

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ
ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι

Τίτλος πρωτοτύπου: Teaching Modern Southeast European History, Alternative Educational Materials, Workbook 3 - The Balkan Wars, Edited by Valery Kolev and Christina Koulouri, Series Editor: Christina Koulouri, Thessaloniki, CDRSEE, 2005.

Εισηγητής για το Κοινό Σχέδιο Ιστορίας στο Διοικητικό Συμβούλιο του Κέντρου για τη Δημοκρατία και τη Συμφιλίωση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη: Κώστας Καρράς
Διευθυντής: Νέναντ Σέμπεκ

Συντονίστρια Προγράμματος: Θεανώ Σαββάογλου

Γλωσσική Επιμέλεια: Ελένη Σερβετοπούλου

Γραφικός σχεδιασμός: Κουτρουδίτσος Χ. - Διάγραμμα Α.Ε. Γραφικών Τεχνών, Ζωοδόχου Πηγής 93, 114 73 Αθήνα

Εκτύπωση: Πέτρος Μπαλλίδης και Σια Ο.Ε., Γραφικές Τέχνες, Ερμού 4, 144 52 Μεταμόρφωση

Χορηγός της ελληνικής έκδοσης: Ίδρυμα Α.Γ. Λεβέντη

Χορηγοί της αγγλικής έκδοσης: Υπουργείο Εξωτερικών των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, Οργανισμός των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής για τη Διεθνή Ανάπτυξη (USAID), Υπουργείο Εξωτερικών της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, Σύμφωνο Σταθερότητας για τη Νοτιοανατολική Ευρώπη.

USAID
FROM THE AMERICAN PEOPLE

Auswärtiges Amt

SPECIAL CO-ORDINATOR OF THE STABILITY PACT FOR SOUTH EASTERN EUROPE

Δήλωση: Οι χαρακτηρισμοί οι οποίοι χρησιμοποιούνται σ' αυτό το βιβλίο, καθώς και τα υλικά τα οποία παρουσιάζονται εδώ, δε σημαίνουν κατά κανέναν τρόπο την έκφραση οποιωνδήποτε απόψεων εκ μέρους του εκδότη (Κέντρο για τη Δημοκρατία και τη Συμφιλίωση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη), ούτε των χορηγών του τελευταίου (Υπουργείο Εξωτερικών των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, USAID, Υπουργείο Εξωτερικών της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, Σύμφωνο Σταθερότητας για τη Νοτιοανατολική Ευρώπη, Ίδρυμα Α.Γ. Λεβέντη). Οι απόψεις οι οποίες περιέχονται στο βιβλίο αυτό εκφράζουν αποκλειστικά τους συγγραφείς του ως άτομα και δεν αντανακλούν απαραίτητως τις απόψεις του Κέντρου για τη Δημοκρατία και τη Συμφιλίωση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη ή των χορηγών του.

Copyright: Κέντρο για τη Δημοκρατία και τη Συμφιλίωση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη (Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe, CDRSEE), Κρίσπου 9, Άνω Πόλη, 54 634 Θεσσαλονίκη

Τηλ: +30 2310 960 820-1, φαξ: +30 2310 960 822

Ηλεκτρονικό ταχυδρομείο: info@cdsee.org, Ιστοσελίδα: www.cdsee.org

ISBN SET: 960-86857-7-X

ISBN: 960-88963-0-4

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ
ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

ΒΙΒΛΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 3
Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι

Επιμέλεια: ΒΑΛΕΡΙ ΚΟΛΕΦ και ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ

Διεύθυνση Σειράς: ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ

Μετάφραση: ΙΟΥΛΙΑ ΠΕΝΤΑΖΟΥ

Θεσσαλονίκη 2005

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	13
Χρονολόγιο	17
Κεφάλαιο Α: Οικονομίες και κοινωνίες	23
I. Οι άνθρωποι	24
Πίν. 1: Η αύξηση των βαλκανικών πληθυσμών, 1878-1912.....	24
Εικ. 1. Μοναστήρι ή Μπίτολα.....	24
Πίν. 2: Οι πληθυσμοί σε πόλεις και πρωτεύουσες των βαλκανικών εθνών - κρατών, 1860-1910.....	25
Εικ. 2. Γυναίκες της Καστοριάς, αρχές 20 ^{ου} αιώνα.....	25
Πίν. 3: Υπολογισμός του πληθυσμού των ευρωπαϊκών επαρχιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1911.....	26
Εικ. 3. Σκηνή από την καθημερινή ζωή στους δρόμους της αγοράς, Θεσσαλονίκη.....	26
Εικ. 4. Αγορά προβάτων στην Κωνσταντινούπολη.....	27
Πίν. 4: Κατανομή του πληθυσμού της Κωνσταντινούπολης σε εθνοτικές ομάδες, 1897.....	27
Εικ. 5. Βοσκοί της Ηπείρου, 1912.....	28
Πίν. 5: Υπερατλαντική μετανάστευση από τα Βαλκάνια, 1876-1915.....	28
Α-1. Ένας έλληνας μετανάστης στις Η.Π.Α., ο Στηβ Χατζής, αφηγείται την εμπειρία του.....	29
II. Οικονομία	30
Πίν. 6: Προϋπολογισμοί των βαλκανικών κρατών, 1898-1912.....	30
Πίν. 7: Κατανομή των δημόσιων δαπανών κατά κεφαλή το 1911.....	30
Α-2. Η γεωργία στην οθωμανική Μακεδονία, περ. 1900.....	31
Εικ. 6. Το κλωστοϋφαντουργείο των αδερφών Σαΐας στη Θεσσαλονίκη.....	31
Πίν. 8α: Εξαγωγές των βαλκανικών χωρών, 1901-1911.....	32
Πίν. 8β: Εισαγωγές των βαλκανικών χωρών, 1901-1911.....	32
Εικ. 7. Τα υποζύγια ως μεταφορικά μέσα στις αρχές του 20 ^{ου} αιώνα στην Αλβανία.....	33
Πίν. 9: Το σιδηροδρομικό δίκτυο των βαλκανικών χωρών, 1870-1912.....	34
Α-3. Ανάλυση του βουλγαρικού σιδηροδρομικού συστήματος από έναν υψηλόβαθμο αξιωματούχο του βουλγαρικού στρατού, τον Στρατηγό Φίτσεφ.....	34
Πίν. 10 Ο τηλεγράφος το 1910.....	35
Εικ. 8. Η Βίλα Αλλατίνη στη Θεσσαλονίκη, 1913.....	35
III. Κουλτούρα	36
Εικ. 9. Μάθημα ιστορίας σε γυμνάσιο θηλέων, Αθήνα 1911.....	36
Α-4. Ένα εβραϊόπουλο περιγράφει την εμπειρία του από το σχολείο του στη Θεσσαλονίκη, 1904.....	37
Πίν. 11: Αναλφαβητισμός στις αρχές του 20 ^{ου} αιώνα (ποσοστά αναλφάβητων).....	38
Πίν. 12: Δημοτικά σχολεία και μαθητές στην Ευρώπη (τέλη 19 ^{ου} -αρχές 20 ^{ου} αιώνα).....	38
Εικ. 10. Εβραίες γυναίκες χορεύουν, Θεσσαλονίκη.....	39
Εικ. 11. Υφάντρες, Αβδέλα 1907 – η πρώτη βαλκανική κινηματογραφική ταινία.....	39
Κεφάλαιο Β: Πολιτική	41

I. Η δυναμική των ιδεολογιών.....	42
Χάρτης 1: Οι εθνικοί πόθοι των βαλκανικών χωρών.....	42
Εικ. 12. Η ρουμανική μπότα – ρουμανική γελοιογραφία, 1913.....	43
Πίν. 13: Αντίπαλες στατιστικές για τη Μακεδονία.....	43
B-1. Οι προσδοκίες ενός σέρβου στρατιώτη.....	44
B-2. Η ιδεολογία της θυσίας, σύμφωνα με ένα ρουμάνο στρατιώτη.....	44
B-3. Τούρκοι και οθωμανισμός.....	44
B-4. Τα αισθήματα των χριστιανών αγροτών απέναντι στους Νεότουρκους στην οθωμανική Μακεδονία.....	45
Εικ. 13. Κομιτατζήδες στην περιοχή της Καστοριάς, αρχές του 20 ^{ου} αιώνα.....	46
B-5. Η ιδέα μιας βαλκανικής συμμαχίας από τον Ιβάν Βάζοφ, βούλγαρο ποιητή.....	46
B-6. Βαλκανική ένωση σύμφωνα με το Σερβικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα.....	47
α. Από την ομιλία του αρχηγού του Σερβικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος, Ντιμίτρι Τουκόβιτς, στην αντιπολεμική συγκέντρωση διαμαρτυρίας το 1912.....	47
β. Από την ομιλία του βουλευτή του Σερβικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος, Ντ. Λάπτσεβιτς, στην Εθνοσυνέλευση, 7 (20) Οκτωβρίου 1912.....	47
B-7. Αναφορά της Κεντρικής Επιτροπής του Βουλγαρικού Εργατικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος (της αριστερής πτέρυγας) προς το Διεθνές Σοσιαλιστικό Γραφείο.....	47
B-8. Η αναφορά που έστειλε η «Σοσιαλιστική Φεντερασιόν της Θεσσαλονίκης» στο Διεθνές Σοσιαλιστικό Γραφείο, 1913.....	48
Πίν. 14: Ανθρώπινοι πόροι στη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13.....	49
B-9. Σχετικά με τη σερβοβουλγαρική σύγκρουση για τη Μακεδονία από την εφημερίδα του κυβερνώντος κόμματος στη Βουλγαρία, 1913.....	49
Εικ. 14. Η Αλβανία υπερασπίζεται τη Σκόδρα (Σκούταρι) και τα Ιωάννινα από τον πύθηκο (Μαυροβούνιο), την τήγρη (Ελλάδα) και το φίδι (Σερβία).....	50
Εικ. 15. Η Ρουμανία παρουσιάζεται ως στυλοβάτης του ευρωπαϊκού πολιτισμού.....	51
B-10. Πώς ερμηνεύει ένας επαγγελματίας ιστορικός τα ρουμανικά συμφέροντα αμέσως μετά τη λήξη των Βαλκανικών Πολέμων.....	52
II. Το Ανατολικό Ζήτημα.....	52
B-11. Περιγραφή του Ανατολικού Ζητήματος από γάλλο ιστορικό, 1898.....	52
α. Αντιπαράθεση ισλαμισμού-χριστιανισμού.....	52
β. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία και οι βαλκανικοί λαοί.....	53
γ. Η ευρωπαϊκή συναυλία.....	53
Εικ. 16. «Έξοχο σκιάχτρο», γελοιογραφία του Ε. Μουάνοβιτς (Βελιγράδι, 1912).....	54
Εικ. 17. «Η γαλακτοφόρος αγελάδα», οθωμανική γελοιογραφία, 1909.....	55
B-12. Ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων όπως περιγράφεται από ένα σλαβομακεδόνα επαναστάτη από το Βέλες.....	55
B-13. Εγκύκλιος του ρώσου υπουργού Εξωτερικών Σαζόννοφ προς τους ρώσους διπλωματικούς αντιπροσώπους στο εξωτερικό, 18 Οκτωβρίου 1912.....	55
B-14. Ένας «αγαθός μονάρχης».....	56
B-15. Άρθρο από ρουμανική εφημερίδα της 16 ^{ης} Ιουνίου 1913 – ημέρας της βουλγαρικής επίθεσης εναντίον της Σερβίας.....	56
B-16. Απόσπασμα από βιβλίο ρουμάνου πολιτικού.....	56
B-17. Επιμερίζοντας τα κέρδη του πολέμου.....	57
Εικ. 18. «Η Ευρώπη και τα έξαλλα παιδιά της», ρουμανική γελοιογραφία, 1913.....	57
III. Αναμένοντας και κηρύσσοντας τον πόλεμο.....	58

B-18.	Το αναπάντεχο του πολέμου για την Οθωμανική Αυτοκρατορία	58
B-19.	Το διάγγελμα του Γεωργίου Α΄ για την κήρυξη του πολέμου ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, 5 Οκτωβρίου 1912.....	58
B-20.	Κήρυξη του πολέμου από τον βούλγαρο βασιλιά Φερδινάνδο.....	58
Εικ. 19.	«Ταξίδι αναψυχής», οθωμανική γελοιογραφία, 5 Οκτωβρίου 1912.....	59
B-21.	Διάγγελμα του διοικητή της Ανατολικής Στρατιάς, Αμπντουλάχ Πασά προς τον τουρκικό στρατό	60
Εικ. 20.	«Τα Βαλκάνια κατά του τυράννου», 5 Οκτωβρίου 1912 (ελληνική λιθογραφία).....	60
B-22.	Περιμένοντας τον πόλεμο στη Σερβία, 8 Οκτωβρίου 1912.....	60
B-23.	Ένας Βούλγαρος περιγράφει τα λαϊκά αισθήματα πριν από τον πόλεμο	61
B-24.	Αποσπάσματα από δύο εφημερίδες που εκδίδονταν στην αλβανική γλώσσα στο εξωτερικό, οι οποίες εκφράζουν διαφορετικές απόψεις για τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο.....	61
	α. Από εφημερίδα που εκδιδόταν στη Βοστώνη.....	61
	β. Από εφημερίδα που εκδιδόταν στη Σόφια	62
B-25.	Αποσπάσματα από τη συμμαχική συνθήκη που υπογράφηκε στις 19 Μαΐου (1 Ιουνίου) 1913 μεταξύ των Βασιλείων της Ελλάδας και της Σερβίας	62
B-26.	Διάγγελμα του βασιλιά Νικολάου του Μαυροβουνίου, 27 Ιουλίου 1913	62
Εικ. 21.	Αποχαιρετισμός στη Σόφια και στην Κωνσταντινούπολη.....	63
Εικ. 22.	Συγκέντρωση Μαυροβουνίων με αφορμή την κήρυξη του πολέμου, 1912	63
B-27.	Διάγγελμα του βασιλιά της Ελλάδας Κωνσταντίνου, 21 Ιουνίου 1913.....	63
B-28.	Οι εφημερίδες και η κοινή γνώμη στη Ρουμανία την παραμονή της ρουμανικής εισβολής στη Βουλγαρία στη διάρκεια του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου.....	64
	α. Θέλουμε πόλεμο.....	64
	β. Το πλήθος ήταν τεράστιο.....	64
Εικ. 23.	Χόρα – ένα παραδοσιακός ρουμανικός κυκλικός χορός: στρατιώτες χορεύουν στο δρόμο προς τη Βουλγαρία.....	65
B-29.	Άρθρο ρουμανικής εφημερίδας επιχειρεί να εξηγήσει τις αιτίες και του στόχους της ρουμανικής εισβολής στη Βουλγαρία	65
B-30.	Διάγγελμα του βούλγαρου πρωθυπουργού, Στ. Ντάνεφ, σχετικά με τη ρουμανική εισβολή στη Βουλγαρία.....	65

Κεφάλαιο Γ: Κοινωνίες σε εμπόλεμη κατάσταση.....67

I. Τα πολεμικά μέτωπα.....68

Εικ. 24.	Ο βουλγαρικός στρατός	68
Γ-1.	Περιγραφή της νίκης του σερβικού στρατού στο Κουμάνοβο	69
Εικ. 25.	Ο τελευταίος χαιρετισμός (η μάχη στο Κουμάνοβο).....	69
Γ-2.	Η κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τον ελληνικό στρατό.....	69
Εικ. 26.	Ο διάδοχος του Βασιλείου της Ελλάδας προελαύνει στη Θεσσαλονίκη	70
Εικ. 27.	Ο βούλγαρος βασιλιάς Φερδινάνδος στα ερείπια του κάστρου της Καβάλας	71
Εικ. 28.	Ελληνοβουλγαρική «αδελφσύνη»	72
Γ-3.	Ένας σέρβος στρατιώτης βοηθά παιδιά Τούρκων.....	72
Εικ. 29.	Τουρκόπουλα χαιρετούν τους σέρβους στρατιώτες, 1912.....	73
Γ-4.	Ο Ριζά Νουρ εξηγεί τις αιτίες της οθωμανικής ήττας	73
Γ-5.	Ο ταγματάρχης Μίλοβαν Γκαβρίλοβιτς περιγράφει πώς αιχμαλώτισε τον Σουκρί Πασά.....	74
Γ-6.	Αναφορά του γάλλου στρατιωτικού ακόλουθου στη Σόφια, όπου ανακοινώνεται η κατάληψη του οχυρού της Αδριανούπολης από το βουλγαρικό στρατό.....	75
Γ-7.	«Η Αδριανούπολη έπεσε!» - άρθρο σε ρουμανική εφημερίδα.....	75
Εικ. 30.	Η διευθέτηση της τουρκοβουλγαρικής σύγκρουσης, ρουμανική γελοιογραφία 1913	76

II. Η Ζωή στο μέτωπο	77
Γ-8. Από το όρος Στάρατς στο Μοναστήρι: το ημερολόγιο ενός νεοσύλλεκτου, που υπηρετεί σε μια παραδουνάβια μονάδα του υγειονομικού (στη μάχη του Κουμάνοβο), αποκαλύπτει την κατάσταση που επικρατούσε στο σερβικό στρατό.....	77
Γ-9. Τα βάσανα των αλόγων όπως τα περιγράφει ένας τούρκος υπολοχαγός.....	77
Εικ. 31. Η μεταφορά των πληγωμένων στρατιωτών από το λιμάνι της Θεσσαλονίκης.....	78
Γ-10. Η κατάσταση του βουλγαρικού στρατού στη Θράκη, όπως την περιγράφει ένας Γάλλος.....	78
Γ-11. Ένας κροάτης γιατρός εκφράζει τα αισθήματά του μετά την επίσκεψή του στο πεδίο μάχης κοντά στον ποταμό Έβρο (Μαρίτσα).....	78
Εικ. 32. Ο τσέχος γιατρός, Δρ Γιαν Λέβιτ, στο νοσοκομείο του Ομίλου των Σερβίδων Αδελφών.....	80
Γ-12. Ο Ιζέτ Φουάντ Πασά περιγράφει την έλλειψη ψωμιού που βασανίζει τους τούρκους στρατιώτες.....	80
Γ-13. Απόσπασμα από τις αναμνήσεις ρουμάνου στρατιώτη.....	80
Εικ. 33. Ελληνικό στρατόπεδο έξω από την Ξάνθη.....	81
Γ-14. Απόσπασμα από το ημερολόγιο του έλληνα εθελοντή, Βασιλείου Σουρράπα.....	81
Γ-15. Το ηθικό του βουλγαρικού στρατού, όπως αναλύεται από ένα Βούλγαρο με σημαντική θέση στο στρατό, χρόνια μετά το τέλος του πολέμου.....	81
Γ-16. Από τις αναμνήσεις ρουμάνου αξιωματικού σχετικά με τη διάβαση του Δούναβη από την ειδική στρατιωτική πλωτή γέφυρα στην Κοράμπια.....	82
Γ-17. Η συνάντηση των τούρκων και των μαυροβούνιων στρατιωτών στη Σκόδρα μετά την παράδοση της πόλης.....	82
III. Ο παράλληλος πόλεμος	83
Γ-18. Επιστολή του Ιπποκράτη Παπαβασιλείου στη σύζυγό του, Αλεξάνδρα.....	83
Γ-19. Το Ίδρυμα για τη Διεθνή Ειρήνη Κάρνεγκι σχολιάζει τις «παράλληλες» απώλειες από το κάψιμο χωριών και την έξοδο των ανθρώπων.....	83
Εικ. 34. Ερείπια στην πόλη των Σερρών.....	84
Γ-20. Η φυγή των μουσουλμάνων, Οκτώβριος 1912.....	85
Γ-21. Η Βουλγαρική Εξαρχία προσπαθεί να προσηλυτίσει βουλγαρόφωνους μουσουλμάνους στο χριστιανισμό.....	85
Εικ. 35. Εφοδιοπομπή του Βουλγαρικού Ερυθρού Σταυρού.....	85
Γ-22. Επίσημη αποδοκιμασία των βίαιων πρακτικών από το βουλγαρικό Γενικό Αρχηγείο Στρατού.....	86
Γ-23. Η καταστροφή που προκάλεσε ο πόλεμος στα χωριά κοντά στη Σκόδρα και η αγωνία των ανθρώπων που προσπαθούν να βρουν μια «πειστική» αιτία για τη δυστυχία τους – Μια διήγηση της Μαίρη Έντιθ Ντούρχαμ.....	86
Εικ. 36. Φτωχοί, πεινασμένοι άνθρωποι εισβάλλουν στον κήπο του ιταλού προξένου στη Σκόδρα / Σκούταρι (μέσα Ιανουαρίου 1913).....	87
Εικ. 37. Διανομή ψωμιού από τους Βουλγάρους στον πεινασμένο πληθυσμό της Αδριανούπολης, Απρίλιος 1913.....	87
IV. Στα μετόπισθεν	88
Γ-24. Περιγραφή του Βελιγραδίου από ανταποκριτή κροατικής εφημερίδας.....	88
Γ-25. Περιγραφή της Κωνσταντινούπολης από γάλλο δημοσιογράφο.....	89
Εικ. 38. Διανομή βοήθειας στις οικογένειες των στρατιωτών που επιστρατεύτηκαν στη διάρκεια του ρουμανοβουλγαρικού πολέμου, 1913.....	90
Γ-26. Η κατάσταση στη Σκόδρα (Σκούταρι) στη διάρκεια της πολιορκίας της, σύμφωνα με την περιγραφή ιταλού δημοσιογράφου.....	91

Εικ. 39.	Στο Τσέτινιε. Γυναίκες, παιδιά και τραυματισμένοι στρατιώτες	91
Εικ. 40.	Σέρβες εξασκούνται στη χρήση όπλων, 1912	92
Γ-27.	«Η Γυναίκα της Σερβίας».....	92
Γ-28.	Μια Ελληνίδα των ανώτερων στρωμάτων προσφέρει τις υπηρεσίες της ως νοσοκόμα και καταγράφει τις εμπειρίες της.....	92
Γ-29.	Επεισόδιο μεταξύ βουλγάρων πολιτών και ένοπλων ρουμάνων στρατιωτών σε μια ρουμανική ταβέρνα. Αφήγηση ενός ρουμάνου αξιωματικού	93
Εικ. 41.	Νοσοκόμα με άρρωστους στρατιώτες, περ. 1913	93
Εικ. 42.	Τουρκάλες προσφέρουν τις υπηρεσίες τους ως νοσοκόμες στην Κωνσταντινούπολη	93
Γ-30.	Τούρκοι και Εβραίοι στο Βελιγράδι στη διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου	94
Γ-31.	Παιδιά παίζουν πολεμικά παιχνίδια στο Βελιγράδι.....	94
Εικ. 43.	Παιδιά παίζουν πολεμικά παιχνίδια στη Βράνια της Σερβίας	95
Γ-32.	Προσπάθειες για τη συγκέντρωση χρημάτων για τους «Νοτιοσλάβους αδερφούς» στην Κροατία.....	95
Γ-33.	Εθελοντές και δωρεές από την Κύπρο	96
Εικ. 44.	Παιδιά υπηρετούν ως νοσοκόμοι και νοσοκόμες στην Ποντογκόριτσα	97
Εικ. 45.	Η σερβική γυναικεία επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού στη Νέα Υόρκη, η οποία σκοπό είχε τη συγκέντρωση βοήθειας για τους τραυματίες	97
Εικ. 46.	Κύπριος εθελοντής στους Βαλκανικούς Πολέμους	98
Γ-34.	Βούλγαροι γαλατάδες στην Κωνσταντινούπολη	98
Εικ. 47.	Διαφήμιση γάλακτος στην Ελλάδα.....	99

Κεφάλαιο Δ: Εμπόλεμοι και θεατές 101

I. Οι βαλκανικές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 101

Δ-1.	Οι αποφάσεις για τη στάση που έπρεπε να κρατήσουν οι Αλβανοί σε περίπτωση Βαλκανικού Πολέμου – Σκόπια, 14 Οκτωβρίου 1912.....	102
Δ-2.	Ο Χέρμπερτ Άνταμς Γκίμπονς, περιγράφει την υπεράσπιση της Σκόδρας από τους Αλβανούς	102
Δ-3.	Τηλεγράφημα του αρχηγείου της Αλβανικής Προσωρινής Κυβέρνησης προς τους υπουργούς Εξωτερικών του Μαυροβουνίου, της Σερβίας, της Βουλγαρίας και της Ελλάδας, 29 Νοεμβρίου 1912.....	102
Εικ. 48.	Εγκαταλείποντας τη Σκόδρα: μια Μαυροβούνια μάνα με το γιο της μπροστά στον τάφο του πατέρα, Μάιος 1913.....	103
Εικ. 49.	Εξεγερμένοι Αλβανοί από τη Μίρνιτσα ετοιμάζονται να πάρουν μέρος στον πόλεμο εναντίον του τουρκικού στρατού, 1912 (πριν από τον Βαλκανικό Πόλεμο)	103
Δ-4.	Επίσημη επιστολή του προξένου της Αυστροουγγαρίας προς το Υπουργείο Εξωτερικών της Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας, Αυλώνα, 30 Νοεμβρίου 1912.....	103
Δ-5.	Οι κίνδυνοι της οριοθέτησης της Αλβανίας για την ευρωπαϊκή ειρήνη – μια γαλλική προσέγγιση.....	104
Δ-6.	Μνημόνιο μιας ομάδας σλαβομακεδόνων διανοούμενων που ζούσαν στην Αγία Πετρούπολη, με ημερομηνία 7 Ιουλίου 1913 και παραλήπτη «τις Κυβερνήσεις και τις κοινωνίες των σύμμαχων βαλκανικών κρατών».....	104
Δ-7.	Γάλλος δημοσιογράφος αμφισβητεί την ιδέα μιας αυτόνομης Μακεδονίας, Αύγουστος 1912	105
Εικ. 50.	Έλληνες και σέρβοι διπλωμάτες και αντιπρόσωποι του στρατού στο όρος Καϊμακτσαλάν συζητούν για τον καθορισμό των συνόρων στη Μακεδονία.....	105

II. Τα βαλκανικά εδάφη της Αυστροουγγαρίας..... 106

Δ-8.	Αποσπάσματα από το βιβλίο «Πόλεμος στα Βαλκάνια 1912/13» που δημοσιεύθηκε το 1914 στη Λιουμπλιάνα, Σλοβενία	106
------	---	-----

Δ-9.	Η σλοβενική άποψη για την κατάσταση στη Μακεδονία.....	107
Δ-10.	Ο «Ορίζοντας» (<i>Obzor</i>), καθημερινή εφημερίδα του Ζάγκρεμπ, 10 Οκτωβρίου 1912.....	107
Εικ. 51.	Κροατική γελοιογραφία, 1912.....	108
Δ-11.	Οι επαρχιακές αψβουργικές αρχές εφαρμόζουν ειδικά μέτρα στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη.....	108
Δ-12.	Περιορισμός του εθελοντικού κινήματος στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη.....	109
Δ-13.	Σέρβοι εθελοντές στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη.....	109
Κεφάλαιο Ε: Μετά τον πόλεμο		111
I. Πολιτικές συνέπειες		111
Πίν. 15:	Έκταση και πληθυσμός των βαλκανικών κρατών πριν και μετά τον πόλεμο.....	111
Χάρτες 2 και 3:	Εδαφικές μεταβολές στα Βαλκάνια. Η Συνθήκη του Λονδίνου και η Συνθήκη του Βουκουρεστίου.....	112
E-1.	<i>Finis Turquiae?</i> Τα σχόλια ενός γάλλου δημοσιογράφου, Φεβρουάριος 1913.....	113
E-2.	Απόσπασμα από άρθρο βουλγαρικής εφημερίδας, 26 Ιουλίου 1913.....	113
E-3.	Από την ομιλία του Γιόβαν Σκέρλιτς, συγγραφέα και βουλευτή, στην Εθνοσυνέλευση της Σερβίας στις 18 Οκτωβρίου 1913.....	113
Εικ. 52.	Η απελευθέρωση της υπόδουλης Ελλάδας.....	114
Εικ. 53.	Η ειρηνευτική διάσκεψη του Βουκουρεστίου, ρουμανική γελοιογραφία.....	115
E-4.	Οι συνέπειες των Βαλκανικών Πολέμων για τη Ρουμανία, σύμφωνα με το ρουμάνο ιστορικό Κονσταντίν Κιριτέσκου.....	115
Εικ. 54.	Οι σημαίες των Μεγάλων Δυνάμεων στο οχυρό της Σκόδρας, Μάιος 1913.....	115
Εικ. 55.	Ο σερβικός στρατός στο Μοναστήρι.....	116
E-5.	Οι αναμνήσεις του Μαρτούλκοφ από την πρώτη επαφή του σερβικού στρατού με τους πολίτες της ιδιαίτερης πατρίδας του, Βέλες, το φθινόπωρο του 1912.....	116
Εικ. 56.	Αλλαγές ονομάτων: από το Ουσκούμπ στα Σκόπια.....	116
E-6.	Ο σέρβος βασιλιάς Πέτρος υπόσχεται ίσα δικαιώματα σε όλους τους λαούς που ζουν στα εδάφη που προσάρτησε η Σερβία, ανεξάρτητα από την εθνική τους καταγωγή.....	117
E-7.	Άρθρο ρουμανικής εφημερίδας, το οποίο αναφέρεται στις αντιδράσεις του λαού των πρόσφατα προσαρτημένων περιοχών της νότιας Δοβρουτσάς μετά τη λήξη του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου.....	117
E-8.	Τα εθνικά συμφέροντα της Βουλγαρίας.....	117
II. Κοινωνικο-οικονομικές συνέπειες		118
Πίν. 16:	Καταστροφές (απώλειες) στη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων.....	118
Εικ. 57.	Η αποθέωση του Βαλκανικού Πολέμου, ρουμανική γελοιογραφία.....	119
E-9.	Απώλειες του σερβικού στρατού στους Βαλκανικούς Πολέμους.....	120
E-10.	Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος: ένα διαφορετικό είδος πολέμου.....	120
E-11.	Η νέα Σερβία – τα αποτελέσματα της πληθυσμιακής απογραφής.....	121
E-12.	Αριθμοί και εγκατάσταση των προσφύγων στη Βουλγαρία σύμφωνα με την αναφορά του πρωθυπουργού Β. Ραντόσλαβοφ στην 17 ^η Εθνοσυνέλευση.....	121
E-13.	Μουσουλμάνοι πρόσφυγες στη Θεσσαλονίκη.....	121
Εικ. 58, 59.	Πρόσφυγες.....	122
E-14.	Οι οικονομικές συνέπειες των πολέμων για τη Θεσσαλονίκη, όπως περιγράφονται από τη «Σοσιαλιστική Φεντερασιόν της Θεσσαλονίκης», 1913.....	122
Πίν. 17:	Μετανάστες από τα Βαλκάνια στην Τουρκία.....	123
III. Ιδεολογικές συνέπειες		123

E-15.	Από ελληνικό αναγνωστικό της Ε΄ Δημοτικού, 1914.....	123
Εικ. 60.	Το εξώφυλλο του αναγνωστικού της Ε΄ Δημοτικού	124
E-16.	Κριτική των ελληνικών σχολικών εγχειριδίων από τον παιδαγωγό και δημοτικιστή, Δημήτρη Γληνό, 1926.....	124
E-17.	Η ριζοσπαστικοποίηση του εθνικού αισθήματος στη Βουλγαρία, όπως αναδεικνύεται στην ποίηση του Ιβάν Βάζοφ	125
E-18.	Απόσπασματα από τις αναμνήσεις του Μιχαήλ Μαντζάροφ, βούλγαρου πολιτικού του Λαϊκού Κόμματος, στα οποία εκφράζεται η οδύνη του για το χαμό του γιου του.....	126
E-19.	Ένας γνωστός κροάτης συγγραφέας, ο Αντόν Γκουστάβ Μάτος, εκφράζει την οδύνη του για τους νεκρούς σέρβους φίλους του.....	127
E-20.	Τα αποτελέσματα των πολέμων σύμφωνα με τη Διεθνή Επιτροπή για τη Διερεύνηση των Αιτίων και του Τρόπου Διεξαγωγής των Βαλκανικών Πολέμων.....	127
E-21.	Η περιοχή του Κιλκίς μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους.....	128
	α. Τα αισθήματα ενός Τούρκου, του Ιμπός Αγά.....	128
	β. Συνάντηση με έναν Βούλγαρο.....	128
E-22.	Ο φόβος. Ένα μυθιστόρημα του Νετζατί Τζουμαλί σχετικά με την κληρονομιά των Βαλκανικών Πολέμων	129
	Χάρτης 4: Η Νοτιοανατολική Ευρώπη μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους.....	131
	Βιβλιογραφία	133

Εισαγωγή

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι του 1912-1913 έχουν εξαιρετική σημασία για την ιστορία του 20^{ου} αιώνα της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Οι μακροπρόθεσμες συνέπειές τους επηρέασαν τις πολιτικές, κοινωνικο-οικονομικές και πολιτισμικές εξελίξεις της περιοχής για πολλές δεκαετίες και ορισμένες από τις επιπτώσεις τους αποτελούν και σήμερα αντικείμενο επιστημονικών αλλά και δημόσιων συζητήσεων. Οι ιστοριογραφίες των χωρών που πήραν μέρος στους Βαλκανικούς Πολέμους πρότειναν αντιφατικές μεταξύ τους ερμηνείες. Είναι ωστόσο χαρακτηριστικό ότι διαφοροποιήσεις δεν παρουσιάζονται μόνο μεταξύ των διαφορετικών χωρών αλλά και μέσα στα σύνορα της ίδιας χώρας. Σε κράτη όπως η Βουλγαρία και η Τουρκία, το τραύμα της ήττας πυροδότησε το αίτημα για την απόδοση «ευθυνών», ενώ η αναζήτηση των «αιτιών» των πολέμων είχε πολιτικούς στόχους. Στις περιπτώσεις της Σερβίας και της Ελλάδας, που βγήκαν νικήτριες από τον πόλεμο, οι Βαλκανικοί Πόλεμοι ενσωματώθηκαν – για διαφορετικούς, σε κάθε περίπτωση, λόγους – σε ένα ευρύτερο ιστοριογραφικό πλαίσιο, το οποίο συμπεριλάμβανε τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στην περίπτωση της Σερβίας και τη Μικρασιατική Εκστρατεία στην περίπτωση της Ελλάδας.

Οι ρίζες των Βαλκανικών Πολέμων πρέπει να αναζητηθούν πίσω στο χρόνο, στα επακόλουθα του ρωσο-οθωμανικού πολέμου του 1877-1878, ο οποίος σηματοδότησε το τέλος της ανατολικής κρίσης της περιόδου 1875-1878 – μιας από τις σημαντικότερες κρίσεις στην ιστορία του λεγόμενου Ανατολικού Ζητήματος. Το ζήτημα αυτό μπορεί να αναλυθεί σε τρεις βασικούς άξονες: το διπλωματικό ανταγωνισμό μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων για την κυριαρχία στα οθωμανικά εδάφη, τη σταδιακή παρακμή της αυτοκρατορίας του σουλτάνου και τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα των βαλκανικών λαών που αγωνίζονταν για την ίδρυση των εθνών-κρατών τους. Στην κρίση της περιόδου 1875-1878 έδωσαν τέλος οι Μεγάλες Δυνάμεις με το Συνέδριο του Βερολίνου. Εκεί αποφασίστηκε η ανεξαρτητοποίηση του Μαυροβουνίου, της Ρουμανίας και της Σερβίας – χώρες που κέρδισαν νέα εδάφη, όπως και η Ελλάδα – και η δημιουργία της Ηγεμονίας της Βουλγαρίας και της αυτόνομης επαρχίας της Ανατολικής Ρωμυλίας. Επιπλέον, η Υψηλή Πύλη υποχρεώθηκε να προχωρήσει σε μεταρρυθμίσεις και να παραχωρήσει αυτονομία και σε άλλες ευρωπαϊκές της κτήσεις: την Αλβανία, τη Μακεδονία, την Ήπειρο, κ.λπ. Η διοίκηση της Κύπρου παραχωρήθηκε στη Βρετανία, ενώ η Αυστροουγγαρία κατέλαβε τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και το Νόβι Παζάρ.

Ωστόσο, η Συνθήκη του Βερολίνου δημιούργησε αρκετές συγκρούσεις και εντάσεις μεταξύ των βαλκανικών εθνών, καθώς δεν ακολούθησε τη νεοτερική αρχή της εθνικότητας στη χάραξη των νέων συνόρων των κρατών. Σε πολλές περιπτώσεις, ήταν αδύνατο να ακολουθηθεί η αρχή αυτή, διότι διαφορετικές εθνότητες συνυπήρχαν και συμβίωναν επί αιώνες. Κανένα από τα βαλκανικά κράτη δεν κατάφερε να πετύχει την εθνική του ολοκλήρωση μέσα σε ένα κράτος και η επιδίωξη της ολοκλήρωσης αυτής έγινε ο κύριος άξονας της εξωτερικής τους πολιτικής. Αυτή ακριβώς η τάση προκάλεσε πολλές κρίσεις: την ένωση της Ανατολικής Ρωμυλίας με τη Βουλγαρία και τον επακόλουθο σερβοβουλγαρικό πόλεμο το 1885, τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, τον ξεσηκωμό στη Μακεδονία το 1903, την προσάρτηση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης από την Αυστροουγγαρία και τη διακήρυξη της βουλγαρικής ανεξαρτησίας το 1908, την αλβανική εξέγερση της περιόδου 1910-1912 και κάποιες ακόμα μικρότερης σημασίας εντάσεις.

Παρόλα αυτά η κυρίαρχη τάση στην ιστορία των βαλκανικών χωρών ήταν η ειρηνική ανάπτυξη και ο εκσυγχρονισμός. Έγιναν προσπάθειες να εγκαθιδρυθούν σύγχρονοι φιλελεύθεροι συνταγματικοί θεσμοί και πολιτικά συστήματα, να συγκροτηθούν ισχυρά επικοινωνιακά δίκτυα μέσα από την ανάπτυξη δρόμων και σιδηροδρόμων, να οικοδομηθεί βιομηχανία και ένα δραστήριο εμπορικό δίκτυο στο εσωτερικό και το εξωτερικό. Από κάθε άποψη, οι βαλκανικές χώρες οραματίζονταν την ενσωμάτωσή τους στον ευρωπαϊκό κόσμο. Αυτό καλλιέργησε ένα πνεύμα ανταγωνισμού και προόδου. Η ανάπτυξη της εθνικής κουλτούρας αποτέλεσε ένα από τα κύρια πεδία

του εκσυγχρονισμού αλλά και του ανταγωνισμού, ένα πεδίο στο οποίο το κράτος ενεργούσε ως ο κύριος κατασκευαστής της εθνικής ταυτότητας. Αφού όλα τα βαλκανικά έθνη είχαν δημιουργήσει τα έθνη-κράτη τους, ήταν πλέον η κατάλληλη ώρα για τα έθνη-κράτη να εδραιώσουν τα έθνη τους. Τα μέσα που χρησιμοποίησαν προς αυτήν την κατεύθυνση ήταν η δημόσια εκπαίδευση, οι εθνικοί εορτασμοί και οι επέτειοι, η στρατιωτική θητεία, οι εθνικές εκκλησίες. Το πνεύμα του εθνικισμού ήταν κυρίαρχο σε κάθε γεγονός και σε κάθε διαδικασία.

Ταυτόχρονα, όλα τα βαλκανικά κράτη προσπαθούσαν να εδραιώσουν την ύπαρξή τους, δημιουργώντας τις συνθήκες για περαιτέρω εδαφικές προσαρτήσεις σε βάρος των γειτόνων τους και κυρίως σε βάρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στήριζαν τις διεκδικήσεις τους σε εθνογραφικές, γεωπολιτικές και οικονομικές πραγματικότητες καθώς και σε ιστορικά και πολιτισμικά δίκαια. Πιο αποτελεσματικά εργαλεία για την επίτευξη αυτής της πολιτικής του κρατικού εθνικισμού των βαλκανικών χωρών αποδείχθηκαν τα σχολεία των «μιλέτ» και οι κοινοτικές δομές στις ευρωπαϊκές οθωμανικές επαρχίες, ενώ σημαντικό ρόλο έπαιξε και η διαμάχη μεταξύ του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της Βουλγαρικής Εξαρχίας. Η ίδια πολιτική υποστηριζόταν από κάθε είδους αστικές και αλυτρωτικές πρωτοβουλίες.

Στη διάρκεια της πρώτης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα, η πολιτική συγκυρία στην Ευρώπη έδινε ώθηση σε παρόμοιες εξελίξεις. Η καθιέρωση δύο ανταγωνιστικών στρατιωτικών συνασπισμών – της Αντάντ και των Κεντρικών Δυνάμεων – επηρέασε βαθιά τις διαβαλκανικές σχέσεις. Ο εξοπλιστικός αγώνας δρόμου και ο μιλιταρισμός αποτέλεσαν κυρίαρχα χαρακτηριστικά των κοινωνιών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Ο στρατιωτικός προϋπολογισμός των κυβερνήσεων της Νοτιοανατολικής Ευρώπης έφτανε το ένα τρίτο των κρατικών δαπανών. Το μέγεθος των στρατών διπλασιάζονταν και νέα όπλα αγοράζονταν από την Ευρώπη. Όλα τα κράτη προετοιμάζονταν για πόλεμο. Με τη συνεχή πίεση από τις χώρες της Αντάντ και κυρίως από τη Ρωσία, άρχισε να γίνεται ιδιαίτερα δημοφιλής η ιδέα της δημιουργίας μιας βαλκανικής ένωσης, η οποία θα μπορούσε να επιλύσει τα κοινά προβλήματα των βαλκανικών κρατών μέσω της συνεργασίας. Προς αυτήν την κατεύθυνση παρακίνησε τους βαλκάνιους πολιτικούς τόσο ο ιταλο-οθωμανικός πόλεμος του 1911-1912, που είχε ως αποτέλεσμα την κατάκτηση της Λιβύης και των Δωδεκανήσων από την Ιταλία, όσο και η μόνιμη αστάθεια που ταλαιπωρούσε τα ευρωπαϊκά οθωμανικά εδάφη.

Η διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας επιταχύνθηκε μετά την επανάσταση των Νεοτούρκων το 1908. Ο τουρκικός εθνικισμός της Επιτροπής για την Ένωση και την Πρόοδο (ΕΕΠ) αύξησε την εχθρότητα των χριστιανών, ενώ ταυτόχρονα αποξένωσε τους Αλβανούς, το λαό που παραδοσιακά επιδείκνυε νομιμότητα απέναντι στο οθωμανικό καθεστώς. Η αλβανική εξέγερση του 1911 προανήγγειλε ριζικές αλλαγές στην ισορροπία δυνάμεων στα Βαλκάνια. Οι Μεγάλες Δυνάμεις, ειδικά η Ιταλία και η Αυστροουγγαρία, έδειχναν μεγάλη ανησυχία για το μέλλον της Αλβανίας, ενώ τα γειτονικά βαλκανικά κράτη έτρεφαν προσδοκίες για εδαφικά οφέλη από την ίδια περιοχή. Οι αλβανοί ηγέτες, αντιμέτωποι με τον εφιάλτη του διαμελισμού της χώρας τους από τους γειτονικούς τους λαούς – προοπτική καθόλου απίθανη μετά τις οθωμανικές ήττες στον ιταλο-οθωμανικό πόλεμο – αποφάσισαν να οργανώσουν μια γενικευμένη εξέγερση, προκειμένου να εξασφαλίσουν την αυτονομία τους. Μέχρι τα μέσα Ιουλίου του 1912, οι αλβανοί επαναστάτες είχαν νικήσει τα τουρκικά στρατεύματα και στις 20 Ιουλίου απαίτησαν τη διάλυση του οθωμανικού κοινοβουλίου μέσα σε σαράντα οχτώ ώρες.

Το Φεβρουάριο του 1912 υπογράφηκε ένα σύμφωνο συμμαχίας μεταξύ της Σερβίας και της Βουλγαρίας, ενώ τον Μάιο του 1912 ένα παρόμοιο σύμφωνο υπογράφηκε μεταξύ της Ελλάδας και της Βουλγαρίας. Τον Αύγουστο του 1912 η Βουλγαρία και το Μαυροβούνιο έφτασαν σε μια προφορική συμφωνία. Οι προσπάθειες να ενταχθεί η Ρουμανία στο Βαλκανικό Συνασπισμό αποδείχθηκαν άκαρπες. Η Αντάντ επέβλεπε στενά τη συγκρότηση της ένωσης, με απώτατο στόχο να τη χρησιμοποιήσει στον επερχόμενο Παγκόσμιο Πόλεμο. Τα συμφέροντα ωστόσο των Βαλκάνιων Συμμάχων μετέβαλαν τα πράγματα. Οι Σύμμαχοι πήραν την πρωτοβουλία να ασκήσουν πίεση στην οθωμανική κυβέρνηση ζητώντας μεταρρυθμίσεις και την αυτονομία της Αλβανίας και της Μακεδονίας. Όταν η Υψηλή Πύλη απέρριψε τα αιτήματα, ξέσπασε ο πόλεμος – στις αρχές Οκτωβρίου του 1912 – παρά τις προσπάθειες των Μεγάλων Δυνάμεων να τον καθυστερήσουν.

Στις αρχές Νοεμβρίου, οι Βαλκάνιοι Σύμμαχοι βγήκαν νικητές από την πρώτη φάση του πολέμου. Ο βουλγαρικός στρατός έφτασε κοντά στην Κωνσταντινούπολη και τη Θεσσαλονίκη, ο ελληνικός στρατός εισέβαλε στη

Θεσσαλονίκη και απέκτησε τον έλεγχο της Ηπείρου και μέρους της Μακεδονίας, ο σερβικός και μαυροβουνιακός στρατός κατέλαβαν το Κόσοβο, το Νόβι Παζάρ, τη βόρεια Αλβανία και μέρος της Μακεδονίας. Το ελληνικό ναυτικό παρέλυσε τις οθωμανικές επικοινωνίες στο Αιγαίο Πέλαγος, ενώ το βουλγαρικό έκανε το ίδιο στη Μαύρη Θάλασσα. Στα τέλη Νοεμβρίου υπογράφηκε εκεχειρία χωρίς τη συμμετοχή της Ελλάδας η οποία συνέχισε τον πόλεμο καταλαμβάνοντας τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου – τη Λήμνο, τη Λέσβο, τη Χίο και τη Σάμο – και προχωρώντας προς τη νότια Αλβανία.

Οι ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις ξεκίνησαν στις αρχές Δεκεμβρίου του 1912 στο Λονδίνο, όπου είχαν ήδη συγκεντρωθεί οι πρέσβεις των Μεγάλων Δυνάμεων για την επεξεργασία των όρων της ειρήνης. Οι Βαλκάνιοι Σύμμαχοι προσπάθησαν να αποκτήσουν όλες τις οθωμανικές κτήσεις που βρίσκονταν σε ευρωπαϊκό έδαφος δυτικά της γραμμής Μήδειας-Ραιδεστού και τα νησιά του Αιγαίου, συμπεριλαμβανομένης και της Κρήτης. Η Υψηλή Πύλη πρότεινε να παραχωρήσει αυτονομία στη Μακεδονία και την Αλβανία, όχι όμως και εδάφη. Η συμφωνία, την οποία πρότειναν οι Μεγάλες Δυνάμεις, ήταν πιο κοντά στις διεκδικήσεις των Συμμάχων. Οι εξελίξεις αυτές προκάλεσαν πραξικόπημα στην Κωνσταντινούπολη και την ανάδειξη μιας νέας κυβέρνησης, η οποία διέκοψε τις διαπραγματεύσεις και ανανέωσε τις εχθροπραξίες από τα μέσα του Ιανουαρίου του 1913.

Η δεύτερη φάση του πολέμου διήρκεσε σχεδόν τρεις μήνες. Η οθωμανική αντεπίθεση στην ανατολική Θράκη απωθήθηκε από το βουλγαρικό στρατό, ο στρατός του Μαυροβουνίου κατέλαβε το οχυρό της Σκόδρας, ο ελληνικός στρατός κατέλαβε τα Ιωάννινα και ο βουλγαρικός την Αδριανούπολη.

Οι ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις άρχισαν πάλι στο Λονδίνο και στις 17 Μαΐου 1913 υπογράφηκε η ειρήνη. Οι Σύμμαχοι πήραν όλα τα οθωμανικά εδάφη στην Ευρώπη δυτικά της γραμμής Αίνου-Μήδειας και επίσης, την Κρήτη. Έπρεπε τώρα να προχωρήσουν στον επιμερισμό των εδαφικών προσαρτήσεων μεταξύ τους και αυτό το κρίσιμο πρόβλημα οδήγησε στη διάλυση του Βαλκανικού Συνασπισμού. Στο μεταξύ, η Ρουμανία διεκδικούσε τη νότια Δοβρουσά. Αρχικά, η Βουλγαρία απέρριψε τις διεκδικήσεις, αργότερα όμως, στη διάρκεια της διάσκεψης της Αγίας Πετρούπολης, τον Απρίλιο του 1913, συμφώνησε να παραχωρήσει την πόλη της Σιλιστρίας. Ωστόσο, ο πραγματικός καταμερισμός των κτήσεων του πολέμου δεν είχε ακόμα ξεκινήσει.

Οι πολιτικοί των βαλκανικών χωρών, οπλισμένοι με κάθε δυνατό επιχείρημα, διεκδίκησαν τα περισσότερα δυνατά εδαφικά οφέλη. Το μήλον της έριδος ήταν η Μακεδονία, όπου ο καθορισμός των συνόρων αποδείχθηκε ένα σχεδόν άλυτο πρόβλημα. Ενώ η διαίρεση μεταξύ Σερβίας και Ελλάδας ήταν ευκολότερη, η περιοχή που ζητούσε η Βουλγαρία ήταν οριζόντια και διαπερνούσε τις ελληνικές και σερβικές ζώνες κατοχής. Στο εσωτερικό των βαλκανικών κρατών, τα κόμματα της αντιπολίτευσης υποστήριζαν εξαιρετικά ακραίες θέσεις, επιδιώκοντας ένα νέο πόλεμο, αυτή τη φορά εναντίον των πρώην συμμάχων. Οι αλυτρωτικές οργανώσεις απειλούσαν με θάνατο τους ίδιους τους υπουργούς των χωρών τους, εάν συναινούσαν σε παραχωρήσεις εδαφών. Παρόλα αυτά, οι κυβερνήσεις προσπάθησαν να προχωρήσουν σε συμφωνίες αποστρατικοποίησης και σε ορισμένες περιπτώσεις το κατάφεραν. Η αυξανόμενη ένταση εκδηλώθηκε με μικρές κλίμακας συγκρούσεις και μεμονωμένα περιστατικά μεταξύ των συμμάχων.

Στις 19 Μαΐου 1913, η Ελλάδα και η Σερβία υπέγραψαν σύμφωνο συμμαχίας στο οποίο ρυθμίζονταν και οι μεταξύ τους εδαφικές διεκδικήσεις. Η ρωσική απόπειρα να οργανωθεί μία ακόμα διάσκεψη του βαλκάνιων πρωθυπουργών στην Αγία Πετρούπολη, προκειμένου να επιλυθούν οι εδαφικές διεκδικήσεις, άργησε να γίνει και αποδείχθηκε αναποτελεσματική. Στις 13 Ιουνίου 1913, ο βασιλιάς Φερδινάνδος διέταξε τον στρατηγό Σάβοφ να επιτεθεί στις σερβικές και ελληνικές στρατιωτικές μονάδες στη Μακεδονία. Ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος μεταξύ των πρώην συμμάχων ξεκίνησε. Η Ελλάδα, η Σερβία και το Μαυροβούνιο κήρυξαν πόλεμο στη Βουλγαρία, με την υποστήριξη της Ρουμανίας. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία έστρεψε επίσης τα στρατεύματά της εναντίον της Βουλγαρίας. Μετά από ένα μήνα σκληρών μαχών, οι Μεγάλες Δυνάμεις αναμείχθηκαν για μία ακόμα φορά και έθεσαν τέλος στη στρατιωτική δράση. Με τις συνθήκες του Βουκουρεστίου και της Κωνσταντινούπολης καθορίστηκαν τα νέα εδαφικά σύνορα της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Η Ρουμανία πήρε τη νότια Δοβρουσά. Η Σερβία απέκτησε το Κόσοβο, το Νόβι Παζάρ και τη Μακεδονία του Βαρδάρη. Η Ελλάδα την Ήπειρο και τη Μακεδονία του Αιγαίου. Το Μαυροβούνιο προσάρτησε έναν αριθμό γειτονικών περιοχών. Η Βουλγαρία πήρε τη Μακεδονία του Πιρίν και τη Δυτική Θράκη. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ανέκτησε την Ανατολική Θράκη. Η Αλβανία ανακηρύχθηκε ανεξάρτητο κράτος.

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι δημιούργησαν νέα δεδομένα στη χερσόνησο. Καμιά από τις χώρες δεν ήταν πλήρως ευχαριστημένη με τα νέα της σύνορα, ενώ η δυσαρέσκεια ήταν πολύ μεγαλύτερη στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, τη Βουλγαρία και την Αλβανία. Η Ελλάδα απαιτούσε τα νησιά του Αιγαίου, η Σερβία επιδίωκε μια διέξοδο προς τη θάλασσα και τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, το Μαυροβούνιο ήθελε τη Σκόδρα και η Ρουμανία ενδιαφερόταν για την Τρανσυλβανία και τη Βεσσαραβία. Οι εθνικοί αυτοί πόθοι διαμόρφωσαν αντίστοιχα τις πολιτικές των βαλκανικών κρατών λίγο πριν το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ο οποίος ξεκίνησε στα Βαλκάνια. Γι' αυτό και πολλοί σύγχρονοι της εποχής καθώς και μεταγενέστεροι ιστορικοί τον θεώρησαν ως έναν ακόμα βαλκανικό πόλεμο – με την ενεργή συμμετοχή των Μεγάλων Δυνάμεων αυτή τη φορά.

Επιπλέον, οι Βαλκανικοί Πόλεμοι γέννησαν το μίσος, την καχυποψία και το φόβο μεταξύ των βαλκανικών λαών. Τα εθνικά αφηγήματα των χωρών εξαφάνισαν κάθε ίχνος από τις προσωπικές μνήμες και τα κοινά αισθήματα των βαλκανικών λαών και διαμόρφωσαν την εικόνα του εχθρού για τα γειτονικά έθνη. Το ψυχολογικό τραύμα των πολέμων, το οποίο βασάνισε για πολλά χρόνια κάθε μια από τις εμπόλεμες χώρες, σε συνδιασμό με το νέο τραύμα που προκάλεσε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ήταν ιδιαίτερα ισχυρό στην περίπτωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Βουλγαρίας. Το τραύμα αυτό διατήρησαν ζωντανό για πολλές δεκαετίες οι οικογένειες των προσφύγων και επηρέασε τη συλλογική μνήμη του κάθε βαλκανικού έθνους. Από αυτήν την άποψη, οι πόλεμοι ενδυνάμωσαν τα εθνικά αισθήματα και την εθνική ταυτότητα, αυξάνοντας τη σημασία της έννοιας της εθνικής αλληλεγγύης και του κοινού – συλλογικού – πεπρωμένου.

Στόχος του παρόντος Βιβλίου Εργασίας είναι να απομακρυνθεί από τον τρόπο που παραδοσιακά παρουσιάζονται οι Βαλκανικοί Πόλεμοι στα σχολεία και τα πανεπιστήμια ως κατ'εξοχήν πολιτικό γεγονός, όπου κυρίαρχες μορφές είναι αυτές των βασιλέων, των υπουργών και των στρατηγών. Οι άνθρωποι αυτοί έπαιξαν ασφαλώς σημαντικό ρόλο στις εξελίξεις· παραγνωρίζεται ωστόσο το γεγονός ότι στις στρατιωτικές πράξεις πρωταγωνίστησαν οι κατώτερες βαθμίδες του στρατού – άνθρωποι που στην κανονική τους ζωή ήταν πολίτες – και ότι οι πόλεμοι επηρέασαν την καθημερινή ζωή του συνόλου της κοινωνίας. Η συνήθης σύνδεση του πολέμου αποκλειστικά με τα πεδία της μάχης και τις στρατιωτικές ήττες και νίκες απέχει πολύ από την πραγματικότητα. Παραγνωρίζει το γεγονός ότι και στα μετόπισθεν οι απλοί άνθρωποι υποφέρουν από τις στερήσεις του πολέμου και το φόβο της απώλειας των αγαπημένων τους προσώπων. Σε εκείνους τους δύσκολους καιρούς, υπήρξαν πράξεις βίας και αγριότητας, ταυτόχρονα όμως και πράξεις ανθρωπιάς και αλληλεγγύης. Ακόμα και στα χαρακώματα και στη διάρκεια των εκχειριρών, οι ανθρώπινες σχέσεις αναπτύσσονταν υπερβαίνοντας τα όρια των στρατοπέδων, στη βάση της κοινής οδύνης.

Στόχος μας είναι να αναδείξουμε τη συνύπαρξη των διαφορετικών όψεων του πολέμου καθώς και πως αυτές οι όψεις έγιναν αντιληπτές από διαφορετικές ομάδες ανθρώπων σε όλο το εύρος της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Η συγκριτική προσέγγιση μας βοηθά να κατανοήσουμε την πολυπλοκότητα των ιστορικών διαδικασιών και να αναλογιστούμε όχι μόνο τις διαφορετικές θέσεις κρατών και εθνών αλλά επίσης και τις διαφορετικές τάσεις που ενυπήρχαν μέσα στην ίδια κοινωνία, η οποία συνήθως εκλαμβάνεται εξ ορισμού ως «ομοιογενής». Αντιπαραβάλλοντας τις διαφορετικές αντιλήψεις που υπήρχαν εκείνη την εποχή αλλά και αργότερα, επιδιώκουμε να αποφύγουμε την ψευδαίσθηση μιας «μονολιθικής» ιστορίας, όπου η σχετικότητα της αλήθειας θεωρείται εμπόδιο για την κατανόηση του παρελθόντος.

Το συγκεκριμένο Βιβλίο Εργασίας πρέπει να διαβαστεί παράλληλα και συγκριτικά με τα άλλα τρία Βιβλία. Κατ'αρχήν, αποτελεί συμπλήρωμα του Βιβλίου 1, το οποίο περιγράφει τις απαρχές της διάλυσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Δεύτερον, έχει κοινά σημεία με το Βιβλίο 2, που παρακολουθεί τη διαδικασία οικοδόμησης των εθνών στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι αποτελούν ένα σημαντικό επεισόδιο στη διαδικασία εδραίωσης των βαλκανικών εθνών-κρατών και στην κορύφωση των εθνικών ανταγωνισμών. Τέλος, το Βιβλίο 4, το οποίο καλύπτει τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως σημείο αναφοράς και συγκρίσεων, προκειμένου να επιτευχθεί η καλύτερη κατανόηση τόσο του φαινομένου όσο και της εμπειρίας του πολέμου στη διάρκεια του 20^{ού} αιώνα.

Χρονολόγιο

Χρόνος	Μήνας	Γεγονότα
1911	Καλοκαίρι	Έναρξη του αλβανικού εθνικού κινήματος
	μέσα Ιουλίου	Επίθεση της Εσωτερικής Μακεδονικής Επαναστατικής Οργάνωσης (ΕΜΕΟ) στο Ιστίπ της Μακεδονίας. Τα οθωμανικά αντίποινα δίνουν την αφορμή για την έναρξη των συνομιλιών μεταξύ Βουλγαρίας και Σερβίας
	16 Σεπτεμβρίου	Η Ιταλία κηρύσσει τον πόλεμο εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διεκδικώντας τη Λιβύη
1912	16 Μαΐου	Μυστική συνθήκη αμυντικής συνεργασίας μεταξύ Βουλγαρίας και Ελλάδας
	21-27 Μαΐου	Η Ιταλία καταλαμβάνει τα Δωδεκάνησα
	19 Ιουλίου	Εισβολή της ΕΜΕΟ στην Κοζάνη της Μακεδονίας. Τα οθωμανικά αντίποινα προκαλούν οργή στα χριστιανικά βαλκανικά κράτη
	30 Ιουλίου	Αλβανοί επαναστάτες απαιτούν τη διάλυση του οθωμανικού κοινοβουλίου μέσα σε 48 ώρες και θέτουν συγκεκριμένα αιτήματα για την επίτευξη της αυτονομίας τους (να ενωθούν τα τέσσερα βιλαέτια της Σκόδρας, του Κοσόβου, των Ιωαννίνων, του Μοναστηρίου σε μια επαρχία· να υπηρετούν οι αλβανοί στρατιώτες μόνο στα όρια αυτής της επαρχίας· να γίνει η αλβανική, η επίσημη γλώσσα της διοίκησης και της εκπαίδευσης· να έχουν όλοι οι Αλβανοί το δικαίωμα της οπλοχρησίας)
	15 Αυγούστου (περίπου)	Άτυπη συμφωνία μεταξύ Βουλγαρίας, Σερβίας και Μαυροβουνίου: η Βουλγαρία χορηγεί στρατιωτικό δάνειο στο Μαυροβούνιο και αναλαμβάνει τα έξοδα του μαυροβουνιακού στρατού στη διάρκεια των εχθροπραξιών. Το Μαυροβούνιο συμφωνεί να προχωρήσει σε προσχεδιασμένη επίθεση εναντίον της Υψηλής Πύλης
	15 Σεπτεμβρίου	Με τη μυστική οδηγία Αρ. 5669, η σερβική κυβέρνηση ενημερώνει τους πρέσβεις της να δράσουν προς την κατεύθυνση της ενσωμάτωσης της Οχρίδας και του Πρίλεπ στη Σερβία
	17 Σεπτεμβρίου	Τελεσίγραφο του Βαλκανικού Συνασπισμού (Βουλγαρίας, Ελλάδας, Μαυροβουνίου, Σερβίας) για την άμεση αυτονόμηση της Μακεδονίας σύμφωνα με τη Συνθήκη του Βερολίνου. Η Τουρκία και τα βαλκανικά κράτη τίθενται σε κατάσταση εκτάκτου ανάγκης και κηρύσσουν επιστράτευση (18 Σεπτεμβρίου)
	18 Σεπτεμβρίου	Σχηματισμός 70 μικρών αντάρτικων σωμάτων της ΕΜΕΟ στη Σόφια για αναγνωριστικές αποστολές και δολιοφθορές σε Μακεδονία και Θράκη
	22 Σεπτεμβρίου	Μυστικό σύμφωνο στρατιωτικής υποστήριξης μεταξύ Βουλγαρίας και Ελλάδας
	23 Σεπτεμβρίου	Σύσταση των Αποσπασμάτων Εθελοντών Μακεδονίας-Αδριανούπολης από τον στρατηγό Πέταρ Νταρβίνγκοφ για την αρωγή των προσφύγων – με 14.600 μέλη περίπου

Χρόνος	Μήνας	Γεγονότα
1912	26 Σεπτεμβρίου	Ο στρατός του Μαυροβουνίου επιτίθεται στην Υψηλή Πύλη
	2 Οκτωβρίου	Υπογράφεται στο Ουσύ (της Λωζάννης) συνθήκη ειρήνης μεταξύ της Ιταλίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας
	3 Οκτωβρίου	Η Υψηλή Πύλη απορρίπτει το τελεσίγραφο και διακόπτει τις διπλωματικές της σχέσεις με τη Βουλγαρία, το Μαυροβούνιο και τη Σερβία· προσπαθεί ωστόσο να βελτιώσει τις σχέσεις της με την Ελλάδα
	4 Οκτωβρίου	Η Οθωμανική Αυτοκρατορία κηρύσσει τον πόλεμο στους Συμμάχους. Την επόμενη ημέρα, η Βουλγαρία, η Ελλάδα, το Μαυροβούνιο και η Σερβία (7 Οκτωβρίου) κηρύσσουν τον πόλεμο στην Υψηλή Πύλη. Αρχίζουν οι εχθροπραξίες. Η Ρουμανία διακηρύσσει την ουδετερότητά της
	7-15 Οκτωβρίου	Ο βουλγαρικός στρατός καταλαμβάνει την περιοχή της Ανατολικής Ροδόπης και αποκρούει την οθωμανική αντεπίθεση (15-25 Οκτωβρίου)
	8-13 Οκτωβρίου	Το 1 ^ο και το 3 ^ο σώμα στρατού της Βουλγαρίας σπάει την πρώτη οθωμανική γραμμή άμυνας στην Εσκίπολη-Πέτρα και καταλαμβάνει το Λόζενγκραντ, ενώ το 2 ^ο βουλγαρικό σώμα περικυκλώνει την Αδριανούπολη. Στις 13 Οκτωβρίου, ο σερβικός στρατός καταλαμβάνει τα Σκόπια, το Κουμάνοβο, το Βέλες και το Ιστίπ στη Μακεδονία
	9-10 Οκτωβρίου	Ο ελληνικός στρατός νικά στη μάχη του Σαραντάπορου
	15 Οκτωβρίου	Επιβολή του σερβικού διοικητικού συστήματος στις νέες επικράτειες της Μακεδονίας και του Κοσόβου
	16 Οκτωβρίου	Ο πρώτος αεροπορικός βομβαρδισμός στη στρατιωτική ιστορία: ο βομβαρδισμός του οχυρού της Αδριανούπολης από τη βουλγαρική αεροπορία
	17-20 Οκτωβρίου	Το 1 ^ο και το 3 ^ο σώμα του βουλγαρικού στρατού σπάει τη δεύτερη οθωμανική γραμμή άμυνας στο Λουλέ Μπουργκάς-Μπουναρχισιάρ
	19-20 Οκτωβρίου	Ο ελληνικός στρατός νικά στη μάχη των Γιαννιτσών
	27 Οκτωβρίου	Σχηματισμός νέας κυβέρνησης στη Ρουμανία με επικεφαλής τον Τίτο Μαγιορέσκου
	28 Οκτωβρίου	Το πρωί εισβάλλει στη Θεσσαλονίκη ο ελληνικός στρατός (η οποία παραδόθηκε στις 27 Οκτωβρίου) και το απόγευμα οι βουλγαρικές μεραρχίες της Ρίλας, Ξεκινά η διεκδίκηση της Θεσσαλονίκης
	29 Οκτωβρίου	Η Υψηλή Πύλη ζητά ανακωχή από τη Σόφια, ωστόσο η βουλγαρική κυβέρνηση εξαναγκάζεται από τον βασιλιά Φερδινάνδο Α΄ να απορρίψει την πρόταση αποσιωπώντας το γεγονός από τους Συμμάχους
	1 Νοεμβρίου	Ξεκινά η διαδικασία εκχριστιανισμού των Πομάκων στη Ροδόπη. Το Δεκέμβριο αποστέλλεται στην περιοχή επίσημη ιεραποστολή της Βουλγαρικής Εκκλησίας

Χρόνος	Μήνας	Γεγονότα
1912	4-5 Νοεμβρίου	Το 1 ^ο και το 3 ^ο σώμα του βουλγαρικού στρατού επιτίθεται χωρίς επιτυχία στην 3 ^η γραμμή άμυνας του οθωμανικού στρατού στην Τσατάλτζα
	4-9 Νοεμβρίου	Προκηρύξεις της Κεντρικής Επιτροπής της ΕΜΕΟ ενάντια στη σερβική και στην ελληνική δράση στη Μακεδονία
	9 Νοεμβρίου	Επιβολή της βουλγαρικής διοίκησης στις νέες επικράτειες
	14 Νοεμβρίου	Τα Αποσπάσματα Εθελοντών Μακεδονίας-Αδριανούπολης νικούν τις οθωμανικές δυνάμεις στη Δυτική Θράκη
	18 Νοεμβρίου	Η Μακεδονική-Ρουμανική Εταιρεία πιέζει την κυβέρνηση να αναλάβει δράση
	20 Νοεμβρίου	Ανακωχή μεταξύ Συμμάχων και Υψηλής Πύλης. Η Ελλάδα απορρίπτει την ανακωχή και συνεχίζει την πολεμική της δράση στη Βόρεια Ήπειρο
	20-21 Νοεμβρίου	Πρώτη σύγκρουση μεταξύ των βουλγαρικών και των ελληνικών στρατευμάτων κοντά στη Θεσσαλονίκη. Η σύγκρουση λήγει στα τέλη του μήνα
	28 Νοεμβρίου	Εθνική Συνέλευση συνεδριάζει στην Αυλώνα και διακηρύσσει την ανεξαρτησία της Αλβανίας
	3 Δεκεμβρίου	Ναυμαχία της Έλλης: ο ελληνικός στόλος συγκρούεται με τον οθωμανικό
	3-24 Δεκεμβρίου	Η Συνδιάσκεψη της Ειρήνης στο Λονδίνο. Οι Σύμμαχοι διεκδικούν όλες τις ευρωπαϊκές οθωμανικές επαρχίες δυτικά της γραμμής Μήδειας-Ραιδεστού και την Κρήτη. Η Υψηλή Πύλη προτείνει να εγγυηθεί την αυτονομία της Μακεδονίας, ενώ αρνείται να παραχωρήσει εδάφη. Την ημέρα των Χριστουγέννων, η Υψηλή Πύλη αποχωρεί από τις διαπραγματεύσεις, οι Μεγάλες Δυνάμεις της ασκούν πιέσεις και τελικά οι προτάσεις των Συμμάχων γίνονται αποδεκτές. Η Συνδιάσκεψη του Λονδίνου ανακηρύσσει την Αλβανία ανεξάρτητο κράτος (20 Δεκεμβρίου)
	8-17 Δεκεμβρίου	Μυστική αποστολή της Βουλγαρίας στην Κωνσταντινούπολη για τη σύναψη διμερούς ειρήνης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία
1913	5 Ιανουαρίου	Ναυμαχία της Λήμνου: συγκρούεται ο ελληνικός με τον οθωμανικό στόλο
	16 Ιανουαρίου	Βουλγαρορουμανικό πρωτόκολλο στο Λονδίνο για τον καθορισμό των περιοχών που θα κατέχουν οι δύο χώρες στη Δοβρουτσά. Υπό τη ρωσική πίεση, η Σόφια είναι έτοιμη να επανορίσει τα σύνορα
	21 Ιανουαρίου	Η Υψηλή Πύλη θέτει τέλος στην ανακωχή και ξεκινά τις εχθροπραξίες με το σύνθημα : «Σόφια ή θάνατος!»
	26-28 Ιανουαρίου	Οι οθωμανικές αντεπιθέσεις στην Καλλίπολη και στην Τσατάλτζα καθώς και η απόβαση στο Σαρκίιο αποκρούονται από τα βουλγαρικά στρατεύματα
	30 Ιανουαρίου- 2 Φεβρουαρίου	Άκαρπες οι διαπραγματεύσεις μεταξύ Βουλγαρίας και Ρουμανίας στη Σόφια για τη Δοβρουτσά

Χρόνος	Μήνας	Γεγονότα
1913	5 Φεβρουαρίου	Η μυστική συνθήκη μεταξύ Ρουμανίας και Αυστροουγγαρίας ανανεώνεται
	21 Φεβρουαρίου	Ο ελληνικός στρατός καταλαμβάνει τα Ιωάννινα. Επεισόδια μεταξύ Βουλγάρων και Ελλήνων στη Νιγρίτα
	5 Μαρτίου	Δολοφονία του βασιλιά Γεωργίου Α΄ της Ελλάδας στη Θεσσαλονίκη
	11-13, 2 Μαρτίου	Ο βουλγαρικός στρατός καταλαμβάνει την Αδριανούπολη
	18 Μαρτίου- 26 Απριλίου	Συνδιάσκεψη των Μεγάλων Δυνάμεων στην Αγία Πετρούπολη σχετικά με το ζήτημα της Δοβρουτσάς. Η Βουλγαρία παραχωρεί τη Σιλιστρία στη Ρουμανία και εγγυάται τα προνόμια των Βλάχων στη Μακεδονία. Η ένταση ωστόσο παραμένει
	10 Απριλίου	Ο στρατός του Μαυροβουνίου καταλαμβάνει τη Σκόδρα
	13 Απριλίου	Ανακωχή μεταξύ Υψηλής Πύλης και βαλκανικής ένωσης
	22 Απριλίου	Υπογραφή πρωτοκόλλου μεταξύ Ελλάδας και Σερβίας το οποίο συνοδεύεται από στρατιωτικό σύμφωνο (1 ^η Μαΐου 1913)
	19-21 Μαΐου	Οι συναντήσεις της ελληνικής και της βουλγαρικής επιτροπής για τη διευθέτηση των συνόρων στη Θεσσαλονίκη καταλήγουν σε συμφωνία. Στο τέλος του μήνα έχει ολοκληρωθεί η οριοθέτηση των συνόρων, με κάποιες εξαιρέσεις
	17 Μαΐου	Η Συνθήκη Ειρήνης του Λονδίνου
	19 Μαΐου	Ελληνοσερβική συνθήκη στη Θεσσαλονίκη
	30 Μαΐου	Η Σερβία διακόπτει τη σιδηροδρομική σύνδεση με τη Βουλγαρία
	1 Ιουνίου	Ο βούλγαρος πρωθυπουργός, Ιβάν Εβ. Γκέσοφ παραιτείται και αντικαθίσταται από τον Στόγιαν Ντάνεφ. Στο Βελιγράδι παραιτείται ο πρωθυπουργός Ν. Πάσιτς. Οι εξελίξεις πιέζουν τη Ρωσία, προκειμένου να αναλάβει τη διαιτησία
	5-13 Ιουνίου	Στρατιωτικές συγκρούσεις Βουλγάρων και Σέρβων στην περιοχή του Ζλέτοβο
	15 Ιουνίου	Η ΕΜΕΟ οργανώνει εξέγερση στο Τίκβες, στα μετόπισθεν του σερβικού στρατού, με τη συναίνεση του βούλγαρου γενικού διοικητή
	16 Ιουνίου	Με προφορική διαταγή του βασιλιά Φερδινάνδου Α΄ τα βουλγαρικά στρατεύματα επιτίθενται στο σερβικό στρατό, προκειμένου να βοηθήσουν τους εξεγερμένους. Άλλα βουλγαρικά στρατεύματα καταλαμβάνουν το λιμάνι Ελευθερές στην Καβάλα και βομβαρδίζουν τα ελληνικά πλοία που βρίσκονταν εκεί. Έναρξη του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου
	18 Ιουνίου	Η βουλγαρική κυβέρνηση σταματά κάθε στρατιωτική δράση και αλλάζει τον ανώτατο γενικό διοικητή, διορίζοντας το ρωσόφιλο στρατηγό Ράντκο Ντιμίτριεφ. Η ρωσική κυβέρνηση προτείνει τη διοργάνωση συνδιάσκεψης

Χρόνος	Μήνας	Γεγονότα
1913	19-21 Ιουνίου	Μάχη Ελλήνων και Βουλγάρων στο Κιλκίς
	21 Ιουνίου-11 Ιουλίου	Οι Έλληνες φτάνουν στο Σιμιτλή της ανατολικής Μακεδονίας (13 Ιουλίου), όπου τους σταματά ο βουλγαρικός στρατός. Μέχρι τις 15 Ιουλίου, ο ελληνικός στρατός έχει καταλάβει τη δυτική Θράκη
	22-28 Ιουνίου	Ο βουλγαρικός στρατός καταλαμβάνει το Πίροτ στη Σερβία
	28 Ιουνίου	Η Ρουμανία κηρύσσει πόλεμο στη Βουλγαρία και στις 5 Ιουλίου καταλαμβάνει τη βόρεια Βουλγαρία χωρίς να συναντήσει αντίσταση. Στις 11 Ιουλίου η Αυστροουγγαρία σταματά τη ρουμανική προέλαση
	30 Ιουνίου	Η Υψηλή Πύλη προελαύνει προς την ανατολική Θράκη και καταλαμβάνει την Αδριανούπολη (10 Ιουλίου)
	3 Ιουλίου	Ο ρουμανικός στρατός καταλαμβάνει τη Βάρνα στη Βουλγαρία στις 6 Ιουλίου. Το ρουμανικό ιππικό φτάνει στη Σόφια
	4 Ιουλίου	Σχηματίζεται νέα, φιλοαυστριακή, βουλγαρική κυβέρνηση με επικεφαλής το Βασίλ Ραντόλαβοφ
	13 Ιουλίου	Εξέγερση του μουσουλμάνων στη δυτική Θράκη με αίτημα την απόσυρση των βουλγαρικών στρατευμάτων – η «δημοκρατία της Κομοτηνής»
	15-17 Ιουλίου	Βουλγαρική αντεπίθεση εναντίον του ελληνικού στρατού στην περιοχή της Κρέσνας
	29 Ιουλίου	Οι Μεγάλες Δυνάμεις αποφασίζουν να γίνει η Αλβανία «κυρίαρχη και ανεξάρτητη ηγεμονία». Οι Δυνάμεις επιλέγουν ως ηγεμόνα της Αλβανίας τον πρίγκιπα Γουλιέλμο της Βηντ, έναν τριανταπεντάχρονο γερμανό αξιωματικό. Στις 3 Σεπτεμβρίου 1914, ο πρίγκιπας Γουλιέλμος δραπετεύει από τη χώρα
	17 Ιουλίου- 16 Αυγούστου	Πραγματοποιείται συνδιάσκεψη ειρήνης στο Βουκουρέστι· κήρυξη ανακωχής στις 18 Ιουλίου
	25 Ιουλίου- 15 Αυγούστου	Αποχώρηση του ρουμανικού στρατού από τη Βουλγαρία
	16 Σεπτεμβρίου	Με τη Συνθήκη της Κωνσταντινούπολης κανονίζονται οι όροι της ειρήνης μεταξύ Βουλγαρίας και Υψηλής Πύλης. Η δεύτερη παίρνει πίσω την Ανατολική Θράκη και επαναπροσδιορίζει τα σύνορα προς όφελος της Βουλγαρίας· η πρώτη παίρνει τη Δυτική Θράκη
	1 Νοεμβρίου	Στην Αθήνα υπογράφεται συνθήκη ειρήνης μεταξύ Ελλάδας και Υψηλής Πύλης
	19 Δεκεμβρίου	Το πρωτόκολλο της Φλωρεντίας. Η επιτροπή για τη χάραξη των συνόρων, την οποία είχε συγκροτήσει η Συνδιάσκεψη του Λονδίνου, χαράζει τα νότια σύνορα της Αλβανίας και εκχωρεί την Κορυτσά και το Αργυρόκαστρο, τα οποία είχαν καταλάβει οι Έλληνες, στην Αλβανία

Χρόνος	Μήνας	Γεγονότα
1914	13 Φεβρουαρίου	Η Ελλάδα αποκτά τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου εκτός από την Ίμβρο, την Τένεδο και το Καστελλόριζο και αποσύρει τα στρατεύματά της από τις περιοχές που εκχωρήθηκαν στην Αλβανία
	28 Φεβρουαρίου	Οι Έλληνες της νότιας Αλβανίας (Βόρειας Ηπείρου) διακηρύσσουν την ανεξαρτησία τους με αρχηγό τον Γ.Χ. Ζωγράφο, πρώην υπουργό εξωτερικών της Ελλάδας
	28 Ιουλίου	Δολοφονία του διαδόχου Φραγκίσκου-Φερδινάνδου στο Σεράγεβο της Βοσνίας. Η Βιέννη στέλνει τηλεσίγγραφο στο Βελιγράδι – αρχή της κρίσης του Ιουλίου
	1 Αυγούστου	Η Αυστροουγγαρία κηρύσσει πόλεμο στη Σερβία – έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Όλα τα βαλκανικά κράτη διακηρύσσουν την ουδετερότητά τους

Κεφάλαιο Α: Οικονομίες και κοινωνίες

Οι πόλεμοι των αρχών του 20^{ου} αιώνα (Βαλκανικοί Πόλεμοι και Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος) έχουν κυρίως ερμηνευθεί υπό το πρίσμα των αναδυόμενων ευρωπαϊκών εθνικισμών. Ωστόσο, δεν μπορούμε να τους κατανοήσουμε διερευνώντας μόνο ζητήματα που συνδέονται με την πολιτική και την ιδεολογία. Προκειμένου να αναθεωρήσουμε τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε αυτούς τους πολέμους, οι οποίοι διαμόρφωσαν εκ νέου το χάρτη της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, είναι αναγκαία η ουσιαστική κατανόηση των οικονομικών και κοινωνικών αλλαγών που έλαβαν χώρα τόσο σε διεθνές όσο και σε τοπικό επίπεδο.

Στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, το σύνολο των βαλκανικών κρατών, παρά τις επιμέρους διαφορές τους ως προς τις κοινωνικές δομές, τα οικονομικά χαρακτηριστικά και τα πολιτικά συστήματά τους, βίωναν μία ραγδαία κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη. Η δημογραφική αύξηση και η ανάπτυξη των πόλεων, τα εντυπωσιακά δημόσια έργα, η ανάπτυξη της βιομηχανίας, οι ανθηρές εμπορικές σχέσεις και η επέκταση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης αποτελούσαν τα πιο σημαντικά βήματα στην πορεία του εκσυγχρονισμού. Οι διαδικασίες αυτές συμβάδιζαν με τη δημιουργία ισχυρών στρατών και στόλων και την εμφάνιση μιας αληθινά φιλοπόλεμης γενιάς τη δεκαετία ακριβώς που προηγήθηκε της έκρηξης των Βαλκανικών Πολέμων.

Η άλλη όψη της οικονομικής ανάπτυξης ήταν, ωστόσο, η αύξηση των κρατικών δανείων και η συνεπαγόμενη χρέωση του συνόλου των βαλκανικών κρατών. Η διαδικασία αυτή οδήγησε στον έλεγχο των εθνικών οικονομιών από τις ξένες δυνάμεις ως μέσο αποφυγής της χρεωκοπίας ή ως συνέπεια αυτής, όπως στην ελληνική περίπτωση το 1893. Τόσο η Οθωμανική Αυτοκρατορία όσο και τα βαλκανικά κράτη υφίσταντο την έντονη οικονομική διείσδυση των δυτικών δυνάμεων σε αυτήν την «εποχή του ιμπεριαλισμού και του καπιταλισμού» – σύμφωνα με την έκφραση του Λ.Σ. Σταυριανού – η οποία χαρακτηριζόταν από έναν αγώνα δρόμου για την εδραίωση των αυτοκρατοριών τους και την αναζήτηση νέων αγορών από την εκβιομηχανισμένη Δύση.

Οι βαλκανικές κυβερνήσεις δανείζονταν κυρίως για να κατασκευάσουν σιδηροδρομικά δίκτυα, τα οποία ικανοποιούσαν ταυτόχρονα και τα δυτικά οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Τα βρετανικά συμφέροντα ευνοούσαν την κατασκευή σιδηροδρόμων που θα συνέδεαν τα λιμάνια της παράκτιας ζώνης με τη βαλκανική ενδοχώρα και θα διευκόλυναν έτσι τη διείσδυση του βρετανικού εμπορίου στη βαλκανική χερσόνησο. Αντίθετα, η Αυστρία ενδιαφερόταν για την κατασκευή μιας σιδηροδρομικής γραμμής που θα ένωνε το Βορρά με το Νότο και θα κατέληγε, μέσω της Βοσνίας και της Σερβίας, στη Θεσσαλονίκη. Η κατασκευή σιδηροδρόμων στο χώρο των Βαλκανίων, η οποία ξεκίνησε μετά τη λήξη του Κριμαϊκού Πολέμου, αποτελούσε το παράδειγμα του κυρίαρχου δυτικού μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης και ταυτόχρονα αντανάκλασε τα αντικρουόμενα οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων.

Επιπλέον, η ανάπτυξη μιας οικονομίας της αγοράς και η συνεπαγόμενη μετατόπιση από την παραδοσιακή στην εκχρηματισμένη οικονομία καθώς και ο υπερπληθυσμός είχαν οδυνηρές επιπτώσεις στους βαλκανικούς αγροτικούς πληθυσμούς, οι οποίοι εξαιτίας της έλλειψης γης αναγκάζονταν να μεταναστεύσουν. Η ανάπτυξη της βιομηχανίας ήταν μάλλον αργή και το σύνολο των βαλκανικών κρατών παρέμεναν κατά κύριο λόγο αγροτικά.

Η αστικοποίηση, ωστόσο, η πρόοδος της τεχνολογίας και των νέων μέσων επικοινωνίας καθώς και η επέκταση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης επηρέαζαν σημαντικά τις ανθρώπινες ζωές όχι μόνο στις πόλεις αλλά και στην ύπαιθρο. Οι αλλαγές στο επίπεδο των ιδεών, της καθημερινής ζωής αλλά και στον τρόπο διαβίωσης σε συνδυασμό με την εγκαθίδρυση του νεοτερικού γραφειοκρατικού κράτους υπονόμειναν τα θεμέλια της παραδοσιακής κοινωνίας.

Το παρόν κεφάλαιο προσφέρει ακριβώς ένα πανόραμα των προπολεμικών βαλκανικών κοινωνιών, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα τις παράλληλες αλλαγές στη Δυτική, Κεντρική και Νότια Ευρώπη. Το πρώτο υποκεφάλαιο εστιάζει στις δημογραφικές και κοινωνικές αλλαγές και συνέχειες: σε ανθρώπους που ζούσαν σε παραδοσιακές πολυεθνικές πόλεις, όπως η Θεσσαλονίκη, που αποτελεί τυπικό παράδειγμα πολύγλωσσου οθωμανικού λιμανιού, σε ανθρώ-

πους που μετανάστευσαν στην Αμερική επιλέγοντας το όνειρο μιας καλύτερης ζωής, σε αγροτικούς πληθυσμούς που ασχολούνταν με τη γεωργία ή την κτηνοτροφία. Στο δεύτερο υποκεφάλαιο παρουσιάζονται διαφορετικές όψεις των οικονομικών εξελίξεων: οι κρατικοί προϋπολογισμοί, οι εμπορικές σχέσεις, η γεωργία, η βιομηχανία και η κατασκευή σιδηροδρόμων. Τέλος, στο τρίτο υποκεφάλαιο ανιχνεύονται οι πολιτισμικές και τεχνολογικές αλλαγές που επηρέασαν σημαντικά τις ανθρώπινες ζωές: η εκπαίδευση και ο αλφαριθμητισμός, ο κινηματογράφος και ο τηλεγράφος, το ποδήλατο και το μυθιστόρημα αποτελούν ορισμένα μόνο από τα θέματα που διερευνώνται, προκειμένου να επιτευχθεί η καλύτερη κατανόηση της δεκαετίας που προηγήθηκε της έκρηξης των Βαλκανικών Πολέμων.

I. Οι άνθρωποι

Πίνακας 1. Η αύξηση των βαλκανικών πληθυσμών, 1878-1912

Έτος απογραφής	Ρουμανία	Βουλγαρία	Σερβία	Ελλάδα ¹
	(σε χιλιάδες)			
1878-79	4.486			1.679
1880		2.823		
1884			1.902	
1887		3.154		
1889-90	5.038		2.162	2.187
1892		3.311		
1894	5.406			
1895-96			2.312	2.434
1899-1900	5.957	3.744	2.494	
1905		4.036	2.689	
1907				2.632
1910		4.338	2.912	
1912	7.235			

Πηγή: Jackson-Lampe, σ. 166.

i Να υπολογίσετε τα ποσοστά της πληθυσμιακής αύξησης κατά χώρα. Να συγκρίνετε τα ευρήματά σας και να προσπαθήσετε να εξηγήσετε τις διαφορές που παρουσιάζονται μεταξύ των χωρών. Ποιοι παράγοντες επηρεάζουν την πληθυσμιακή αύξηση των βαλκανικών κρατών;

► Εικ. 1. Μοναστήρι ή Μπίτολα

i Ποια νομίζετε ότι ήταν τα θρησκευόμενα των κατοίκων αυτής της πόλης;

Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα, Κ2 1581.

¹ Το 1881 προσαρτήθηκαν στην Ελλάδα οι επαρχίες της Θεσσαλίας και της Άρτας, γεγονός που εξηγεί την πληθυσμιακή της αύξηση. Γενικά, για να κατανοήσουμε καλύτερα τις δημογραφικές αλλαγές, θα πρέπει να λάβουμε υπόψιν μας τις αλλαγές που σημειώνονται εκείνη την περίοδο στα σύνορα των κρατών.

Πίνακας 2

Οι πληθυσμοί σε πόλεις* και πρωτεύουσες των βαλκανικών εθνών - κρατών, 1860-1910

	Ρουμανία		Βουλγαρία		Σερβία		Ελλάδα	
	Συν. πληθυσμός. (σε χιλιάδες)	Αστικός %	Συνολικός πληθυσμός	Αστικός %	Συνολικός πληθυσμός	Αστικός %	Πληθυσμός	Αστικός %
1860-61	3.918	12						
1874					1.354	11		
1877-79	4.486				1.700		1.654	18
1884	4.862		3.024	18	1.902	12		
1889-90	5.318	17	3.232	19	2.162	13	2.187	
1895-96	5.710		3.441		2.312	14	2.434	
1899-1900	5.957	19	3.716	19	1.493	14		
1907	6.684						2.632	24
1910	6.996	18	4.306	19	2.912	14		
	Αστ. πληθ.	Βουκουρέστι	Αστ. πληθ.	Σόφια	Αστ. πληθ.	Βελιγράδι	Αστ. πληθ.	Αθήνα
1860-61	313	122						41
1874					174	27		
1877-79		177	543	20			293	63
1884					236	35		
1889-90		220	610	45	286	54	465	108
1895-96					319	59	526	
1899-1900	1.120	276	700	67	351	70		111
1907							628	167
1910	1.195	341	829	103	483	90		

* Με πληθυσμό τουλάχιστον 2.000 κατοίκους.

Πηγή: Jackson-Lampe, σ. 240.

Να συγκρίνετε την αύξηση του αστικού πληθυσμού με τη γενικότερη αύξηση του βαλκανικού πληθυσμού και να σχολιάσετε τα αποτελέσματα. Γιατί οι πληθυσμοί των πρωτευουσών τείνουν να αυξάνονται με γρηγορότερους ρυθμούς σε σχέση με τους πληθυσμούς άλλων αστικών κέντρων; Να συγκρίνετε τα στοιχεία αυτά με σύγχρονα στοιχεία: τι ποσοστό του πληθυσμού είναι αστικό σήμερα;

► **Εικ. 2. Γυναίκες της Καστοριάς, αρχές 20^{ου} αιώνα**

Με ποιον τρόπο είναι ντυμένες οι τρεις γυναίκες της φωτογραφίας; Σε τι συμπεράσματα θα μπορούσε να σας οδηγήσει η συνύπαρξη παραδοσιακών και δυτικών τρόπων ένδυσης;

Παπάζογλου², σ. 51.

2 Ο φωτογράφος Λεωνίδας Παπάζογλου (1872-1918) έζησε και εργάστηκε στην Καστοριά. Σε νεαρή ηλικία μετακόμισε μαζί με τους γονείς και το μικρότερο αδερφό του Παντελή στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί τα δύο αδέρφια έμαθαν την τέχνη της φωτογραφίας. Ξεκίνησαν την καριέρα τους ως φωτογράφοι στην Καστοριά το 1898 ή 1899 και κατάφεραν να αναδειχθούν στους σημαντικότερους φωτογράφους της ευρύτερης περιοχής.

Πίνακας 3

Υπολογισμός του πληθυσμού των ευρωπαϊκών επαρχιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1911

Επαρχίες	Μουσουλμάνοι	Έλληνες	Βούλγαροι	Αρμένιοι	Καθολικοί	Εβραίοι	Άλλοι	Σύνολο
Εντιρνέ (Αδριανούπολη)	795.706	395.872	171.055	33.650	12.783	9.034	44.552	1.426.632
Σελάνικ (Θεσσαλονίκη)	604.780	397.795	271.359	87		62.290	11.604	1.347.915
Γιάνια (Ιωάννινα)	244.638	311.032				3.990	1.175	560.835
Μοναστήρι (Μπίτολα)	455.720	349.541	246.344	9		10.651	2.614	1.064.789
Σκόδρα	218.089	10.755			120.611			349.455
Κόσοβο	959.175	92.541	531.453		14.887	3.287	1.606	1.602.949
Σύνολο	3.242.108	1.557.536	1.220.211	33.746	148.281	89.162	61.531	6.352.575

Πηγή: Cem Behar, σ. 54.

Οι εθνογλωσσικές κατηγορίες που επινόησαν οι οθωμανοί αξιωματούχοι συμβάδιζαν με τις δογματικές διαφοροποιήσεις που αναδύθηκαν μετά την αποσάθρωση του κλασικού οθωμανικού συστήματος των *μιλέτ*. Όλοι οι Μουσουλμάνοι θεωρούνταν ομοιογενής ομάδα χωρίς να λαμβάνονται υπ'όψιν οι μεταξύ τους εθνοτικές και γλωσσικές διαφορές. Οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί θεωρούνταν είτε Έλληνες, όταν υποστήριζαν το Οικουμενικό Πατριαρχείο, είτε Βούλγαροι, όταν συνδέονταν με την Εξαρχία. Έτσι, εξηγείται το γεγονός ότι από τον πίνακα απουσιάζουν οι κατηγορίες Αλβανοί ή Σέρβοι (οι οποίοι ταξινομούνται ανάλογα με το θρήσκευμα ή την εκκλησία στην οποία εντάσσονται και όχι ανάλογα με την εθνοτική τους ταυτότητα). Επιπλέον, δεν υπολογίζονται ορισμένες ομάδες, όπως οι γυναίκες. Η τελευταία οθωμανική απογραφή έλαβε χώρα το 1905-06. Το ζήτημα της αξιοπιστίας των οθωμανικών απογραφών έχει γίνει αντικείμενο έντονων αντιπαραθέσεων. Γενικά, πρέπει να είμαστε ιδιαίτερα προσεκτικοί, όταν χρησιμοποιούμε στατιστικά δεδομένα της συγκεκριμένης περιόδου, ακόμα και όταν τα δεδομένα αυτά δεν έχουν αλλοιωθεί από καθαρά πολιτικές σκοπιμότητες (όπως στην περίπτωση του πίνακα 13).

► **Εικ. 3. Σκηνή από την καθημερινή ζωή στους δρόμους της αγοράς, Θεσσαλονίκη**

Παρατηρείστε την ενδυμασία των ανδρών που βαδίζουν στο δρόμο. Πώς είναι ντυμένοι; Σε ποια εθνικότητα νομίζετε ότι ανήκουν; Γνωρίζετε ποιες εθνικότητες συμβίωναν στην οθωμανική Θεσσαλονίκη λίγο πριν την έναρξη των Βαλκανικών Πολέμων; Η σκηνή αυτή από τη ζωή της αγοράς μήπως σας θυμίζει παρόμοιους τόπους που έχετε επισκεφτεί;

Μέγας, *Ενθύμιον*, σ. 50, εικ. 49.

► **Εικ. 4. Αγορά προβάτων στην Κωνσταντινούπολη**

Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδας, Αθήνα.

Πίνακας 4

Κατανομή του πληθυσμού της Κωνσταντινούπολης σε εθνοτικές ομάδες, 1897

Εθνοτική ομάδα	Αριθμός μελών
Τούρκοι	597.000
Αλβανοί	10.000
Κούρδοι	5.000
Έλληνες	236.000
Αρμένιοι	162.000
Εβραίοι	47.000
Σέρβοι	1.000
Αραβες Χριστιανοί	1.000
Σύνολο	1.059.000

Πηγή: Karpav, σ. 104.

► **Εικ. 5. Βοσκοί της Ηπείρου, 1912**Boissonas, *L' image de la Grèce...*, Γενεύη 1913 στο Χατζηιωσήφ, τ. Α1, σ. 57.

Πίνακας 5
Υπερατλαντική μετανάστευση από τα Βαλκάνια, 1876-1915

Σε περιοχές εκτός της Ευρώπης*	Ρουμανία (κατά προσέγγιση)		Βουλγαρία (κατά προσέγγιση)		Σερβία (κατά προσέγγιση)		Ελλάδα (κατά προσέγγιση)	
1876-85	1.224						530	
1886-90	5.224						1.881	
1891-95	2.211						4.790	
1896-1900	10.541		160				11.189	
1901-05	37.225		6.661		42		51.479	
1906-10	20.707		37.643		228		122.275	
1911-15	15.295		35.836		1.117		127.811	
	Ρουμανία		Βουλγαρία		Σερβία**		Ελλάδα	
Προς τις ΗΠΑ	Κατά προσέγγιση	Ακριβώς***	Κατά προσέγγιση	Ακριβώς***	Κατά προσέγγιση	Ακριβώς***	Κατά προσέγγιση	Ακριβώς***
1876-85	1.224				530			
1886-90	5.135				1.881			
1891-95	2.209				4.790			
1896-1900	10.541		160		11.189			
1901-05	35.181		6.662	42	49.962			
1906-10	17.823	14.239	32.643	21.889	228		117.557	84.355
1911-15	11.187	9.057	21.487	1.575	1.052		118.916	46.577

* Συμπεριλαμβάνονται: Καναδάς, Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία, Αργεντινή, Βραζιλία και Η.Π.Α.

** Σερβία και Μαυροβούνιο *** Δεδομένα που εξάγονται από τα στοιχεία των ετών 1908-1910

Πηγή: Jackson-Lampe, σ. 196.

Ποια είδη μετανάστευσης γνωρίζετε; Πώς θα χαρακτηρίζατε την υπερατλαντική μετανάστευση; Θεωρείτε, για παράδειγμα, ότι την προκάλεσαν οικονομικοί, πολιτισμικοί, εθνοτικοί ή θρησκευτικοί λόγοι; Πρόκειται για ακούσια ή εκούσια μετανάστευση (π.χ. μετανάστευση εξαι-

τίας κάποιου πολέμου ή εξαιτίας συνοριακών αλλαγών); Με ποιους τρόπους επηρεάζει τη μετανάστευση η πληθυσμιακή αύξηση και η αστικοποίηση; Ποιοι οικονομικοί παράγοντες επηρεάζουν τη μετανάστευση;

A-1. Ένας Έλληνας μετανάστης στις Η.Π.Α., ο Στηβ Χατζής³, αφηγείται την εμπειρία του

Δυο αδέρφια μου ήρθαν αρχικά στις Ηνωμένες Πολιτείες και ξεκίνησαν να εργάζονται στο Σικάγο. Ήμασταν έξι αδέρφια. Οι δυο αδερφοί μου που ήρθαν στο Σικάγο δεν έστειλαν εμβάσματα, όπως έπρεπε, για να πληρώνουν τα οικογενειακά χρέη στην Ελλάδα. Τότε ο πατέρας μας αρρώστησε κι έγραψε στα παιδιά του στο Σικάγο να έρθουν στην Ελλάδα να τον δουν για τελευταία φορά. Μόνο ένας, ο Περικλής, ο πιο σπάταλος, δανείστηκε χρήματα και πήγε στην Ελλάδα. Όταν ο αδερφός μου πήγε στην Ελλάδα, ο πατέρας μου έγινε καλά. Μετά από μια εβδομάδα, ο πατέρας θέλησε να αγοράσει ένα σακί αλεύρι για την οικογένεια. Ζήτησε στον αδερφό μου από την Αμερική. «Περικλή, μπορείς να μου δανείσεις χρήματα για να αγοράσω λίγο αλεύρι;» Ο αδερφός μου, παρόλο που είχε έρθει από την Αμερική, δεν είχε χρήματα. Τότε ο πατέρας μου πήγε στο χωριό και δανείστηκε χρήματα από ένα θείο μας για να αγοράσει αλεύρι. Όμως το χωριό ήταν μικρό και σύντομα κυκλοφόρησε το νέο ότι ο γιος του Χατζή από την Αμερική δεν είχε καθόλου χρήματα. Ο Περικλής, όταν άκουσε τα κουτσομπολιά των χωρικών ντράπηκε, και είπε στον πατέρα μας. «Θα έρθεις μαζί μου στην Αμερική, θα κάνουμε λεφτά και θα δείξουμε σε αυτούς τους ανόητους τι αξίζουμε». Έτσι, αποφασίσαμε να μεταναστεύσουμε κι οι υπόλοιποι. [...]

Πριν φύγω από την Ελλάδα, η Αμερική ήταν για μένα η ωραία εικόνα ενός πολύχρωμου καλειδοσκοπίου, ένας τόπος όπου αφθονούσε το χρήμα. Ποτέ δεν μου πέρασε από το μυαλό ότι θα πήγαινα εκεί. Ξέραμε μόνο ότι εκεί υπήρχαν τα πάντα σε αφθονία.

Vlachos, σ. 122.

Γύρω στα 1890, η μετανάστευση από την Ελλάδα έγινε μαζικό φαινόμενο, με τους περισσότερους μετανάστες να κατευθύνονται προς τις Η.Π.Α. Παρόλο που η ελληνική μεταναστευτική έξοδος δεν έφτασε ποτέ τα επίπεδα άλλων ευρωπαϊκών χωρών, υπολογίζεται πως περίπου 500.000 Έλληνες μετανάστευσαν στις Ηνωμένες Πολιτείες στο διάστημα των τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα έως το 1924. Οι παράγοντες που ώθησαν τους Έλληνες στη μετανάστευση ήταν παρόμοιοι με αυτούς που οδήγησαν άλλους ευρωπαϊκούς πληθυσμούς στις Η.Π.Α. την ίδια περίοδο: η δυνατότητα της βελτίωσης του οικονομικού επιπέδου μέσω της σκληρής εργασίας στην περίοδο της κορύφωσης της αμερικανικής εκβιομηχάνισης και οι κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες στη χώρα καταγωγής. Στην Ελλάδα για παράδειγμα, η βίαιη εισαγωγή της εμπορευματοποίησης της οικονομίας στο παραδοσιακό σύστημα της μικρής ιδιοκτησίας οδήγησε την αγροτική οικονομία της Πελοποννήσου, ειδικά στις σταφιδοπαραγωγικές περιοχές, μετά από μια σύντομη περίοδο ευημερίας, σε σοβαρή κρίση. Πολλοί αγρότες δεν μπορούσαν να πληρώσουν τους φόρους τους εξαιτίας των υψηλών τόκων και του μεγάλου κόστους της εργασίας και της παραγωγής. Οι παράγοντες αυτοί, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι στην Ελλάδα δεν αναπτύχθηκε ο βιομηχανικός τομέας και την επιθυμία που βασιζόταν κυρίως στη φήμη για τον αμερικανικό πλούτο αλλά και τη δυνατότητα της μετανάστευσης εξαιτίας των καλών μεταφορικών μέσων, αποτέλεσαν τους κύριους λόγους που οδήγησαν πολλούς Έλληνες να εγκαταλείψουν τα χωριά τους για μια τόσο μακρινή χώρα. Οι περισσότεροι μετανάστες ήταν άνδρες, οι οποίοι ασχολήθηκαν αρχικά με χειρωνακτικές εργασίες σε εργοστάσια, μύλους, ορυχεία και σιδηροδρόμους. Ωστόσο, ένας σημαντικός αριθμός από τους πρώτους μετανάστες κατάφεραν να δημιουργήσουν τις δικές τους, προσωπικές επιχειρήσεις παρέχοντας υπηρεσίες στον αυξανόμενο αστικό πληθυσμό.

3 Ο Στηβ Χατζής καταγόταν από την Πελοπόννησο και μετανάστευσε στις Η.Π.Α. στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ο Χατζής ήταν ένας από τους λίγους Έλληνες που ανέλαβε επιχειρηματικές πρωτοβουλίες. Μετά από λίγα χρόνια στις Ηνωμένες Πολιτείες εγκαταστάθηκε στο Άντερσον της Ιντιάνας και άνοιξε ένα μικρό μαγαζί για να εξυπηρετεί τις ανάγκες του αυξανόμενου εργατικού πληθυσμού της πόλης.

3 Παρακολουθήστε την ταινία του Ηλία Καζάν «Αμέρিকা, Αμέρিকা». Συζητήστε για το «αμερικανικό όνειρο» και τους τρόπους με τους οποίους αυτό διαδόθηκε στην ενδοχώρα πολλών βαλκανικών κρατών. Τι ρόλο έπαιξε το «αμερικανικό όνειρο» στην ενθάρρυνση της μετανάστευσης και πώς βοήθησε τους μετανάστες να ξεπεράσουν τους τυχόν φόβους τους; Προσπαθήστε να βρείτε πληροφορίες για τη ζωή μεταναστών από τη χώρα σας στις Η.Π.Α. στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Συγκρίνετε τις προσδοκίες τους με τις εμπειρίες που βίωσαν στη διάρκεια των πρώτων χρόνων της μετεγκατάστασής τους εκεί. Διαβάστε τα κείμενα Γ-19, Γ-20, Ε-10 και Ε-11 και συγκρίνετε τις εμπειρίες των ανθρώπων που εξαναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν με τη μεταναστευτική εμπειρία που περιγράφεται στο προηγούμενο κείμενο.

3 **Γενικές ερωτήσεις υποκεφαλαίου I**
Ερευνήστε το παρελθόν της πόλης σας στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ήταν μία οθωμανική πόλη ή εντασσόταν σ' ένα έθνος-κράτος; Γνωρίζετε μυθιστορήματα που να περιγράφουν την αστική ζωή της συγκεκριμένης περιόδου; Να συγκρίνετε πολυεθνικές πόλεις (όπως η Θεσσαλονίκη ή η Κωνσταντινούπολη) με πρωτεύουσες ή άλλα αστικά κέντρα σε έθνη-κράτη. Παρατηρείτε διαφορές στην αρχιτεκτονική, την καθημερινή ζωή, τη διασκέδαση ή σε άλλους τομείς; Συνδυάζοντας διαφορετικές πηγές από άλλα κεφάλαια του βιβλίου και χρησιμοποιώντας τους πίνακες που προηγήθηκαν, να προσπαθήσετε να κατατάξετε σε κατηγορίες τις πληθυσμιακές μετακινήσεις στη Νοτιοανατολική Ευρώπη πριν, από και κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων.

II. Οικονομία

Πίνακας 6. Προϋπολογισμοί των βαλκανικών κρατών, 1898-1912⁴

	Ρουμανία			Βουλγαρία			Σερβία			Ελλάδα		
	Έσοδα	Έξοδα	Ισολ.	Έσοδα	Έξοδα	Ισολ.	Έσοδα	Έξοδα	Ισολ.	Έσοδα	Έξοδα	Ισολ.
1900	210	237	-27	81	96	-15	75	84	-9	120	109	+11
1905	308	263	+45	128	125	+3	95	87	+8	130	116	+14
1910	583	525	+58	81	198	-17	126	128	-2	175	141	+34
1911	644	533	+111	199	181	+18	140	125	+15	240	181	+59

Πηγή: Jackson-Lampe, σ. 234.

3 Να συγκρίνετε τα οικονομικά μεγέθη των τεσσάρων χωρών. Τι παρατηρείτε;

Πίνακας 7. Κατανομή των δημόσιων δαπανών κατά κεφαλή το 1911⁵

Δαπάνες	Σύνολο	Δημ. χρέος	Στρατός	Υποδομές	Δημ. εκπαίδευση	Γεωργία και βιομηχανία
Ρουμανία	75	13	12	13	7	1
Σερβία	43	12	10	5	3	1
Βουλγαρία	42	9	9	10	5	2
Ελλάδα	67	28	11		2	
Αυστροουγγαρία	62	10			2	
Γερμανία	55	5	16			
Γαλλία	114	32	25		8	
Μ. Βρετανία	126		19		11	1

Πηγή: Jackson-Lampe, σ. 234.

4 Σε λεί, λέβα, δηνάρια και δραχμές, αντίστοιχα.

5 Μετατροπή σε φράγκα.

Να συγκρίνετε και να σχολιάσετε τις διαφορές στην κατανομή των δημόσιων δαπανών στις διάφορες χώρες. Συγκρίνετε τις τάσεις στις κρατικές δαπάνες των βαλκανικών κρατών με τις αντίστοιχες στις Μεγάλες Δυνάμεις. Γιατί πιστεύετε πως είναι τόσο υψηλές οι στρατιωτικές δαπάνες;

A-2. Η γεωργία στην οθωμανική Μακεδονία, περ. 1900

Ανάλογα με τη νομική τους θέση, οι γεωργοί διακρίνονται σε:

1. γαιοκτήμονες, 2. κολίγους (επίμορτους αγρότες)
3. εργάτες της γης και οικιακούς υπηρέτες.

Η πρώτη ομάδα, η οποία αφορά στους ιδιοκτήτες των τσιφλικιών, αποτελείται από μουσουλμάνους μπέηδες, η δεύτερη από χριστιανούς αγρότες.

Υπήρχαν επίσης και χριστιανοί γαιοκτήμονες, οι οποίοι ωστόσο ήταν κάτοχοι μικρών ιδιοκτησιών που δεν ξεπερνούσαν τα 200 ντούνουμ (περίπου 1.200 τετραγωνικά μέτρα το καθένα). Οι μεγαλύτερες ιδιοκτησίες βρίσκονταν κυρίως στην κατοχή των μπέηδων. Οι μικρές ιδιοκτησίες κυριαρχούσαν στις ορεινές περιοχές, ενώ οι μεγάλες στις πεδινές. Χριστιανούς μεγαλογαιοκτήμονες, οι οποίοι αποτελούσαν πάντως την εξαίρεση, μπορούμε να βρούμε μεταξύ των Ελλήνων που κατείχαν μεγάλα κτήματα στους καζάδες των Σερρών, της Δράμας και της Θεσσαλονίκης.

[...] Το καθεστώς των κολίγων αποτελούσε μία από τις κυριότερες αιτίες της τρομερής ένδειας του χριστιανικού αγροτικού πληθυσμού, καθώς ευνοούσε τις συνεχείς αυθαιρεσίες και τις καταχρήσεις των μπέηδων από τους οποίους κανείς δεν μπορούσε να προστατευτεί. Θεωρητικά, το σύστημα της κολιγιάς λειτουργούσε ως εξής: ο μπέης, που κατείχε τα κτήματα, τα μοίραζε σε κλήρους ανάλογα με τον αριθμό των οικογενειών που ζούσαν στο τσιφλίκι του, δίνοντας σε κάθε οικογένεια – ανάλογα με τον αριθμό των μελών της – ένα κλήρο 60-100 ντούνουμ. Ο μπέης έδινε επίσης το σπόρο και παρείχε δωρεάν στέγη. Μετά την αφαίρεση του φόρου της δεκάτης, η σοδειά μοιραζόταν στα δυο μεταξύ του ιδιοκτήτη και του καλλιεργητή. Μια τέτοια διανομή της σοδειάς μπορούσε να αποφέρει στο γαιοκτήμονα ένα κέρδος που κυμαινόταν μεταξύ 18 και 25 % του αρχικού του κεφαλαίου. Συνήθως όμως, ο γαιοκτήμονας δεν ήταν ικανοποιημένος από μια τέτοια μοιρασιά. Ως απόλυτος κύριος της μοίρας των χριστιανών κολίγων του, την εργασία των οποίων μπορούσε να εκμεταλλεύεται κατά βούληση, κατάφερνε να τους αποσπά, με τη χρήση απειλών και βίας, το καλύτερο μέρος από τη σοδειά που τους αναλογούσε.

[...] Οι χριστιανοί γαιοκτήμονες ήταν κυρίως Βούλγαροι. Όπως είπαμε προηγουμένως, τα κτήματά τους σπανίως ξεπερνούσαν τα 200 ντούνουμ. Καλλιεργούσαν τη γη μόνοι τους και θα μπορούσαν να απολαμβάνουν κάποια ευημερία, αν οι φόροι καθορίζονταν πιο ισότιμα και εισπράττονταν πιο τίμια και επιπλέον, αν η ανασφάλεια δεν αποτελούσε μία μόνιμη απειλή για τις ζωές και τις ιδιοκτησίες των χριστιανών.

Draganof, *La Macédoine et les Réformes* (Παρίσι 1906), σ. 43-53 στο Issawi, σ. 225-7.

Ποιες ήταν οι συνθήκες διαβίωσης των χριστιανών αγροτών στην οθωμανική Μακεδονία;

► Εικ. 6. Το κλωστοϋφαντουργείο των αδερφών Σαΐας στη Θεσσαλονίκη.

Μέγας, *Ενθύμιον*, σ. 36, εικ. 92.

Το κλωστοϋφαντουργείο των αδερφών Σαΐας ιδρύθηκε το 1873. Απασχολούσε 470 περίπου εργάτες, από τους οποίους οι 350 ήταν νεαρές γυναίκες Εβραίες μεταξύ δεκατεσσάρων και δεκαοχτώ χρονών. Το 1902, το εργοστάσιο υπέστη σοβαρές ζημιές από το σεισμό που χτύπησε την πόλη. Καταστράφηκε ολοσχερώς στη μεγάλη πυρκαγιά του 1917.

Γιατί εργάζονταν τόσο πολλά νεαρά κορίτσια στο εργοστάσιο; Γνωρίζετε πώς ήταν οι εργασιακές συνθήκες εκείνη την εποχή; Πώς θα σας φαινόταν εάν εργαζόσασταν σε κλωστοϋφαντουργείο αντί να πηγαίνατε σχολείο;

Πίνακας 8α
Εξαγωγές των βαλκανικών χωρών, 1901-1911

	Μέσος όρος εξαγωγών	(%) στην Αυστρο- ουγγαρία	(%) στη Γερμανία	(%) στη Γαλλία	(%) στη Μ. Βρετανία	(%) στο Βέλγιο	(%) στην Οθωμανική Αυτοκρατορία
Ρουμανία	(σε χιλιάδες λεί)						
1901-05	361	13	7	3	9	29	
1906-10	501	10	6	7	10	30	
1911	692	9	5	7	8	28	
Βουλγαρία	(σε χιλιάδες λέβα)						
1901-05	120	10	9	6		16	19
1906-10	119	8	12	6	12	18	27
1911	185	6	12	6	13	28	16
Σερβία	(σε χιλιάδες δηνάρια)						
1901-05	66	86	5	1			6
1906-10	84	28	25	1			10
1911	117	41	25	1			8
Ελλάδα	(σε χιλιάδες δραχμές)						
1901-05	87	14	8	10	27		6
1906-10	120	10	10	8	26		11
1911	141	10	11	10	24		4

Πηγή: Jackson-Lampe, σ. 174.

Πίνακας 8β
Εισαγωγές των βαλκανικών χωρών, 1901-1911

	Μέσος όρος εισαγωγών	Από Αυστροουγγαρία (%)	Από Γερμανία (%)	Από Γαλλία (%)	Από Μ. Βρετανία (%)	Από Οθωμανική Αυτοκρατορία (%)
Ρουμανία	(σε χιλιάδες λεί)					
1901-05	299	27	28	6	17	
1906-10	409	25	34	5	15	
1911	570	24	32	6	15	
Βουλγαρία	(σε χιλιάδες λέβα)					
1901-05	95	27	15	6	17	14
1906-10	140	27	17	6	16	14
1911	199	24	20	13	15	8
Σερβία	(σε χιλιάδες δηνάρια)					
1901-05	53	58	13		9	
1906-10	70	33	33		12	
1911	115	41	27		8	
Ελλάδα	(σε χιλιάδες δραχμές)					
1901-05	140	14	9	8	21	10
1906-10	149	12	9	7	22	9
1911	174	17	9	8	4	5

Πηγή: Jackson-Lampe, σ. 181.

❗ Ποιες τάσεις διακρίνετε στο εξαγωγικό εμπόριο των βαλκανικών χωρών; Να συγκρίνετε τις διαφορές που εντοπίζετε.⁶ Γιατί οι εμπορικές σχέσεις της Ρουμανίας και της Σερβίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία παρουσιάζονται τόσο περιορισμένες σε σχέση με αυτές της Βουλγαρίας; Με ποιον τρόπο επηρέασε την οικονομική ανάπτυξη των βαλκανικών χωρών το εξαγωγικό εμπόριο;

► **Εικ. 7. Τα υποζύγια ως μεταφορικά μέσα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στην Αλβανία**

Gjurme te Historise Kombetare ne Fototeken e Shkodres, σ. 60.

⁶ Να λάβετε υπ' όψιν σας ότι η Ελλάδα μπορεί να διέθετε ήδη εμπορικό ναυτικό πλεόνασμα

Πίνακας 9
Το σιδηροδρομικό δίκτυο⁷ των βαλκανικών χωρών, 1870-1912

	Ρουμανία	Βουλγαρία	Σερβία	Ελλάδα
1870	248	221	0	12
1880	921	224	0	12
1885	1.356	224	253	222
1890	2.424	803	540	697
1895	2.534	861	540	916
1900	3.100	1.566	571	1.033
1905	3.179	1.567	707	1.351
1910	3.437	1.897	892	1.573
1912	3.532	2.109	976	1.584

Πηγή: Jackson-Lampe, σ. 211.

Πιστεύετε ότι οι σιδηρόδρομοι θεωρούνταν μέσο για την επίτευξη ή απόδειξη οικονομικής ανάπτυξης και γιατί; Υπήρχαν άλλα κίνητρα, εκτός των οικονομικών, για την κατασκευή σιδηροδρομικών γραμμών;

A-3. Ανάλυση του βουλγαρικού σιδηροδρομικού συστήματος από έναν υψηλόβαθμο αξιωματούχο του βουλγαρικού στρατού, τον στρατηγό Φίτσεφ⁸

Τα επιχειρησιακά σχέδια των ετών 1911 και 1912

Πρόσφατες έρευνες έδειξαν ότι οι σιδηρόδρομοί μας δεν μπορούν να ανταποκριθούν σε στρατιωτικές απαιτήσεις που δημιουργούνται σε καιρό πολέμου. Επομένως, δύσκολα θα μπορούσαν να υλοποιηθούν τα επιχειρησιακά μας σχέδια όσον αφορά στα αναγκαία μεταφορικά μέσα κατά την περίοδο της επιστράτευσης και της μεταφοράς του στρατού στο πεδίο της μάχης. Εξαιτίας του περιορισμένου χρόνου ύπαρξης του βουλγαρικού βασιλείου, το σιδηροδρομικό δίκτυο δεν κατάφερε να αναπτυχθεί πλήρως, προκειμένου να γίνει ένα αξιόπιστο μέσο για την προάσπιση του έθνους μας.

Οι δύο σιδηροδρομικές γραμμές που διασχίζουν τη βόρεια και τη νότια Βουλγαρία και ο υπερβαλκανικός σιδηρόδρομος που περνά από Γκόρνα Οριάχοβιτσα, Τύρνοβο, Στάρα Ζαγκόρα, έχουν αναδειχθεί στα ση-

μαντικότερα μεταφορικά μέσα για τις στρατιωτικές μετακινήσεις σε περιόδους επιστρατεύσεων. Με τεχνικούς όρους, οι σιδηροδρομικές μας γραμμές, οι οποίες είχαν κατασκευαστεί αποκλειστικά και μόνο για εμπορικούς λόγους, παρουσιάζουν πολλά μειονεκτήματα: απότομες κλίσεις, μικρές ακτίνες, λίγους και υπερβολικά στενόχωρους σιδηροδρομικούς σταθμούς, χωρίς ειδικές αποβάθρες για τη φόρτωση των στρατιωτικών τρένων, ανεπαρκή υδροδότηση στους περισσότερους σιδηροδρομικούς σταθμούς, ελάχιστες αλλαγές κατεύθυνσης.

Fichev, *Ανθολόγιο*, Σόφια 1988.

Τι είδους προβλήματα δημιουργεί στο στρατό η κατάσταση των βουλγαρικών σιδηροδρόμων σύμφωνα με την παραπάνω πηγή; Με ποιον τρόπο συνδέονται οι σιδηρόδρομοι με το ενδεχόμενο πολεμικής επιτυχίας; Πώς θα μπορούσε να αντισταθμιστεί η ανεπάρκεια του σιδηροδρομικού δικτύου;

⁷ Σε χιλιόμετρα.

⁸ Ο Στρατηγός Ιβάν Φίτσεφ (1860-1931), επιτελάρχης του βουλγαρικού στρατού το 1910, επεξεργάστηκε ένα νέο πολεμικό σχέδιο εναντίον της Τουρκίας. Αρχικά τάχθηκε εναντίον του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου. Υπήρξε μέλος της βουλγαρικής διαπραγματευτικής αποστολής για τη συνθήκη της ειρήνης στο Βουκουρέστι τον Ιούλιο του 1913.

Πίνακας 10
Ο τηλεγράφος το 1910

Χώρα	Τηλεγραφεία	Τηλεγραφικό δίκτυο	
		Μήκος γραμμών σε χλμ.	Μήκος καλωδίων σε χλμ.
Σερβία	208	4.350	8.289
Βουλγαρία	350	5.935	12.760
Ρουμανία	3.127	7.321	20.641
Ρωσία	8.423	199.502	705.752
Σουηδία	2.849	9.317	32.220
Δανία	559	3.644	12.842
Ολλανδία	1.393	7.526	36.884
Βέλγιο	1.634	7.880	41.858
Μ. Βρετανία, Ιρλανδία	13.959	98.625	931.532
Γαλλία	20.303	182.794	690.636
Ισπανία	1.902	42.935	92.109
Ιταλία	7.664	49.443	203.711
Ελβετία	2.361	3.614	26.021
Γερμανία	45.116	274.593	2.050.332
Αυστρία	6.970	46.952	235.493
Ουγγαρία	4.592	23.068	144.124
Βοσνία- Ερζεγοβίνη	173		7.374

Πηγή: Sundhaussen, σ. 523

Γνωρίζετε άλλες τεχνολογικές εφευρέσεις που να άλλαξαν την επικοινωνία και τη ζωή στην Ευρώπη στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα; Πότε έκανε την εμφάνισή του το πρώτο τηλέφωνο στη χώρα σας; Με ποιον τρόπο νομίζετε ότι αντιδρά ο κόσμος σε παρόμοιες καινοτομίες;

► **Εικ. 8. Η Βίλα Αλλατίνη στη Θεσσαλονίκη, 1913**

Μέγας, *Ενθύμιον*, σ. 107, εικ. 120.

🔑 Η Βίλα Αλλατίνη κατασκευάστηκε το 1895, σε σχέδια του ιταλού αρχιτέκτονα Βιταλιάνο Ποζέλι, για να αποτελέσει την ιδιωτική κατοικία του Καρόλου Αλλατίνη. Το 1909 το μέγαρο αγοράστηκε από το Γ΄ Σώμα του οθωμανικού στρατού και το 1912 καταλήφθηκε από τον ελληνικό στρατό. Το οίκημα χρησιμοποιήθηκε ως υποχρεωτικό κατάλυμα για τον Αμπντούλ Χαμίτ Β΄, μετά την αποτυχία της αντεπανάστασης και την εκθρόνισή του τον Απρίλιο του 1909. Η εβραϊκή οικογένεια Αλλατίνη ήταν μία από τις πλουσιότερες της Θεσσαλονίκης και κατείχε δύο από τις μεγαλύτερες βιομηχανίες της πόλης (το κεραμοποιείο Αλλατίνη και τους μύλους Αλλατίνη που ιδρύθηκαν αντίστοιχα το 1880 και το 1882).

❓ Ποια άτομα εικονίζονται στη φωτογραφία; Πώς είναι ντυμένα; Νομίζετε πως η χρήση του ποδήλατου ήταν διαδεδομένη εκείνη την εποχή στη Νοτιοανατολική Ευρώπη; Για ποιο σκοπό το χρησιμοποιούσαν – για διασκέδαση ή για μεταφορά; Γνωρίζετε τι είδους αντιδράσεις είχε προκαλέσει η χρήση ποδηλάτων από τις γυναίκες;

❓ **Γενικές ερωτήσεις υποκεφαλαίου II**
 Δημιουργείστε ένα χρονολογικό πίνακα με τις τεχνολογικές αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στη χώρα σας στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα: ηλεκτρισμός, αυτοκίνητο, αέριο, τηλέφωνο, κ.λπ.
 Να βρείτε πληροφορίες για τα μεταφορικά μέσα στη χώρα σας στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

III. Κουλτούρα

► **Εικ. 9. Μάθημα ιστορίας σε γυμνάσιο θηλέων, Αθήνα 1911**

❓ Πώς είναι ντυμένες οι μαθήτριες; Υπήρχαν ξεχωριστά σχολεία για αγόρια και κορίτσια στη χώρα σας; Μοιάζει η σχολική αίθουσα που κάνετε σήμερα μάθημα με αυτήν που βλέπετε στη φωτογραφία; Τι κρέμεται στους τοίχους;

Στατιστική της δημοσίας εκπαιδεύσεως... Αθήνα 1912, στο Κουλούρη, Ιστορία, σ. 12.

A-4. Ένα εβραιόπουλο⁹ περιγράφει την εμπειρία του από το σχολείο του στη Θεσσαλονίκη, 1904

Το Γαλλικό Γυμνάσιο (Petit Lycée Français) άνοιξε τις πύλες του στις αρχές του έτους 1904. Στεγαζόταν σεμνά στον κάτω όροφο ενός μικρού οικήματος στην Καμπανία, στο ανατολικό άκρο της πόλης.

Το σύνολο των παιδιών που παρακολουθούσαν τις δύο πρώτες τάξεις αντιπροσώπευε με αρκετή ακρίβεια τον ετερογενή πληθυσμό της Θεσσαλονίκης. Τη μικρότερη τάξη, στην οποία είχα τοποθετηθεί, αποτελούσαν τρεις Γάλλοι, ένας Έλληνας, τέσσερις Ισπανοεβραίοι, ένας Σέρβος, ένας Μαμίν¹⁰, ένας Αρμένιος, ένας Τούρκος και ένας Μαυροβούνιος, που είχε έρθει από το Τσέτινιε ειδικά για να φοιτήσει στο σχολείο μας.

Παρόλο που όλοι μιλούσαμε αππαιστώως γαλλικά, είχαμε προηγουμένως φοιτήσει σε σχολεία της κοινότητάς μας ή είχαμε παρακολουθήσει ιδιαίτερα μαθήματα στο σπίτι. Έτσι, κανείς μας δεν είχε άλλη επαφή, εκτός από τυχαία, με παιδιά άλλης εθνικότητας πέραν της δικής του. Εδώ, για πρώτη φορά, καθόμασταν ο ένας δίπλα στον άλλον στα νέα μας θρανία, αντικρίζαμε το στηριγμένο σε ένα τρίποδα πίνακα, ακούγαμε το μεσιέ Τιερύ, το στρογγυλοπρόσωπο, γαλανομάτη διευθυντή μας με το ξανθό μουστάκι, να μας περιγράφει το πρόγραμμα των μαθημάτων μας [...]

Το γνήσιο ενδιαφέρον του για τα έθιμα της χώρας έλυσε τις γλώσσες ακόμα και των πιο ντροπαλών και των πιο απόμακρων μαθητών. Σύντομα, ο Μεχμέτ, ο νεαρός Τούρκος, εξηγούσε με προθυμία τις τελετές του Κουρμπάν Μπαϊράμ, της γιορτής που ακολουθούσε το Ραμαζάνι. Ο Γιοβάνοβιτς, συγγενής του βασιλιά Νικολάου του Μαυροβουνίου, μιλούσε ελεύ-

θερα για το λαό και τα βουνά της χώρας του. Μάθαμε ακόμα από τον Παπόπουλο ότι οι Έλληνες είχαν πολλά κοινά έθιμα με τους Σέρβους, όταν ο Ιβάν, ο γιος του προξένου, μας μίλησε για τον τρόπο που γιόρταζαν το Πάσχα στο σπίτι του. Καθώς μιλούσαμε ελεύθερα μεταξύ μας και παίζαμε παρέα, καθώς σχηματίζαμε στενές φιλίες και επισκεπτόμασταν ο ένας το σπίτι του άλλου και μοιραζόμασταν τις εντυπώσεις μας, μάθαμε να νιώθουμε οικειότητα με τις συνήθειες του άλλου, που όταν τις παρατηρούσαμε από μακριά, μπορεί να μας είχαν φανεί παράξενες και ανούσιες.

Sciaky, σ. 152-153, 154.

Το 1908 στη Θεσσαλονίκη υπήρχαν 48 εβραϊκά, 32 τουρκικά, 20 ελληνορθόδοξα και 7 γαλλικά σχολεία καθώς και διάφορα ιταλικά, βουλγαρικά, σερβικά και ρουμανικά ιδρύματα. Γαλλόφωνα ήταν: το σχολείο της *Alliance Israélite Universelle*, της *Mission Laïque*, το *Lycée*, το σχολείο των Αδελφών του Αγίου Βικεντίου του Παύλου. Η πλειονότητα των εβραιόπουλων της πόλης εκπαιδεύονταν σε ιδρύματα έξω από τη δικαιοδοσία των θρησκευτικών τους αρχών.

Ποια ήταν η εθνοτική σύνθεση της Θεσσαλονίκης στις αρχές του 20^{ου} αιώνα; Επηρεάζονταν οι μαθητές από τη σχολική τους εμπειρία και με ποιον τρόπο; Ποια είναι η εθνοτική σύνθεση της τάξης σας; Έχετε φίλους από άλλες εθνικότητες;

9 Ο Λέων Σκιάκυ (Leon Sciaky), συγγραφέας του κειμένου, γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1893. Η οικογένεια του καταγόταν από τους Εβραίους που είχαν εκδιωχθεί από την Ισπανία το 1492, από την Ιταλία το 1493 και από την Πορτογαλία το 1497. Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης μιλούσαν μία ισπανική διάλεκτο του 15^{ου} αιώνα, γνωστή ως Λαντίνο. Το 1915, ο Λέων μετανάστευσε στη Νέα Υόρκη. Η οικογένειά του τον ακολούθησε λίγο αργότερα (ο πατέρας του Σολομών, η μητέρα του, Παλόμα, οι αδελφές του Έλντα και Λώρα και ο αδερφός του Μωρίς). Σκόπευαν όλοι τους να επιστρέψουν στη Θεσσαλονίκη, όταν θα έληγαν οι πολιτικές αναταραχές στην Τουρκία, δεν τα κατάφεραν ωστόσο. Ο Λέων σπούδασε πολιτικός μηχανικός στο Ινστιτούτο Πρατ στο Μπρούκλιν. Το 1922 παντρεύτηκε τη Φράνσις Χίλμαν από τη Λετονία. Πέθανε στην Πόλη του Μεξικού το 1958. Το 1946 δημοσίευσε τις αναμνήσεις του από την παιδική του ηλικία στη Θεσσαλονίκη.

10 Οπαδοί του Σαμπατάι Ζεβί, ο οποίος είχε προσχωρήσει στο Ισλάμ.

Πίνακας 11
Αναλφαβητισμός στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (ποσοστά αναλφάβητων)

Χώρα*	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες	Παιδιά**
Γαλλία (1901)	17,4	14,8	19,8	16,9
Αυστρία (1900)	23,8	22,1	25,5	31,3***
Ουγγαρία (1900)	40,7	34,4	49,6	36,2
Ελλάδα (1907)	60,8	41,8	79,8	55,0
Βουλγαρία (1900)	72,1	57,9	86,9	68,4
Ευρωπαϊκή Ρωσία (1897)	73,0	62,5	83,1	77,5
Ρουμανία (1899)	78,0		70,6	
Σερβία (1900)	79,7	67,3	92,9	78,3
Βοσνία και Ερζεγοβίνη	87,8	82,9	93,4	87,3****

* Χρόνος της συλλογής δεδομένων, ** Ηλικίας 5-14 χρονών,
 *** Ηλικίας 6-10 χρονών, **** Ηλικίας 7-20 χρονών.

Πηγή: Mayer, σ. 102.

Γιατί νομίζετε ότι διαφέρουν τόσο πολύ τα ποσοστά αναλφαβητισμού μεταξύ ανδρών και γυναικών;

Πίνακας 12
Δημοτικά σχολεία και μαθητές στην Ευρώπη (τέλη 19^{ου}-αρχές 20^{ου} αιώνα)

Χώρα*	Σχολεία	Μαθητές που αντιστοιχούν σε 1000 κατοίκους	Μαθητές που αντιστοιχούν σε 1000 κατοίκους (5-15 χρονών)
Σερβία (1904)	1.267	46	175
Ελλάδα (1902)	3.263	81	376
Βουλγαρία (1898)	4.686	96	436
Ρουμανία (1903)	4.207	75	351
Ρωσία (1903)	84.500	44	187
Βέλγιο (1905)	7.144	121	608
Γαλλία (1903)	85.437	155	899
Πορτογαλία (1890)	5.339	47	238
Ισπανία (1901)	33.763	105	525
Ιταλία (1901)	61.777	84	393
Αυστρία (1903)	21.292	146	670
Ουγγαρία (1905)	18.976	133	598
Βοσνία και Ερζεγοβίνη (1899)	293	18	76

* Χρόνος της συλλογής δεδομένων

Πηγή: Sundhaussen, σ. 555.

Να συγκρίνετε τους πίνακες 11 και 12. Μπορείτε να διακρίνετε κάποια σχέση μεταξύ του αριθμού των μαθητών και του αναλφαβητισμού; Να συγκρίνετε δεδομένα από τις χώρες της Δυτικής, Νότιας και Νοτιοανατολικής Ευρώπης; ανταποκρίνεται ο αριθμός των μαθητών σ' αυτήν την κατηγοριοποίηση;

► **Εικ. 10. Εβραίες γυναίκες χορεύουν, Θεσσαλονίκη**

Μέγας, *Ενθύμιον*, σ. 27, εικ. 11.

🔑 Στη Θεσσαλονίκη υπήρχαν πολυάριθμοι επαγγελματίες τραγουδιστές που απασχολούνταν σε γάμους, σε τελετές περιτομής και σε άλλες κοινωνικές συγκεντρώσεις. Οι εβραίοι μουσικοί ήταν γνωστοί ως «τσαλγκιτζήδες». Την παραμονή των Βαλκανικών Πολέμων, ζούσαν στη Θεσσαλονίκη 60.000 περίπου Εβραίοι σε ένα σύνολο πληθυσμού 150.000.

► **Εικ. 11. Υφάντρες, Αβδέλα 1907 – η πρώτη βαλκανική κινηματογραφική ταινία**

Χρ. Κ. Χριστοδούλου, σ. 39.

🔑 Οι αδερφοί Γιάννης (1878-1954) και Μιλτιάδης (1883-1964) Μανάκια, βλαχικής καταγωγής, γεννήθηκαν στην Αβδέλα (περιοχή Γρεβενών) και έζησαν στο Μοναστήρι έως το 1905. Κινηματογράφησαν πολλά γεγονότα, ανθρώπους, τελετές και έθιμα της παρακμάζουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Θεωρούνται οι πατέρες της κινηματογραφικής τέχνης στα Βαλκάνια. Το 1921-22 άνοιξαν την πρώτη κινηματογραφική αίθουσα στο Μοναστήρι. Η ταινία τους «Υφάντρες» (1907) είναι η πρώτη ταινία που γυρίστηκε στα Βαλκάνια.

📌 Να συγκρίνετε τις εικόνες 2, 10 και 11. Προσπαθήστε να διατυπώσετε δύο ερωτήσεις που να ανταποκρίνονται και στις τρεις ταυτόχρονα εικόνες.

📌 **Γενικές ερωτήσεις υποκεφαλαίου III**

📌 Να βρείτε πληροφορίες για το εκπαιδευτικό σύστημα στη χώρα σας στη δεκαετία του 1900, όπως: για τα σχολεία της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, για τα σχολικά προγράμματα, για τη φοίτηση των μαθητών, για τα σχολικά εγχειρίδια, κ.λπ. Να βρείτε ένα σχολικό εγχειρίδιο από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και να το συγκρίνετε με το δικό σας. Σχολιάστε τις ομοιότητες και τις διαφορές τους.

Κεφάλαιο Β: Πολιτική

Οι πόλεμοι αποτελούν συνήθως απόρροια της πολιτικής ενός συγκεκριμένου κράτους ή μιας ομάδας κρατών με κοινά συμφέροντα. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι δεν αποτελούν εξαίρεση στον κανόνα. Μετά τη Συνθήκη του Βερολίνου τον Ιούλιο του 1878, το κύριο πρόβλημα των εθνών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης ήταν η εθνική ενοποίηση ή το «εθνικό ζήτημα» σύμφωνα με τους όρους της εποχής. Στο συλλογικό φαντασιακό της εποχής κυριαρχούσε η ιδέα της ύπαρξης ενός ομογενοποιημένου εθνικού κράτους, το οποίο έπρεπε να περιλαμβάνει όλα τα εδάφη που θεωρούσε ότι του ανήκαν για ιστορικούς ή δημογραφικούς λόγους. Γι' αυτό το λόγο, θεωρούνταν μη ικανοποιητικοί και προσωρινοί οι διακανονισμοί των συνόρων που καθορίστηκαν από τις διάφορες συνθήκες. Οι γειτονικές χώρες επιβουλεύονταν τα εδάφη της Βαλκανικής Χερσονήσου που εξακολουθούσαν να ανήκουν στην οθωμανική δικαιοδοσία και τα θεωρούσαν πεδίο εδαφικών διεκδικήσεων. Στην προσπάθειά τους να εδραιώσουν την επιρροή τους στη χερσόνησο σε περίπτωση διπλωματικής ή στρατιωτικής σύγκρουσης, οι Μεγάλες Δυνάμεις προκαλούσαν με την πολιτική τους περαιτέρω πολιτικούς ανταγωνισμούς.

Το λεγόμενο «Ανατολικό Ζήτημα» αποτελούσε το φλέγον ζήτημα της διπλωματίας από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Βασική παράμετρος του ζητήματος αυτού ήταν ο φόβος των ευρωπαϊκών δυνάμεων για τυχόν ξέσπασμα ενός ευρωπαϊκού πολέμου και η σταθερή τους απόφαση να διατηρήσουν το υπάρχον status quo. Αναρίθμητα σχέδια για μια πιθανή επίλυση του ζητήματος πήγασαν από την απόπειρα να συμβιβαστούν δύο δεδομένα: η διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η διατήρηση μιας ευρωπαϊκής ισορροπίας δυνάμεων. Τα νέα βαλκανικά κράτη, τα οποία προσέβλεπαν στην εδαφική επέκταση, προκειμένου να πετύχουν την εθνική τους ολοκλήρωση, αντέδρασαν σθεναρά με τις πολιτικές τους στις δύο εναλλακτικές λύσεις: της διατήρησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ή του διαμελισμού της μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων. Μετά το Συνέδριο του Βερολίνου, οι Μεγάλες Δυνάμεις αναγκάστηκαν να λάβουν υπ' όψιν τους το μέλλον των βαλκανικών κρατών στη χάραξη της πολιτικής τους, προχωρώντας στην κατανομή «σφαιρών επιρροής».

Στο σύνολο των βαλκανικών κοινωνιών, η πολιτική στάση των βαλκανικών κυβερνήσεων, η οποία ήταν προσανατολισμένη προς τον πόλεμο, αμφισβητήθηκε μόνο από μεμονωμένα άτομα και μικρές πολιτικές ομάδες. Οι σοσιαλδημοκράτες ήταν η μόνη καλά οργανωμένη πολιτική ομάδα που αντιτέθηκε στην πολιτική του πολέμου. Εισήγαγαν την ιδέα μιας βαλκανικής ομοσπονδίας που θα αποτελούσε τη γενική λύση σε όλα τα πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα των χωρών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Ωστόσο, η επιρροή των ομάδων αυτών ήταν ασήμαντη, οπότε δεν κατάφεραν να δημιουργήσουν μια αληθινή εναλλακτική πρόταση στην κυρίαρχη πολιτική.

Από το 19^ο αιώνα, ο οθωμανισμός προσπάθησε να εγγυηθεί την ειρηνική συνύπαρξη όλων των εθνικοτήτων στο πλαίσιο μιας εκσυγχρονισμένης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ωστόσο, το αυταρχικό καθεστώς του Αμπντούλ Χαμίτ, ο οποίος προχώρησε στη διάλυση του οθωμανικού κοινοβουλίου το 1877, έγινε η αιτία να εκδηλωθεί οργανωμένη αντίδραση και να ξεσπάσουν συνωμοσίες τόσο μεταξύ των χριστιανών όσο και μεταξύ των μουσουλμάνων οθωμανών υπηκόων. Μετά από τριάντα χρόνια απολυταρχίας, η Επανάσταση των Νεοτούρκων έφερε τις εκλογές και τον τουρκικό εθνικισμό. Με τον τρόπο αυτό, αντί να συμβάλει στη συμφιλίωση των μη μουσουλμάνων υπηκόων με την οθωμανική κυριαρχία, συνετέλεσε στην ολοκληρωτική διάλυση της αυτοκρατορίας. Οι βαλκανικοί αλυτρωτισμοί συγκρούστηκαν με τον τουρκικό εθνικισμό της Επιτροπής για την Ένωση και την Πρόοδο. Η πιο σημαντική συνέπεια της οθωμανικής ήττας στους Βαλκανικούς Πολέμους ήταν τελικά η εγκατάλειψη του οθωμανισμού για χάρη ενός επιθετικού εθνικισμού.

Ιδεολογίες που καταφέρνουν να κινητοποιήσουν τους ανθρώπους μπορούμε να συναντήσουμε όχι μόνο στους αντίπαλους εθνικισμούς αλλά επίσης και στις ιδεολογικές μεταβολές που παρατηρούνται στο σύνολο

της ευρωπαϊκής επικράτειας στην καμπή του 19^{ου} αιώνα. Η λατρεία της νεότητας, η αναζήτηση του «νέου ανθρώπου», το νέο ανδρικό ιδεώδες του στρατιώτη, ο κοινωνικός δαρβινισμός και τέλος, η θετική εικόνα του πολέμου αποτέλεσαν τις κύριες ιδεολογικές τάσεις που προετοίμασαν τις ευρωπαϊκές κοινωνίες για έναν πόλεμο προβλέψιμο, ίσως και επιδιωκόμενο.

Οι πηγές που παρατίθενται στο παρόν κεφάλαιο δεν επιχειρούν να τεκμηριώσουν λεπτομερώς τις πολλαπλές όψεις της εσωτερικής πολιτικής των βαλκανικών κρατών ή της εξωτερικής πολιτικής τους αναφορικά με το Ανατολικό Ζήτημα. Ούτε επιδιώκουν να καταγράψουν το σύνολο των διαφορετικών ιδεολογικών ρευμάτων που αναπτύχθηκαν στην περιοχή στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ωστόσο, συμβάλλουν στην κατανόηση της πολυπλοκότητας των ιδεολογικών και πολιτικών παραγόντων που οδήγησαν τους βαλκανικούς λαούς σε έναν μεταξύ τους πόλεμο.

I. Η δυναμική των ιδεολογιών

Χάρτης 1: Οι εθνικοί πόθοι των βαλκανικών χωρών

Carnegie, σ. 38.

► **Εικ. 12. Η ρουμανική μπότα – ρουμανική γελοιογραφία, 1913**

Furnica, IX, αρ. 20, 17 Ιανουαρίου 1913, σ. 1.

Μετάφραση:

- Ω! κύριέ μου, Κάρολε! Γιατί μάταια προσπαθείτε να το μπαλώσετε, αφού δεν μπορείτε να φτιάξετε πρώτα τη σόλα;
- Ποια σόλα;
- Τη σόλα, τη βάση της χώρας. Δε βλέπετε σε τι χάλι είναι;

Πίνακας 13
Αντίπαλες στατιστικές για τη Μακεδονία

	Βουλγαρική στατιστική (Kantchev, 1900)	Ελληνική στατιστική* (Delyani, 1904)	Σερβική στατιστική (Gorcevic, 1889)
Τούρκοι	499.204	634.017	231.400
Βούλγαροι	1.181.336	332.162	57.600
Έλληνες	228.702	652.795	201.140
Αλβανοί	128.711	—	165.620
Βλάχοι	80.767	25.101	69.665
Εβραίοι	67.840	53.147	64.645
Τσιγγάνοι	54.557	8.911	28.730
Σέρβοι	700	—	2.048.320
Διάφοροι	16.407	18.685	3.500
ΣΥΝΟΛΟ	2.258.224	1.724.818	2.870.620

* (παραλείπεται το βιλαέτι του Κοσόβου)

Carnegie¹¹, σ. 28, 30.

Ο όρος «Μακεδονία» δεν αντιστοιχούσε σε κάποια οθωμανική διοικητική περιφέρεια. Ως εκ τούτου οι διάφορες αντίπαλες στατιστικές βασιζόνταν σε διαφορετικούς ορισμούς των γεωγραφικών περιοχών που συγκροτούσαν τη Μακεδονία. Σύμφωνα με μια διαδεδομένη θεώρηση, τη Μακεδονία αποτελούσαν τα βιλαέτια της Θεσσαλονίκης, των Ιωαννίνων και του Μοναστηρίου.

Προσπαθήστε να εξηγήσετε γιατί στις βουλγαρικές στατιστικές, οι Βούλγαροι αποτελούν την πλειοψηφία του πληθυσμού, στις ελληνικές, οι Έλληνες και στις σερβικές, οι Σέρβοι. Χρησιμοποιήστε το χάρτη 1 και αναζητήστε τις περιοχές, οι οποίες συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον όλων των βαλκανικών χωρών. Συγκρίνετε αυτόν τον πίνακα με τον πίνακα 3 παραλείποντας τις επαρχίες της Αδριανούπολης και της Σκόδρας.

¹¹ *Επιτροπή Κάρνεγκη*: την πρωτοβουλία για την οργάνωση της Επιτροπής πήρε το Ίδρυμα για τη Διεθνή Ειρήνη Κάρνεγκη (Carnegie Foundation for International Peace) και στόχο είχε τη διερεύνηση των θηριωδιών που διαπράχθηκαν στη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων. Το Ίδρυμα συγκροτήθηκε από τον Άντριου Κάρνεγκη, αμερικανό βιομήχανο και φιλάνθρωπο. Μέλη της Βαλκανικής Επιτροπής Ερευνών ήταν οι: Δρ. Τζόζεφ Ρέντλις, Καθηγητής Αστικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης (Αυστρία), βαρόνος ντ'Εστουρνέλ ντε Κονσταντ, γεροϋσιαστής (Γαλλία), Ζυστόν Γκοντάρ, νομικός και μέλος της Βουλής των Αντιπροσώπων (Γαλλία), Δρ. Βάλτερ Σούκινγκ, Καθηγητής στη νομική σχολή του Πανεπιστημίου του Μάρμπουργκ (Γερμανία), Φράνσις Χριστ, εκδότης του *The Economist* (Μεγάλη Βρετανία), Δρ. Χ.Ν. Μπρέλσφορντ, δημοσιογράφος (Μεγάλη Βρετανία), Καθηγητής Πωλ Μιλιούκοφ, μέλος της Ντούμας (Ρωσία), Δρ. Σάμιουελ Τ. Ντάτον, Καθηγητής στο *Teachers' College* του Πανεπιστημίου Κολούμπια (Η.Π.Α.)

B-1. Οι προσδοκίες ενός σέρβου στρατιώτη

Ο σέρβος στρατιώτης, όπως και ο έλληνας, είχε ολόψυχα πεισθεί ότι στη Μακεδονία θα έβρισκε συμπατριώτες, ανθρώπους που θα μιλούσαν τη γλώσσα του και θα τον υποδέχονταν με *ζίβο* [jivio] ή *ζήτω*. Βρήκε ανθρώπους που μιλούσαν διαφορετική γλώσσα από τη δική του και κραύγαζαν *ούρα* [hourra]! Παρανόησε τα λόγια τους ή μάλλον δεν τα κατάλαβε καθόλου. Δοκιμάστηκαν στην πράξη όλα όσα είχε μάθει από νεαρή ηλικία για την ύπαρξη μιας Σερβικής και μιας Ελληνικής Μακεδονίας. Ωστόσο, παρέμεινε ακλόνητη η πατριωτική του πεποίθηση ότι η Μακεδονία έπρεπε να γίνει, εάν δεν ήταν ήδη, σερβική ή ελληνική. Αναμφίβολα, στα χρόνια του Ντούσαν του Δυνατού ή των βυζαντινών αυτοκρατόρων, η Μακεδονία υπήρξε αυτό που εκείνος θα ήθελε να ήταν τώρα. Ήταν βούλγαροι ταραξίες και προπαγανδιστές, αυτοί που είχαν ενσταλάξει στο λαό την ιδέα ότι ήταν Βούλγαροι. Οι ταραξίες αυτοί έπρεπε να εκδιωχθούν από τη χώρα και η χώρα έπρεπε να ξαναγίνει αυτό που ήταν πάντα, σερβική ή ελληνική. Έτσι, λοιπόν, σύμφωνα με αυτές τις πεποιθήσεις δρούσαν οι στρατιώτες. Ποιοι ήταν αυτοί οι ταραξίες που είχαν κάνει το λαό να ξεχάσει την ελληνική και τη σερβική γλώσσα; Πρώτα από όλα, οι ιερείς· μετά, οι δάσκαλοι· τέλος, τα επαναστατικά στοιχεία, τα οποία, στη διάρκεια του παλαιού καθεστώτος, είχαν σχηματίσει μία «οργάνωση»· αρχηγοί συμμοριών και οι άνδρες τους, αγρότες που τους εφοδίαζαν με τροφή και χρήματα – με μια λέξη, το σύνολο του ανδρικού πληθυσμού που ήταν εγγράμματο και ενημερωμένο.

Carnegie, σ. 50-51.

3 Με ποιο τρόπο εκπαιδεύονταν οι στρατιώτες; Προσπαθήστε να κατανοήσετε τους λόγους για τους οποίους γίνονταν μια τέτοια εκπαίδευση. Πώς συνδέεται το κείμενο αυτό με τις στατιστικές που παρουσιάζει ο πίνακας 13; Μπορείτε να βρείτε μαρτυρίες, στο παρόν Βιβλίο Εργασίας ή αλλού, που να θέτουν υπό αμφισβήτηση την ερμηνεία που παρέχει το παραπάνω κείμενο;

B-2. Η ιδεολογία της θυσίας, σύμφωνα με ένα ρουμάνο στρατιώτη

Για έναν άνδρα, στην ακμή της ζωής του, το να πηγαίνει χωρίς δισταγμό στη μάχη, γνωρίζοντας καλά ότι μπορεί να συναντήσει το θάνατο, το να θυσιάζει το πιο ισχυρό ένστικτο, αυτό της αυτοσυντήρησης, το να βαδίζει με γαλήνη προς την κانه ενός όπλου..., για να τα κάνει αυτά, θα πρέπει αυτός ο άνδρας να έχει ως στόχο την εκπλήρωση κάποιων ηθικών όρων· θα πρέπει να έχει πειστεί ότι μέσα από τη θυσία του θα ελευθερώσει το λαό του από την καταπίεση ή ότι, παρ'όλο που αυτός και οι δικοί του δε θα είναι ούτε χαμένοι ούτε νικημένοι, θα χύσει το αίμα του, προκειμένου να υπηρετήσει την πατρίδα και τους συμπατριώτες του. Αυτοί οι ηθικοί όροι απαιτούν την ύπαρξη ενός κάποιου κράτους, ένα βαθμό πολιτισμού, κάποια πολιτικά δικαιώματα· ο στρατός που θα προκύψει στη βάση αυτών των όρων ή θα είναι ανίκητος ή θα ηττηθεί προκαλώντας μεγάλες απώλειες στον εχθρό.

Popescu, σ. 5-6.

3 Ποιο ανδρικό ιδεώδες παρουσιάζεται σε αυτό το κείμενο; Νομίζετε ότι οι στρατιώτες βιάζονταν «δίχως δισταγμό» στη μάχη;

B-3. Τούρκοι και οθωμανισμός

Πρόλογος

Έγραφα αυτή τη νουβέλα πριν από πέντε χρόνια. Δεν ήταν στόχος μου να δημιουργήσω ένα καλλιτεχνικό έργο. Ήθελα μόνο να αντιπαραθέσω τις παράδοξες ιδέες των φωτισμένων ανθρώπων του λαού μου με τις κοινωνικές πραγματικότητες. Μετά την κατοχύρωση του Συντάγματος, έτυχε να γνωρίσω πολλούς σημαντικούς άνδρες. Το σύνολο σχεδόν των ιδεών τους θα μπορούσε να συνοψισθεί με τον ακόλουθο τρόπο: «Το να είσαι οθωμανός είναι απλά μια εθνικότητα. Το να είσαι οθωμανός δεν σημαίνει να είσαι Τούρκος ή Μουσουλμάνος. Κάθε άτομο που ζει υπό οθωμανική δικαιοδοσία ανήκει στο οθωμανικό έθνος (*Osmanli milleti*) ανεξάρτητα από την εθνικότητά του ή την πίστη του! (*bila tefrik-i cins-u mezheb*)». Ωστόσο, η ιδέα αυτή δεν είναι παρά μια ψευδαίσθηση που γεννήθηκε στα μυαλά ανθρώπων που διαμορ-

φώθηκαν στο μη-εθνικό εκπαιδευτικό σύστημα του Τανζιμάτ. Δεν υπάρχει δυνατότητα να διαμορφωθεί έθνος από ένα σύνολο ατόμων που έχουν διαφορετική γλώσσα, θρησκεία, ηθικές αντιλήψεις, ιστορία, κουλτούρα και που αισθάνονται περήφανοι για διαφορετικά πράγματα. Είναι το «οθωμανικό» κάτι παραπάνω εκτός από το όνομα του κράτους μας; Κανείς δεν μπορεί να αποκαλέσει τους Γερμανούς που ζουν στην Αυστρία «αυστριακό έθνος» ή «αψβουργικό έθνος». Ένας Γερμανός είναι Γερμανός ανεξάρτητα από το πού προέρχεται. Αντίστοιχα, εμείς που μιλάμε τουρκικά είμαστε ένα έθνος που κατέχει μια ιστορία χιλίων ετών και μια ακόμα παλαιότερη μυθολογία. Ήμασταν γνήσιοι Τούρκοι, όπου κι αν ζούσαμε, είτε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, στον Καύκασο, στο Αζερμπαϊτζάν, στο Τουρκιστάν, στη Μπουχάρα, στο Κασγκάρ είτε αλλού. Από την άλλη, οι διανοούμενοί μας έχουν τόσο παράλογες πολιτικές ιδέες και τόσο ανόητους κοινωνικούς στόχους, αποδίδοντας μυστικιστική σημασία στον όρο «οθωμανός», ώστε σου'ρχονται δάκρυα!

Ömer Seyfeddin, *Ashab-Kehfimiz*.

Ο συγγραφέας Ομέρ Σεϋφεντίν (1884-1920) ήταν προπαγανδιστής και υπέρμαχος της καθομιλουμένης (ή δημώδους) τουρκικής γλώσσας και φλογερός υπέρμαχος του εκσυγχρονισμού και του εθνικισμού. Στα περισσότερα διηγήματά του, τα θέματα είναι εμπνευσμένα από τον εθνικισμό και τις μειονότητες. Ορισμένα διηγήματα αναφέρονται στους Βαλκανικούς Πολέμους και τις βουλγαρικές θηριωδίες. Το διήγημά του «Οι επτά κοιμισμένοι» είναι γραμμένο με τη μορφή του ημερολογίου ενός φανταστικού Αρμένιου, πρώην επαναστάτη, με το όνομα Χαγικιάν. Το 1918, στον πρόλογο της έκδοσης, λίγο πριν τον θάνατό του, ο Σεϋφεντίν υποστηρίζει ότι έγραψε το διήγημα το 1913. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Χαλίλ Μπερκτάυ, το διήγημα γράφτηκε πράγματι το 1918, ως έμμεση απολογία ή υπεράσπιση απέναντι στις κατηγορίες για εγκλήματα πολέμου, σε μια δίκη που είχε ήδη ξεκινήσει στην κατεχόμενη Κωνσταντινούπολη.

Ποια ήταν η ιδεολογία του οθωμανισμού; Γιατί ο Σεϋφεντίν θεωρεί αυτήν την ιδέα «ψευδαίσθηση»;

Β-4. Τα αισθήματα των χριστιανών αγροτών απέναντι στους Νεότουρκους στην οθωμανική Μακεδονία

Ο χωρικός, που ζούσε στη αχυρένια καλύβα του σε ένα απομακρυσμένο χωριουδάκι, αδιαφορούσε πλήρως για την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Όλα όσα γνώριζε για την αυτοκρατορία περικλείονταν στα όρια της κοιλάδας του. Του είχαν πει ότι τώρα, με την επίσημη ανακήρυξη της «χουριέτ» (*hurriet*)¹², όλα θα ήταν διαφορετικά. Και ήλπιζε ότι αυτό θα έθετε ένα τέλος στους εκβιασμούς του φοροεισπράκτορα, στην αλαζονεία του μπέη, στην κτηνωδία των στρατιωτών. Ήλπιζε ότι θα μπορούσε τώρα να καλλιεργεί το χωράφι του χωρίς φόβο. Θα μπορούσε ίσως, να απολαμβάνει μεγαλύτερο μερίδιο στο φαγητό που με τόσο μόχθο παρήγαγε ο ίδιος και η οικογένειά του. Με αυτόν τον τρόπο αντιλαμβανόταν τη *χουριέτ*. Το βόδι του, τα λίγα υπάρχοντα στην καλύβα του, τα χωράφια και η εκκλησία του – αυτή ήταν η έκταση της αυτοκρατορίας που ήθελε να διατηρηθεί.

Δεν έμελλε όμως να γίνει έτσι. Ήρθαν ξαφνικά και του είπαν ότι ο γιος του έπρεπε να πάει στο στρατό, στο στρατό με τους Τούρκους. Έπειτα μια μέρα στρατιώτες από την Ανατολία περικύκλωσαν το χωριό του. Εισέβαλαν στα σπίτια, άνοιξαν τα σεντούκια και έσκισαν τα αχυρένια στρώματα. Έψαχναν για όπλα, του είπαν. Τον χτύπησαν βίαια και πρόσβαλαν τη γυναίκα του, όταν εκείνος απάντησε ότι δεν είχε όπλα.

«Γκιαούρη¹³», του είπαν, «δώσε μας το όπλο σου, αλλιώς θα σε σκοτώσουμε». Ευτυχώς, είχε κάποια χρήματα και τους εξαγόρασε.

Συνέλαβαν επίσης και τον παπά της εκκλησίας του χωριού στην άλλη πλευρά του βουνού. Τον έδεσαν με αλυσίδες και τον οδήγησαν στο κονάκι¹⁴. Κανείς δεν γνώριζε για ποιο έγκλημα τον κατηγορούσαν.

Όχι, δεν μπορούσες να εμπιστευτείς τους Τούρκους. Παλιοί Τούρκοι, Νέοι Τούρκοι, με «χουριέτ» ή χωρίς,

12 Ελευθερία.

13 Υποτιμητικός όρος με τον οποίο αποκαλούσαν τους χριστιανούς. Σημαίνει «άπιστος».

14 Μεγάλο κτίριο, ανάκτορο. Στη Θεσσαλονίκη, έτσι λεγόταν το κτίριο που στέγαζε την οθωμανική διοίκηση.

όλοι ήταν ίδιοι. Ήθελαν να κάμψουν τους χριστιανούς, να τους δουν στα γόνατα.

Έως το 1911 η ομάδα των Νεοτούρκων και το νέο τους καθεστώς είχαν εξελιχθεί σε αληθινό εφιάλτη. Μάταια προσπάθησαν να ξανακερδίσουν την εμπιστοσύνη του λαού, όπως την είχαν στην αρχή, φέρνοντας το νέο σουλτάνο στη Θεσσαλονίκη¹⁵ και περιφέροντάς τον στην Αλβανία.

Sciaky, σ. 248.

► **Εικ. 13. Κομιτατζήδες στην περιοχή της Καστοριάς, αρχές του 20^{ου} αιώνα**

Παπάζογλου, σ. 106.

🔑 Αριστερά, εικονίζεται ο βοεβόδας (αρχηγός) Μάρκος Ιβάνοφ από το Καϊλάρ (σημερινός Φούφας στην περιοχή της Καστοριάς), ο οποίος γεννήθηκε το 1877 και πέθανε στη Σόφια το 1933. Στο μέσο, ο βοεβόδας Μανόλ Ροζόφ από τη Μπόντιστα (σημερινή Βέργα στην περιοχή της Καστοριάς), ο οποίος γεννήθηκε το 1878 και σκοτώθηκε στις 3 Σεπτεμβρίου του 1903. Η φωτογραφία αυτή τραβήχτηκε πιθανόν λίγο πριν ξεσπάσει η εξέγερση του Ίλιντεν.

Β-5. Η ιδέα μιας βαλκανικής συμμαχίας από τον Ιβάν Βάζοφ, βούλγαρο ποιητή

Πριν από οχτώ χρόνια, όταν πλέον πραγματοποιούνταν συχνά, με αδελφικό πνεύμα, οι συναντήσεις της πανεπιστημιακής νεολαίας και των πνευματικών εργατών της Σερβίας και της Βουλγαρίας, ο εκδότης μας απευθύνθηκε σε αρκετούς επιφανείς βουλγάρους πολιτικούς, συγγραφείς και δημόσια πρόσωπα. Τους ζήτησε να εκφράσουν τη γνώμη τους σχετικά με το ενδεχόμενο μιας Βαλκανικής Συμμαχίας, μια ιδέα που εκείνη την εποχή αποτελούσε μόνο ένα όνειρο για τους πατριώτες και των δύο πλευρών. Ιδού λοιπόν τι απάντησε σχετικά με το θέμα αυτό ο μεγαλύτερος εν ζωή βούλγαρος ποιητής, Ιβάν Βάζοφ:

«Η Βαλκανική Συμμαχία είναι μια ιδέα που εύχομαι ολόψυχα να πάρει σάρκα και οστά και να μετατραπεί το συντομότερο δυνατό σε πραγματικότητα. Και γιατί δεν έχει γίνει ακόμα πραγματικότητα; Για πολλούς λόγους, όπως: τα λάθη της ιστορίας μας (και της σερβικής και της βουλγαρικής), τα λάθη του παρελθόντος μας, αρχαίου και πρόσφατου, η έλλειψη ώριμης πολιτικής σκέψης από τη μεριά αυτών που καθοδηγούν τη μοίρα των δύο εθνών, η τάση για μεταξύ μας συγκρούσεις και ανταγωνισμούς, τυπικό γνώρισμα των Σλάβων. Όπως μπορεί κανείς να αντιληφθεί, πολλά είναι τα εμπόδια που έχει να αντιπαρέλθει αυτή η ιδέα. Θα πρέπει να οπλιστούμε με κουράγιο και να προχωρήσουμε σε αμοιβαίες παραχωρήσεις· θα πρέπει να έχουμε το κουράγιο να ξεχάσουμε τα εγωιστικά εθνικά μας συμφέροντα και να σκεφτούμε μόνο ένα πράγμα: ότι τόσο ο βουλγαρικός όσο και ο σερβικός λαός θα είναι ελεύθεροι, δυνατοί και ένδοξοι, μόνο εάν προχωρήσουν αδελφωμένοι προς τα εμπρός στο πλαίσιο μιας σταθερής πολιτικής συμμαχίας».

Balkanski rat u slici t reči, αρ. 6, 24 Φεβρουαρίου (9 Μαρτίου) 1913.

🗣️ Προσπαθήστε να εξηγήσετε τους λόγους για τους οποίους, σύμφωνα με το Βάζοφ, ήταν πολύ δύσκολο για τους βαλκανικούς λαούς να ενωθούν. Νομίζετε ότι, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, θα μπορούσαν οι γειτονικές χώρες να «ξεχάσουν όλα τα εγωιστικά εθνικά συμφέροντα»; Είναι σήμερα κάτι τέτοιο εφικτό;

¹⁵ Μεχμέτ Ε΄ Ρεζάτ (1911-1918), 35^{ος} σουλτάνος και γιος του Αμπντούλ Μετζίτ. Διαδέχθηκε στο θρόνο το μεγαλύτερο αδερφό του Αμπντούλ Χαμίτ (1909). Εκχώρησε κάθε εξουσία στην Επιτροπή για την Ένωση και την Πρόοδο και στους πολιτικούς. Πέθανε πριν από τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Β-6. Βαλκανική ένωση σύμφωνα με το Σερβικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα

α. Από την ομιλία του αρχηγού του Σερβικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος, Ντιμίτρι Τουκόβιτς, στην αντιπολεμική συγκέντρωση διαμαρτυρίας το 1912

Όσο για τις απόψεις περί εθνικής ελευθερίας, εμείς, οι σοσιαλδημοκράτες, διαφέρουμε από την αστική τάξη. Διότι, η αστική τάξη επιθυμεί την ελευθερία για το λαό της στερώντας την ελευθερία άλλων λαών. Εάν η Μακεδονία προσαρτηθεί στη Βουλγαρία, τότε για κάθε ελεύθερο Βούλγαρο θα αντιστοιχεί ένας ή περισσότεροι φυλακισμένοι Σέρβοι, Έλληνες, Ρουμάνοι, Τούρκοι κ.λπ. Εάν η Παλιά Σερβία προσαρτηθεί στη Σερβία, τότε σε κάθε ελεύθερο Σέρβο θα αντιστοιχούν δύο καταπιεσμένοι Αλβανοί, Τούρκοι, κ.λπ. Θέλουμε

ελευθερία για το λαό μας χωρίς να βλάψουμε την ελευθερία των άλλων λαών.

Αυτός ο στόχος μπορεί να επιτευχθεί μόνο με τη δημιουργία

μίας πολιτικής οντότητας

στα Βαλκάνια, στην οποία όλοι οι λαοί – Σέρβοι, Βούλγαροι, Έλληνες, Ρουμάνοι, Μαυροβούνιοι και Τσιγγάνοι – θα συμμετέχουν ισότιμα, ανεξάρτητα με το ποιος ηγέτης κυβερνούσε σε κάποια περιοχή πριν από αιώνες.

β. Από την ομιλία του βουλευτή του Σερβικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος, Ντ. Λάπτσεβιτς, στην Εθνοσυνέλευση, 7 (20) Οκτωβρίου 1912

Εμείς, κύριοι, είμαστε αντίθετοι στο σημερινό status quo, δεν υποστηρίζουμε τη διαιώνιση της φεουδαρχικής τουρκικής αυτοκρατορίας με τις κάστες της, με τον ίδιο τρόπο που είμαστε αντίθετοι στη διαιώνιση των αυτοκρατοριών και των βασιλείων των άλλων λαών. Υποστηρίζουμε την κατάργηση του status quo του συνόλου της Βαλκανικής Χερσονήσου· υποστηρίζουμε μια δημοκρατική επανάσταση, η οποία θα εγγυάται, όχι μόνο την ελευθερία και την αντίσταση ενάντια στις ευρωπαϊκές καπιταλιστικές χώρες,

αλλά, εάν επιθυμείτε, θα αποτελεί το μόνο τρόπο να επιτευχθεί η εθνική μας ενοποίηση και ταυτόχρονα η εθνική ενοποίηση όλων των άλλων βαλκανικών λαών. [...]

Το μοίρασμα των Βαλκανίων σε μικρές, ανεξάρτητες χώρες θα δημιουργήσει νέες αιτίες προστριβών μεταξύ των βαλκανικών εθνών και κρατιδίων. Οι Σέρβοι θα επιδιώκουν την απελευθέρωση των Σέρβων που ζουν σε βουλγαρική κυριαρχία και οι Βούλγαροι την απελευθέρωση των Βουλγάρων που ζουν σε σερβική κυριαρχία. Και αυτό θα προκαλεί ατελείωτες προστριβές, οι αδύναμοι βαλκανικοί λαοί θα εξαφανιστούν και τα Βαλκάνια θα πέσουν σταδιακά στα χέρια των άπληστων ευρωπαϊών καπιταλιστών, που έχουν ιμπεριαλιστικές ορέξεις και αποικιοκρατική δίψα. [...] Εμείς, κύριοι, **είμαστε ενάντιοι σε έναν πόλεμο μεταξύ των βαλκανικών χωρών**, όχι μόνο επειδή θα ήταν **αιματηρός** και **τρομερός** για μας, τους βαλκανικούς λαούς, όχι μόνο επειδή **θα μας εκφύλιζε** και **θα μας κατέστρεφε** αλλά και επειδή οι συνέπειές του θα ήταν ολέθριες εκτός κι αν οι ευρωπαϊκές δυνάμεις συμφωνούσαν άμεσα μεταξύ τους για τη διαίρεση των Βαλκανίων.

Lapcević, σ. 61-66.

Β-7. Αναφορά της Κεντρικής Επιτροπής του Βουλγαρικού Εργατικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος (της αριστερής πτέρυγας) προς το Διεθνές Σοσιαλιστικό Γραφείο¹⁶

Σόφια, 13.11.1912

Η ένωση των βαλκανικών χωρών, η οποία, μέχρι πρόσφατα, θεωρούνταν ουτοπία από τους αστούς ηγέτες, αποτελεί σήμερα *fait accompli*. Στην πραγματικότητα, απέχουμε πολύ ακόμα από μια οικονομική, πολιτική και πολιτισμική ένωση, η οποία ήταν ο στόχος των βαλκανικών σοσιαλδημοκρατών. Ωστόσο, η συμφωνία που επιτεύχθηκε μεταξύ των βαλκανικών κυβερνήσεων, αποθάρρυνε τους αντίπαλους της ιδέας μιας βαλκανικής ένωσης. Εάν αυτή η συμφωνία ισχύσει και μετά, όταν αυτοί οι αυλοκόλακες θα έχουν νικήσει ολοκληρωτικά τον κοινό εχθρό τους, αυτό θα είναι ένα αποφασιστικό βήμα προς μια στενότερη και ισχυρότερη ένωση των βαλκανικών λαών,

¹⁶ Διεθνές Σοσιαλιστικό Γραφείο (International Socialist Bureau – ISB): Διεθνής Ένωση Σοσιαλιστικών Κομμάτων, τμήμα της Β' Διεθνούς, Ιδρύθηκε το 1889 στο Παρίσι και διαλύθηκε μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου.

προς μια Βαλκανική Ομοσπονδία. Αγωνιζόμαστε επίσης και για την είσοδο της Τουρκίας στη βαλκανική ένωση, διότι δεν μπορούμε να συζητάμε για μια αληθινή και τελική ένωση των βαλκανικών λαών χωρίς την Τουρκία, ως ανεξάρτητο κράτος, καθώς στα Βαλκάνια ζουν 4-5 εκατομμύρια Τούρκοι. Ωστόσο, η αστική τάξη και οι δυναστείες που διοικούν σήμερα τα Βαλκάνια, προτιμούν μια χριστιανική ένωση των βαλκανικών χωρών εναντίον της Τουρκίας.

D. Blagoev¹⁷, *Bulletin*, αρ. 9.

 Ποιες άλλες εναλλακτικές υπάρχουν εκτός από τη διαίρεση και την προσάρτηση της Μακεδονίας σύμφωνα με τα σοσιαλιστικά κόμματα της Βουλγαρίας και της Σερβίας; Να συγκρίνετε τα κείμενα Β-6 και Β-7. Νομίζετε ότι διαφέρουν οι θέσεις τους; Εάν ναι, επιχειρήστε να εξηγήσετε τις διαφορές. Να σχολιάσετε την ιδέα μιας Βαλκανικής Ομοσπονδίας. Θεωρείτε ότι ήταν εφικτή μια τέτοια λύση εκείνη την εποχή;

Β-8. Η αναφορά που έστειλε η «Σοσιαλιστική Φεντερασιόν της Θεσσαλονίκης» στο Διεθνές Σοσιαλιστικό Γραφείο, 1913

Και υποστηρίζουμε, βασιζόμενοι στην πραγματικότητα των γεγονότων, ότι αν οι εθνικότητες που κατοικούν αυτές τις περιοχές, αφήνονταν ελεύθερες να εκδηλώσουν τις τάσεις τους και να εκφράσουν τους πόθους τους, ποτέ δε θα πολεμούσαν η μία εναντίον της άλλης: όλες θα μάχονταν ενωμένες και σε συμφωνία με τον τουρκικό πληθυσμό ενάντια στο απολυταρχικό καθεστώς. Ο μεταξύ τους αγώνας ήταν αδύνατος γιατί καμιά εθνικότητα δεν μπορούσε να εξυπηρετήσει τα συμφέροντά της με την επιβολή πάνω στις άλλες, αλλά αντίθετα, με τη στενή ενότητα και την αμοιβαία συνεργασία. Οι βαλκανικές εθνικότητες είναι τόσο ανακατεμένες μέσα στα ίδια τα μέρη που για το συμφέρον της καθεμιάς μόνο ένα

καθεστώς πλήρους εθνικής ισότητας θα ήταν επιθυμητό.[...]

Η ανέφικτη διανομή

Όστε κάθε λύση του ζητήματος της Μακεδονίας και Θράκης που θα επεδίωκε να μοιράσει τις επαρχίες αυτές ανάμεσα στους παλαιούς ή νέους βαλκανικούς Συμμάχους, δηλαδή τη Βουλγαρία, Ελλάδα, Σερβία και Μαυροβούνι, ή έστω ανάμεσα στους τρεις τελευταίους, αντί να φέρει κατευνασμό, αντί να ανακουφίσει την τύχη του πληθυσμού που τόσο δοκιμάστηκε, θα άνοιγε μια νέα περίοδο τραυματισμών των πληθυσμών αυτών και η χώρα, περισσότερο από τώρα, θα μετατρέποταν σε εστία αναρχίας και ανταγωνισμών. Τα Βαλκάνια, αν μοιραστούν οι παλιές επαρχίες της Ευρωπαϊκής Τουρκίας, θα αποτελούν ένα αδιάκοπο κίνδυνο για την ευρωπαϊκή ειρήνη. Στην πραγματικότητα, αποδεχόμενοι την αρχή της διανομής των κατελημμένων από τους Συμμάχους εδαφών, οι πληθυσμοί των επαρχιών αυτών μπορούν να θεωρηθούν ως απελευθερωμένοι. Οι εθνικές προσδοκίες των πληθυσμών θα ικανοποιηθούν και θα γνωρίσουν επιτέλους καθεστώς πολιτικών ελευθεριών, πολιτιστικής και κοινωνικής ανάπτυξης και ευμάρειας.

Ελεφάντης, σ. 44, 48.

Η σοσιαλιστική Φεντερασιόν ιδρύθηκε το 1909 και λειτούργησε μέχρι το 1918 όταν, μαζί με άλλες σοσιαλιστικές οργανώσεις, συγκρότησε το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα της Ελλάδας (ΣΕΚΕ). Τα μέλη της ήταν κυρίως Εβραίοι, συμμετείχαν ωστόσο, και ορισμένοι Βούλγαροι κι ένας μικρός αριθμός Ελλήνων και Μουσουλμάνων. Όταν οι βούλγαροι σοσιαλιστές ακολούθησαν το γερμανικό μοντέλο και τον Καρλ Κάουτσκι (που υποστήριζε την αρχή της εθνικής ανεξαρτησίας), η Φεντερασιόν – όπως και οι σέρβοι σοσιαλιστές – ακολούθησε το αυστριακό μοντέλο του Καρλ Ρένερ και του Ότο Μπάουερ, το οποίο αποκέρυσε τις έννοιες της εθνικότητας και της εθνικής επικράτειας. Η Φεντερασιόν ήταν αντίθετη στο διαμελισμό των ευρωπαϊκών οθωμανικών εδαφών και υποστήριζε την κατάργηση του οθωμανικού απολυταρχισμού υπέρ του σοσιαλισμού. Γι' αυτό το λόγο, σε αντίθεση με άλλους

17 Ντιμίταρ Μπλαγκόεφ (1856-1924): ιδρυτής του βουλγαρικού σοσιαλιστικού κινήματος το 1891 και ηγέτης της αριστεράς πτέρυγας του Βουλγαρικού Εργατικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος, το οποίο διασπάστηκε το 1903. Το 1909 μετονομάστηκε σε Βουλγαρικό Κομμουνιστικό Κόμμα.

βαλκάνιους σοσιαλιστές (τους Βουλγάρους, για παράδειγμα), η Φεντερασιόν υποστήριξε την επανάσταση των Νεοτούρκων, προσδοκώντας ότι η Εταιρεία για την Ένωση και την Πρόοδο θα επέφερε τον πολιτικό και κοινωνικό εκσυγχρονισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και πριν από τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου, η Φεντερασιόν αναθεώρησε τις θέσεις της, υποστηρίζοντας αυτή τη φορά την ιδέα μιας αυτόνομης Μακεδονίας (και Θράκης). Αυτή ακριβώς η νέα θέση παρουσιάζεται στην αναφορά που στάλθηκε στο Διεθνές Σοσιαλιστικό Γραφείο με τίτλο «Η λύση του βαλκανικού ζητήματος» με υπογραφή «Ένας Βαλκάνιος».

 Χρησιμοποιώντας τα κείμενα Β-6, Β-7 και Β-8, να περιγράψετε τις δύο λύσεις που προτείνουν οι βαλκάνιοι σοσιαλιστές σχετικά με το μέλλον των Βαλκανίων γενικά και της Μακεδονίας ειδικότερα. Να συγκροτήσετε δύο στήλες, όπου θα συγκεντρώσετε τα αντίστοιχα επιχειρήματα.

 Γενική ερώτηση
Να συγκρίνετε τον οθωμανισμό, την ιδέα μιας αυτόνομης Μακεδονίας και την ιδέα μιας Βαλκανικής Ομοσπονδίας. Μπορείτε να διακρίνετε τα κοινά στοιχεία και τις διαφορές μεταξύ των τριών αυτών προτάσεων;

Πίνακας 14

Ανθρώπινοι πόροι στη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13

Χώρα	Πληθυσμός (σε χιλιάδες)	Άνδρες (σε χιλιάδες)	Σύνολο εισφορών (σε χιλιάδες)	Μέγιστη ισχύς στρατιωτικών δυνάμεων (σε χιλιάδες)
1. Βουλγαρία	4.430	2.253	800	67
2. Σερβία	2.910	1.500	530	175
3. Ελλάδα	2.630	1.350	480	90
4. Μαυροβούνιο	247	127	60	30
Σύνολο	10.217	5.230	1.870	902
5. Τουρκία	23.000	12.000	4.200	40

G. Georgiev, *Human resources of the countries which took part in the Balkan War 1912-1913*.

 Να συγκρίνετε τους αριθμούς και να σχολιάσετε τις στρατιωτικές δυνατότητες των εμπλεκόμενων στον πόλεμο χωρών.

Β-9. Σχετικά με τη σερβοβουλγαρική σύγκρουση για τη Μακεδονία, από την εφημερίδα του κυβερνώντος κόμματος στη Βουλγαρία, 1913

Από το άλφα έως το ωμέγα, αυτό το ένδοξο έπος συνδέεται με το μέλλον της Μακεδονίας. Και εάν η Βουλγαρία δεν είχε δεσμευτεί εκ των προτέρων απέναντι στη Σερβία, προκειμένου να μοιραστούν κατά τη συμφωνία τα εδάφη της Μακεδονίας, ποτέ, με κανέναν τρόπο και κάτω από κανέναν όρο δε θα ανελάμβανε έναν πόλεμο ενάντια στη Σερβία. Εάν επρόκειτο για το διαμελισμό και την παραχώρηση βουλγαρικών εδαφών, η Βουλγαρία θα είχε βρει εδώ και καιρό συμμάχους, με τη βοήθεια των οποίων θα είχε επίσης μοι-

ραστεί η Σερβία. Έχουμε εμπιστοσύνη στο λόγο της Σερβίας, τον οποίο, με δάκρυα στα μάτια, έδωσαν οι επίσημοι αντιπρόσωποί της. Η Βουλγαρία υπέγραψε μια συνθήκη με τη Σερβία, η οποία, όταν δημοσιευθεί, θα αποδείξει ότι μέλημά της ήταν κυρίως το καλό της Σερβίας παρά η απελευθέρωση των Χριστιανών από τον τουρκικό ζυγό.

Mir, 3887, 17 Μαΐου 1913 στο Kishkilova

 Η «Mir» ήταν όργανο του ρωσόφιλου Λαϊκού Κόμματος που βρισκόταν στην εξουσία στη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων.

- **Εικ. 14.** Η Αλβανία υπερασπίζεται τη Σκόδρα (Σκούταρι) και τα Ιωάννινα από τον πίθηκο (Μαυροβούνιο), την τίγρη (Ελλάδα) και το φίδι (Σερβία)

Εφημερίδα *Dielli* [Ο ήλιος], 13 Φεβρουαρίου 1913, σ. 3.

🔑 Μετάφραση: «Μακριά από μένα! Αιμοβόρα κτήνη!»

► Εικ. 15. Η Ρουμανία παρουσιάζεται ως στυλοβάτης του ευρωπαϊκού πολιτισμού

Gazeta Ilustrata, II, 6 Ιουλίου 1913, σ. 1.

🔑 Μετάφραση: Η Ρουμανία μεταφέρει το μήνυμα του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Οι Βούλγαροι - «οι βάρβαροι από τα Βαλκάνια».

📍 Περιγράψτε τις συμβολικές μορφές που απεικονίζονται στις εικόνες 14 και 15. Με ποιον τρόπο παρουσιάζει κάθε χώρα τους γείτονές της;

B-10. Πώς ερμηνεύει ένας επαγγελματίας ιστορικός τα ρουμανικά συμφέροντα αμέσως μετά τη λήξη των Βαλκανικών Πολέμων

Η επιχείρηση με το όνομα «Στρατιωτική δράση της Ρουμανίας» βασίστηκε σε τρία σημεία, όλα μεγάλης σημασίας για την υλοποίηση των ζωτικών ρουμανικών συμφερόντων στη Βαλκανική Χερσόνησο:

1. Η φωνή της Ρουμανίας πρέπει να ακουστεί σε αυτές τις αποφασιστικές στιγμές της Βαλκανικής Χερσονήσου.
2. Οι πολιτικές και οργανωτικές επίσημες επιδιώξεις της Ρουμανίας, ως γειτονικής χώρας των βαλκάνιων συμμάχων, και τα κοινωνικά και οικονομικά συμφέροντα της συνάδουν με τη διατήρηση μιας σταθερής και μόνιμης ισορροπίας δυνάμεων.
3. Δύο είναι τα καίρια σημεία του εθνικού ζητήματος της Ρουμανίας:

- (α) η διασφάλιση του εδαφικού καθεστώτος της Δοβρουτσάς και
- (β) η εξασφάλιση μέσω ειδικών ρυθμίσεων των ρουμανικής εθνικότητας κατοίκων της Μακεδονίας.

Grunberg, σ. 7.

3 Ποια ήταν τα ζωτικά ρουμανικά συμφέροντα την παραμονή του πολέμου; Σε ποιο βαθμό διαφέρουν από τα συμφέροντα των άλλων βαλκανικών χωρών που εμπλέκονταν στον πόλεμο; Υπάρχουν ομοιότητες στη στάση που κρατούν οι Ρουμάνοι απέναντι στη Βουλγαρία και στη στάση που κρατούν άλλα βαλκανικά έθνη απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία; Θα μπορούσαν τα ρουμανικά συμφέροντα να επιβληθούν σε μια πολεμική περίοδο χωρίς να οδηγήσουν με τη σειρά τους σε πόλεμο;

3 Γενικές ερωτήσεις υποκεφαλαίου I

Ερευνήστε αρχειακό υλικό που αναφέρεται στον ενθουσιασμό των νεοσύλλεκτων για τον πόλεμο σε δύο περιπτώσεις: (α) στις αρχές των Βαλκανικών Πολέμων και (β) στις αρχές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Να συγκρίνετε τα βαλκανικά και τα δυτικοευρωπαϊκά έγγραφα και να προσπαθήσετε να ανακαλύψετε τα κοινά στοιχεία.

Παιχνίδι ρόλων

Χωριστείτε σε δύο ομάδες και χρησιμοποιώντας τις πηγές που περιέχει αυτό το κεφάλαιο, προσπαθήστε να παρουσιάσετε τα επιχειρήματά σας: (α) υπέρ του πολέμου και (β) εναντίον του πολέμου.

II. Το Ανατολικό Ζήτημα

B-11. Περιγραφή του Ανατολικού Ζητήματος από γάλλο ιστορικό, 1898

α. Αντιπαράθεση ισλαμισμού-χριστιανισμού

Για πολύ καιρό το Ανατολικό Ζήτημα περιοριζόταν στις σχέσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τα χριστιανικά κράτη της Ευρώπης. Δε μπορούσε να γίνει αλλιώς, εφόσον τα μόνα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι Ευρωπαίοι πολιτικοί ήταν η ανεξαρτησία των Παραδουνάβιων ηγεμονιών¹⁸ ή της Ελλάδας, η μάχη Ρωσίας και Τουρκίας για την κυριαρχία της Μαύρης Θάλασσας, η αυτονομία της Αιγύπτου, η εσωτερική οργάνωση και οι διοικητικές μεταρρυθμίσεις της Οθωμανικής

Αυτοκρατορίας κάτω από την επιρροή της Ευρώπης, οι διπλωματικές σχέσεις των Χριστιανικών Δυνάμεων με το σουλτάνο. [...] σ' αυτή την έκφραση (Ανατολικό Ζήτημα) έπρεπε να δοθεί μια πολύ πλατύτερη έννοια και ότι για τη σωστή τοποθέτηση των προβλημάτων που μόλις αναφέραμε, πρέπει να τα αντιμετωπίσουμε, κατατάσσοντάς τα μέσα στην ιστορία ολόκληρου του ισλαμικού κόσμου. Όλα τα πολιτικά (αλλά και τα κοινωνικά) προβλήματα της σύγχρονης εποχής μας παρουσιάζονται πλέον όχι ως ευρωπαϊκά ζητήματα, αλλά ως παγκόσμια ζητήματα, όπου το Πεκίνο, το Καίηπ Τάουν και η Νέα Υόρκη εμπλέκονται τόσο, όσο το Παρίσι, το Λονδίνο ή το Βερολίνο. Είμαστε υποχρεωμένοι να τα αντιμετωπίσουμε ανάλογα με τη συμβολή τους στην

18 Βλαχίας και Μολδαβίας.

παγκόσμια εξέλιξη. [...]

[Παρουσιάσαμε] μια σαφή και συνοπτική έκθεση του Ανατολικού Ζητήματος με την πιο πλατιά έννοια του όρου, δηλαδή ως ιστορία των σχέσεων του ισλαμισμού με το χριστιανικό κόσμο. Ο ισλαμισμός, από τον 7^ο ως το 17^ο αιώνα, σε διάστημα χιλίων ετών, εξαπλώθηκε σε όλη τη Δυτική και Νότια Ασία, στη Βόρεια Αφρική και στη Νότια Ευρώπη, επιβάλλοντας τη θρησκευτική και πολιτική του κυριαρχία. Μόνον η Ισπανία και ορισμένα νησιά της Μεσογείου κατάφεραν κατά το Μεσαίωνα να ξεφύγουν από το ζυγό του. Η προσπάθεια της χριστιανικής Ευρώπης ν' αντισταθεί, με τις σταυροφορίες, στη μουσουλμανική εισβολή αποδείχθηκε ανίσχυρη και τα χριστιανικά κράτη κατέληξαν να αναζητήσουν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ένα σύμμαχο και πελάτη. Αλλά από το 17^ο αιώνα και ύστερα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία αρχίζει να εξασθενεί, από τις καταχρήσεις της ίδιας της τής δύναμης και της ευημερίας, και ακόμη περισσότερο από την ανικανότητά της να αφομοιώσει τους κατακτημένους λαούς· δεν κατάφερε να δημιουργήσει έναν ενιαίο λαό ούτε να συγχωνεύσει αυτούς με τους Τούρκους, οι οποίοι παραμένουν επί εχθρικού εδάφους ως στρατοπεδευμένοι κατακτητές.

β. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία και οι βαλκανικοί λαοί

Σε ό,τι αφορά στην Ευρωπαϊκή Τουρκία, οι ανταγωνιστικές αξιώσεις των Βουλγάρων, των Σέρβων, των Ελλήνων και της Αυστρίας καθιστούν αδύνατη οποιαδήποτε συνεννόηση αυτών των Δυνάμεων. Υπήρξε μια εποχή όπου από όλους τους εχθρούς της Τουρκίας οι Έλληνες θεωρούνταν ως οι φυσικοί κληρονόμοι αυτών των περιοχών της Ευρώπης· υπήρχαν Έλληνες, οι οποίοι ονειρεύονταν την Κωνσταντινούπολη και πάλι ελληνική. Τα όνειρά τους διαψεύστηκαν· και πολλοί Έλληνες θα δέχονταν από μίσος προς τους Χριστιανούς αντιζήλους τους την τουρκική ηγεμονία, αν οι Τούρκοι ήταν ικανοί να οργανώσουν μια σωστή διοίκηση. Οι Βούλγαροι είναι σήμερα ο πολεμικότερος λαός των Βαλκανίων, ο ταχύτερα αναπτυσσόμενος, με την πιο σταθερή και δραστήρια Κυβέρνηση. Έχουν γίνει ήδη κύριοι ενός μέρους της Θράκης και επεκτείνουν τις βλέψεις τους σε ολόκληρη τη Μακεδονία. Αυτός όμως ο λαός των αγροτών, χωρίς εμπόριο και βιομηχανία, είναι ακόμη πολύ φτωχός· δεν μπορεί να αντιμετωπίσει στρατιωτικές επιχειρήσεις και αρκείται να πετυχαίνει

από το σουλτάνο συνεχείς παραχωρήσεις, απειλώντας τον με επιθέσεις, που δεν πραγματοποιούνται ποτέ. Μαζί με τη Ρουμανία φράζει το δρόμο της Ρωσίας, η οποία δεν μπορεί πλέον να φτάσει διά ξηράς στην Κωνσταντινούπολη· δε θα μπορούσε να φτάσει παρά μόνο από τη Μικράς Ασίας· αλλά δε θα επέτρεπε ποτέ στους Βούλγαρους να εγκατασταθούν στο Βόσπορο. Από τη μεριά της Μακεδονίας, οι φιλοδοξίες των Βουλγάρων προσκρούουν όχι τόσο στη Σερβία, η οποία δε δείχνει ικανή να ανασυστήσει τη μεγάλη Σερβία των ονείρων της, όσο στην Αυστρία που, κατέχοντας τη Βοσνία, προσβλέπει υποχρεωτικά στη Θεσσαλονίκη. Η Μακεδονία θα βρισκόταν τότε αποκομμένη από τη Βουλγαρία και μοιρασμένη ανάμεσα στο Μαυροβούνιο, στην Αλβανία και στην Ελλάδα.

γ. Η ευρωπαϊκή συναυλία

Έτσι, η γαλλορωσική συμμαχία δε διακρίθηκε κατά τις τελευταίες περιπλοκές της Ανατολής, παρά μόνο ως διευθυντής της ευρωπαϊκής συναυλίας, μιας συναυλίας, όπου τα όργανα βρίσκονταν σε αρμονία μόνο όταν σιωπούσαν. Στο κάτω κάτω, αν πάρουμε την εγωιστική άποψη των συμφερόντων μας, αυτή η πολιτική του status quo είναι προφανώς για μας η πλέον λυσιτελής, η μόνη που δε διακινδυνεύει το τυχαίο ξέσπασμα ενός Ευρωπαϊκού Πολέμου, την έκταση, τη διάρκεια και την έκβαση του οποίου ουδείς μπορεί να προβλέψει.

Driault, σ. 66-67, 72-73, 75.

Το κείμενο αποτελεί απόσπασμα από τον πρόλογο που έγραψε ο Γκαμπριέλ Μονό στο βιβλίο του φοιτητή - του Εντουάρ Ντριώ αναφορικά με το Ανατολικό Ζήτημα. Ο Γκαμπριέλ Μονό (1844-1912), Καθηγητής στην Πρακτική Σχολή Ανωτέρων Σπουδών και το Κολέγιο της Γαλλίας, ήταν ιδρυτής της θετικιστικής ιστορίας στη Γαλλία. Ο Εντουάρ Ντριώ (1864-1947) ήταν Καθηγητής ιστορίας και γεωγραφίας στο Πανεπιστήμιο της Σορβόνης.

Ποιο είναι το κύριο νόημα του Ανατολικού Ζητήματος σύμφωνα με τον Γκαμπριέλ Μονό; Πώς παρουσιάζεται το Ανατολικό Ζήτημα στα σχολικά σας εγχειρίδια;

► Εικ. 16. «Έξοχο σκιάχτρο», γελιογραφία του Ε. Μουάνοβιτς (Βελιγράδι, 1912)

Δημοσιεύθηκε στη ρωσική εφημερίδα *Iskr* 45, 1912.

🔑 Λεζάντα: Ο Αυστριακός: «Προσοχή! Ληστεία!»

► **Εικ. 17. «Η γαλακτοφόρος αγελάδα», οθωμανική γελοιογραφία, 1909**

Kalem, 22 Ιουλίου 1909, στο Brummett, σ. 172.

Λεζάντα: Ο τούρκος στρατιώτης: «Αρκετά αρμέξατε. Αφήστε κάτι και για τον ιδιοκτήτη».

Παρατηρήστε τις δύο γελοιογραφίες. Ποια πρόσωπα απεικονίζονται; Πώς παρουσιάζεται η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία;

B-12. Ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων όπως περιγράφεται από ένα σλαβομακεδόνα επαναστάτη από το Βέλες

Μοιάζουν όλοι να έχουν χάσει τα μυαλά τους. Δεν μπορούσαν να φανταστούν ότι ο νικηφόρος βουλγαρικός στρατός μπορούσε να ηττηθεί, πίστευαν ολόψυχα στη νίκη του. Τους τόνισα ότι η Βουλγαρία θα είχε εναντίον της τις Μεγάλες Δυνάμεις της Αντάντ, που εκείνη την εποχή κυριαρχούσαν στην Ευρώπη. Επίσης, προσπάθησα να αποδείξω ότι οι ίδιες οι Με-

γάλες Δυνάμεις – σε περίπτωση βουλγαρικής νίκης – δε θα επέτρεπαν να ζημιωθούν τα συμφέροντα της Σερβίας και της Ελλάδας.

Αντίθετα, εκείνοι υποστήριξαν ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν συμφέρον να νικήσει η Βουλγαρία, γιατί με αυτόν τον τρόπο η Βουλγαρία θα καταλάμβανε κυρίαρχη θέση στα Βαλκάνια, διασφαλίζοντας έτσι την ειρήνη σε αυτήν την περιοχή της Ευρώπης. Μόνο σε αυτήν την περίπτωση, θα έπαυαν τα Βαλκάνια να αποτελούν δεξαμενή πολέμων και εξεγέρσεων.

Δεν μπορώ να φανταστώ μεγαλύτερη ανοησία από την υποστήριξη μιας τέτοιας θέσης ...

Martulkov, σ. 275.

Ποιο ρόλο έπαιζαν οι Μεγάλες Δυνάμεις, σύμφωνα με το συγγραφέα, στη διαμόρφωση της βαλκανικής πολιτικής;

B-13. Εγκύκλιος του ρώσου υπουργού Εξωτερικών Σαζόνοφ προς τους ρώσους διπλωματικούς αντιπροσώπους στο εξωτερικό, 18 Οκτωβρίου 1912

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ
ΕΓΚΥΚΛΙΟΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΡΩΣΟΥΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΟΥΣ
ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΥΣ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ

Αγία Πετρούπολη, 18 Οκτωβρίου 1912

Από την αρχή της επίτασης της κρίσης στα Βαλκάνια, το Αυτοκρατορικό Υπουργείο αντιλήφθηκε με σαφήνεια τα ακόλουθα δύο σημεία:

1. ότι το ξέσπασμα του πολέμου στα Βαλκάνια είναι σχεδόν αναπόφευκτο και
2. ότι, όταν ξεσπάσει, παρ'όλο που επιβάλλεται να κάνουμε ό,τι είναι δυνατό για την ειρήνευση της περιοχής, επιβάλλεται εξίσου και ταυτοχρόνως να προετοιμάζουμε μέτρα για τον περιορισμό του πολέμου στη συγκεκριμένη περιοχή.

Μόνο όταν επιτευχθούν οι δύο αυτοί στόχοι, μπορεί να διασφαλιστεί η άμεση επικοινωνία με το υπουργικό συμβούλιο της Βιέννης. [...]

Στη συνέχεια, εάν θέλουμε να εκτιμήσουμε τη σημασία που έχουν αυτές οι πράξεις σήμερα πρέπει: πρώτον, να στρέψουμε την προσοχή μας στη «διακήρυξη του απαράβατου του εδαφικού status quo».

Δεύτερον, είναι αναγκαίο να λάβουμε υπ' όψιν μας τα ακόλουθα:

Είναι ευρέως γνωστό ότι αυτή η διακήρυξη ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με έναν ακόμα παράγοντα: ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις θα αναλάμβαναν επίσης την ευθύνη για την ολοκλήρωση των μεταρρυθμίσεων. Ποιος όμως τις εμποδίζει να πραγματοποιήσουν αυτόν τον στόχο; Μήπως οι βαλκανικές χώρες; Όχι, αυτές ρωτούν μόνο για το νόημα των εγγυήσεων που συμπεριλαμβάνονται στη συμφωνία που αναφέραμε παραπάνω. Στην πραγματικότητα συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο. Οι Μεγάλες Δυνάμεις απευθύνθηκαν στην Τουρκία χωρίς καμιά ρητή διακήρυξη και η Τουρκία απάντησε ότι δε θα επέτρεπε καμιά ξένη επέμβαση και θα υλοποιούσε μόνη της τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις. Με αυτόν τον τρόπο, το δεύτερο ζήτημα που προκύπτει από τη διακήρυξη, δηλαδή, η πραγματοποίηση των μεταρρυθμίσεων από τις Μεγάλες Δυνάμεις, αποδυναμώνεται, καθώς η Τουρκία δεν επιτρέπει την ξένη επέμβαση. Αυτό, κατά τη γνώμη μας, ακυρώνει το πρώτο μέρος, δηλαδή, τη διακήρυξη του απαράβατου του εδαφικού status quo. Παρ' όλα αυτά δε θα δημιουργήσουμε εμπόδια στις βαλκανικές χώρες σε αυτό το ζήτημα.

Εάν λοιπόν, στο πλαίσιο αυτό, το ζήτημα του status quo δεν αποτελεί ζήτημα κεφαλαιώδους σημασίας για εμάς, θα επιμείνουμε σθεναρά, ότι σε περίπτωση παραβίασης του status quo, θα πρέπει να επισημανθούν τα ακόλουθα βασικά σημεία:

1. Η έλλειψη ενδιαφέροντος από τη μεριά των Μεγάλων Δυνάμεων για τις εδαφικές επεκτάσεις και
2. Η αρχή της «ισορροπίας» στις αποζημιώσεις των βαλκανικών χωρών βάσει των συμφωνιών που προηγήθηκαν της συμμαχίας τους.

Υπογραφή: Σαζόνοφ

Ο Βαλκανικός Πόλεμος του Ρωσικού Πορτοκαλί Βιβλίου, σ. 19-21.

B-14. Ένας «αγαθός μονάρχης»¹⁹

Σε αυτήν την κρίση, ο αυτοκράτορας βαστάει καλά, καλύτερα από όλους μας [...] Είναι ήρεμος, επιλύει τα προβλήματα με ευσυνειδησία και οξυδέρκεια, που είναι έμφυτα χαρακτηριστικά του. Η ικανότητά του να λαμβάνει αποφάσεις στην ηλικία των 83 ετών είναι αξιοθαύμαστη. Ο αυτοκράτορας θέλει ειρήνη

[...] Θέλει να ξεπεράσει τις διενέξεις με τη Σερβία και να δικαιολογήσει την προσωνυμία του «αυτοκράτορα της ειρήνης», που του έδωσε η Ευρώπη. Εάν όμως κριθεί αναγκαίο, ο γηραιός αυτοκράτορας δε θα διστάσει ...

Hrvatski Pokret, 2 Δεκεμβρίου 1912.

Γνωρίζετε ποια στάση κράτησε τελικά ο αυτοκράτορας Φραγκίσκος Ιωσήφ στη διάρκεια της βαλκανικής κρίσης; Έδειξε αποφασιστικότητα ή δισταγμό; Συμφωνείτε με την περιγραφή του αυστριακού μονάρχη την οποία συνθέτει το κείμενο;

B-15. Άρθρο από ρουμανική εφημερίδα της 16^{ης} Ιουνίου 1913 – ημέρας της βουλγαρικής επίθεσης εναντίον της Σερβίας

Η Σερβοβουλγαρική σύγκρουση

Σε ό,τι αφορά στην Αυστρία, εκείνη υποστηρίζει τους Βουλγάρους, διότι δε θέλει να αποκτήσουν μεγαλύτερη εξουσία οι Σέρβοι. Η Σερβία αποτελεί κατά κάποιον τρόπο μια αλυτρωτική προσάρτηση για τη μοναρχία των Αψβούργων. Ο σερβικός πληθυσμός της Ουγγαρίας αντιστέκεται σθεναρά στην ιδέα ενός συγγκρικού κράτους. Η Αυστρία, προσαρτώντας τη Βοσνία και την Ερζεγοβίνη, έχει προκαλέσει την ένταση του σερβικού αλυτρωτισμού και γι' αυτό η Αυστρία υποστηρίζει τους Βουλγάρους, με τους οποίους δεν έχει διαμάχες σε εθνικά ζητήματα.

Viitorul, VI, ap. 1921, 16/29 Ιουνίου 1913, σ. 1.

B-16. Απόσπασμα από βιβλίο ρουμάνου πολιτικού

Ο πόλεμος μεταξύ των Βαλκάνιων Συμμάχων προετοιμάστηκε σίγουρα στη Βιέννη. Η Αυστροουγγαρία ήθελε να εμποδίσει με κάθε τρόπο την εδαφική επέκταση της Σερβίας. Ο κόμης Μπέρχτολντ ήλπιζε να κερδίσει την υποστήριξη του βασιλιά Φερδινάνδου της Βουλγαρίας και του Καρόλου Α΄ της Ρουμανίας. Διότι η διαταγή που έδωσε ο Φερδινάνδος προς τα στρατεύματά του να επιτεθούν στους Σέρβους συμβάδιζε με τη διαβεβαίωση της Βιέννης ότι θα είχε τη βοήθεια των Ρουμάνων ...

Diaconescu, σ. 34-35.

¹⁹ Το άρθρο εμφανίστηκε σε αυστριακή εφημερίδα και αναδημοσιεύτηκε στην *Hrvatski Pokret*.

3 Γιατί ήταν σημαντική η πολιτική της Αυστροουγγαρίας για τα βαλκανικά κράτη; Ποιο ρόλο έπαιξε η Αυστροουγγαρία στις διαβαλκανικές σχέσεις την εποχή των Βαλκανικών Πολέμων;

B-17. Επιμερίζοντας τα κέρδη του πολέμου

Η τελική ήττα της Τουρκίας δε θα σημάνει το τέλος της βαλκανικής τραγωδίας. Αυτό είναι αναμφίβολο. Τα έθνη που συγκρότησαν τη Βαλκανική Συμμαχία ξεκίνησαν μια μάχη για την κατάκτηση νέων εδαφών. Επομένως, είναι πολύ φυσικό, με δεδομένη την αντιπαλότητα μεταξύ αυτών των λαών και την μειωμένη τους νοημοσύνη, ότι η πιο κρίσιμη ώρα για την πρόοδο των εξελίξεων νότια του Δούναβη θα είναι η στιγμή που οι Σύμμαχοι θα πρέπει να μοιράσουν τα κέρδη του πολέμου. [...] Στα ερείπια της ευρωπαϊκής Τουρκίας, ένα νέο ηφαίστειο παραμένει ενεργό, το οποίο για πάντα θα θέτει σε κίνδυνο την ειρήνη στην Ευρώπη. Αυτή η κατάσταση δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί με ημίμετρα και πλατωνικές συζητήσεις. Η Ευρώπη έχει την ηθική υποχρέωση να καταναλώσει τη μέγιστη ενέργειά της, προκειμένου να θέσει ένα τέλος, το συντομότερο δυνατό, στους ανταγωνισμούς και τις μάχες που βασανίζουν το βαλκανικό κόσμο.

Miscarea, Βουκουρέστι, 20 Μαρτίου/2 Απριλίου 1913.

► Εικ. 18. «Η Ευρώπη και τα έξαλλα παιδιά της», ρουμανική γελοιογραφία, 1913

Furnica, IX, no 20, 17 Ιανουαρίου 1913, σ. 9.

Key Λεζάντα: Η Ευρώπη και τα έξαλλα παιδιά της: Γιατί η πεθερά δε ξεστομίζει λέξη για το Βαλκανικό Πόλεμο.

3 Γενικές ερωτήσεις υποκεφαλαίου II

Πώς αντιλαμβάνονταν οι βαλκανικοί λαοί το ρόλο των ευρωπαϊκών δυνάμεων στη βαλκανική σύγκρουση; Ποια ήταν η πολιτική που ακολούθησαν οι διάφορες ευρωπαϊκές χώρες απέναντι στα Βαλκάνια;

Παιχνίδι ρόλων

Μοιραστείτε σε ομάδες, η κάθε μία εκ των οποίων αναπαριστά μια διαφορετική ευρωπαϊκή δύναμη. Προσπαθήστε να παρουσιάσετε τα συμφέροντα της κάθε ευρωπαϊκής χώρας στη Βαλκανική Χερσόνησο και τη θέση της στο Ανατολικό Ζήτημα.

III. Αναμένοντας και κηρύσσοντας τον πόλεμο

B-18. Το αναπάντεχο του πολέμου για την Οθωμανική Αυτοκρατορία

Κανένας από τους διάφορους κύκλους της χώρας δεν πίστευε ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα πολεμούσε με τη Βουλγαρία, πόσο μάλλον με τις τέσσερις βαλκανικές χώρες. Όλοι, από διαφορετικές θέσεις, υποστήριζαν: «Πρόκειται για μπλόφα». Ωστόσο, ήταν φανερό από καιρό. Αυτά τα μικρά κράτη, μαζί με τη Ρωσία και την Αυστρία, δε θα μας έδιναν το χρόνο να γίνουμε μια μέρα πολύ ισχυροί. Εάν παρέμενε το καθεστώς του Αμπντούλ Χαμίτ, ο πόλεμος δε θα γινόταν: οι πολιτικοί αυτών των μικρών αλλά και των μεγάλων δυνάμεων γνώριζαν καλά ότι το καθεστώς αυτό θα μας οδηγούσε γρήγορα στο αποτέλεσμα που εκείνοι προσδοκούσαν.

Izzet-Fuad pasha²⁰, σ. 33.

Ποιες θα ήταν οι προϋποθέσεις για να μη πραγματοποιηθεί ο πόλεμος στα Βαλκάνια σύμφωνα με τον Ιζέτ Φουάντ Πασά; Ποιον θεωρεί υπεύθυνο για τον πόλεμο ο συγγραφέας του κειμένου;

B-19. Το διάγγελμα του Γεωργίου Α' ²¹ για την κήρυξη του πολέμου ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, 5 Οκτωβρίου 1912²².

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΛΑΟΝ ΜΟΥ

Αι ιεραί υποχρεώσεις προς την φιλότιμη πατρίδα, προς τους υποδούλους αδελφούς μας και προς την ανθρωπότητα επιβάλλουσιν εις το κράτος, μετά την αποτυχίαν των ειρηνικών προσπαθειών του προς επίτευξιν και εξασφάλισιν των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των υπό τον Τουρκικόν ζυγόν Χριστιανών, όπως διά των όπλων θέσει τέρμα εις την δυστυχίαν

την οποίαν ούτοι υφίστανται από τόσων αιώνων.

Η Ελλάς πάνοπλος μετά των συμμάχων αυτής, εμπνεομένων υπό των αυτών αισθημάτων και συνδεομένων δια κοινών υποχρεώσεων, αναλαμβάνει τον ιερόν αγώνα του δικαίου και της ελευθερίας των καταδυναστευομένων λαών της Ανατολής.

Ο κατά ξηράν και θάλασσαν στρατός Ημών εν πλήρει συναισθήσει του καθήκοντος αυτού προς το Έθνος και την χριστιανοσύνην, μνήμων των εθνικών αυτού παραδόσεων και υπερήφανος δια την ηθικήν αυτού υπεροχήν και αξίαν, αποδύεται μετά πίστεως εις τον αγώνα όπως διά του τιμίου αυτού αίματος αποδώση την ελευθερίαν εις τους τυραννουμένους.

Η Ελλάς, μετά των αδελφών συμμάχων κρατών, θα επιδιώξη πάση θυσία τον ιερόν αυτόν σκοπόν επικαλούμενοι δε την αρωγήν του Υψίστου εν τω δικαιοτάτω τούτω αγώνι του πολιτισμού, ανακράζομεν Ζήτω η Ελλάς, Ζήτω το Έθνος.

Γαρδίκια-Κατσιαδάκη, Μαργαρίτης, *Το Αιγαίο*.

B-20. Κήρυξη του πολέμου από τον βούλγαρο βασιλιά Φερδινάνδο

Διακήρυξη προς το Βουλγαρικό Λαό

5 Οκτωβρίου 1912

Στη διάρκεια των είκοσι πέντε ετών της βασιλείας μου, εργάστηκα ειρηνικά για την πρόοδο, την ευημερία και τη δόξα της Βουλγαρίας. Αυτή ήταν η κατεύθυνση προς την οποία ήθελα να πορευτεί ο βουλγαρικός λαός.

Η μοίρα ωστόσο αποφάσισε διαφορετικά. Έφτασε η ώρα που το σύνολο του βουλγαρικού λαού πρέπει να εγκαταλείψει την ειρηνική ζωή και να πάρει τα όπλα, προκειμένου να πραγματώσει το ένδοξο καθήκον του. Πέρα από τη Ρίλα και την οροσειρά της Ροδόπης, οι ομόαιμοι και ομόθρησκοι αδελφοί μας δεν έχουν

²⁰ Ο πασάς Ιζέτ Φουάντ ήταν γενικός επιθεωρητής του οθωμανικού ιππικού και πρώην διοικητής του 3^{ου} μικτού στρατιωτικού σώματος της Θράκης.

²¹ Ο Γεώργιος Α', «Βασιλεύς των Ελλήνων» (1863-1913), ήταν ο δευτερότοκος γιος του βασιλιά της Δανίας Χριστιανού Θ'. Γεννημένος στην Κοπεγχάγη το 1845, ο Γεώργιος δολοφονήθηκε από έναν ψυχασθενή στη Θεσσαλονίκη στις 5/18 Μαρτίου 1913.

²² Πρωτότυπο έγγραφο με την υπογραφή του βασιλιά Γεωργίου, του πρωθυπουργού Ελευθέριου Βενιζέλου και των μελών του υπουργικού συμβουλίου.

Β-21. Διάγγελμα του διοικητή της Ανατολικής Στρατιάς, Αμπντουλάχ Πασά²⁴ προς τον τουρκικό στρατό

8 Οκτωβρίου 1912

Στρατιώτες και συμπατριώτες μου, Αποφασίσαμε να νικήσουμε τον εχθρό που εισέβαλε στην ιερή γη της χώρας μας. Αύριο και μεθαύριο αρχίζουν οι πιο ιερές ημέρες για κάθε μουσουλμάνο, οι ημέρες του Μπαϊραμιού. Η τελική ήττα του εχθρού που αναστάτωνα τη χώρα και το λαό μας εδώ και πολλά χρόνια και δεν άφηνε ήσυχα τα αδέρφια μας που ζουν στη Βουλγαρία, πρέπει να θεωρείται ιερό καθήκον για κάθε μουσουλμάνο. Γι' αυτό κάθε αξιωματικός και κάθε στρατιώτης πρέπει να πολεμήσει μέχρις εσχάτων για να σώσει την γη των πατέρων μας, τη γη που κάθε της πιθαμή είναι ποτισμένη με το αίμα των προγόνων μας.

Η σωτηρία της πατρίδας και του λαού μας θα εξαρτηθεί από τη γενναιότητα και την αποφασιστικότητα που θα δείξετε αυτές τις δυο μέρες. Γενναίοι και ακλόνητοι φίλοι μου! Πιστεύω πως η δίψα για εκδίκηση που νιώθετε στις καρδιές θα είναι η εγγύηση ότι θα εκπληρώσετε το καθήκον σας. Η αναμέτρηση που είχαμε αυτές τις τελευταίες μέρες με τους εχθρούς, έδειξε ότι είναι δειλοί και ότι θα το σκάσουν μόλις βρεθούν αντιμέτωποι με μια αληθινή δύναμη. Γι' αυτό πρέπει να εκτελέσουμε πιστά τις διαταγές που μας δόθηκαν. Εμπρός, αγαπημένα μου παιδιά! Προχωρήστε!

Να θυμάστε ότι η ευτυχία στη γη και ο παράδεισος σάς περιμένουν. Ο θεός είναι μαζί μας καθώς και το πνεύμα του Μωάμεθ και οι προσευχές του χαλίφη της γης – του αγαπημένου μας Σουλτάνου.

V. Georgiev-St. Trifonov.

3 Να συγκρίνετε τα κείμενα Β-19, Β-20 και Β-21. Να υπογραμμίσετε τις κοινές λέξεις και εκφράσεις. Τι αισθήματα δημιουργούν τα κείμενα αυτά; Ποιοι είναι οι στόχοι του πολέμου σύμφωνα με τις επίσημες δηλώσεις των δύο βασιλέων; Ποιοι είναι οι στόχοι του πολέμου σύμφωνα με τον οθωμανό αξιωματικό;

► Εικ. 20. «Τα Βαλκάνια κατά του τυράννου», 5 Οκτωβρίου 1912 (ελληνική λιθογραφία)

Έγχρωμη λιθογραφία σε σκληρό χαρτόνι, 55x41εκ / 62x47εκ / ΙΕΕΕ Συλλογή, αρ. 4951/1 στο Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913 ..., σ. 57.

3 Να βρείτε τα πρόσωπα που απεικονίζονται στην αφίσα. Να ταυτίσετε τα σύμβολα και να τα συνδυάσετε με τις λέξεις-κλειδιά από τις διακηρύξεις των βασιλέων της Ελλάδας και της Βουλγαρίας. Πιστεύετε ότι ο τρόπος με τον οποίο απεικονίζεται η Αυτοκρατορία καθορίζει εκ των προτέρων ότι θα είναι το θύμα των εχθροπραξιών; Με ποιον τρόπο πιστεύετε ότι η αφίσα αυτή επηρεάζει την κοινή γνώμη;

Β-22. Περιμένοντας τον πόλεμο στη Σερβία, 8 Οκτωβρίου 1912

Βελιγράδι, 8 Οκτωβρίου 1912

Δυσάρεστα νέα διαδόθηκαν στην πόλη μας χθες.

24 Ο Αμπντουλάχ Πασάς ήταν αρχηγός της στρατιάς της Ανατολικής Θράκης στις αρχές του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου.

– «Μυρίζει ειρήνη!» έλεγαν οι άνθρωποι βάζοντας τα μαντήλια τους στη μύτη. Εάν δοθεί στο Σέρβο η δυνατότητα να επιλέξει μεταξύ ειρήνης και χολέρας, θα επέλεγε τη χολέρα (...)

Πότε θα αρχίσει ο πόλεμος; Όλοι ρωτάνε. Μόνο ο κρύος άνεμος που φυσά από τη Μακεδονία γνωρίζει την απάντηση ή τα υπουργικά γραφεία που μένουν μέχρι αργά το βράδυ με τα ηλεκτρικά φώτα αναμμένα. Κανείς όμως δε θέλει ν'απαντήσει.

Hrvatski pokret, 9 - 31 Οκτωβρίου 1912.

B-23. Ένας Βούλγαρος περιγράφει τα λαϊκά αισθήματα πριν από τον πόλεμο

Στις 5 Οκτωβρίου πραγματοποιήθηκε μια καταναυκτική δημόσια προσευχή. Ο Φερδινάνδος διάβασε το διάγγελμα της κήρυξης του πολέμου και ο Μεθόδιος Κούσεβιτς, μητροπολιτικός επίσκοπος της Στάρα Ζαγκόρα, έβγαλε ένα λόγο. Θυμάμαι τις ώρες εκείνες σαν όνειρο. Όταν φεύγαμε από την εκκλησία, είχαμε όλοι συγκινηθεί ιδιαίτερα, οι περισσότεροι ωστόσο νιώθαμε έναν ενθουσιασμό και την πίστη ότι θα βγαίναμε νικητές. Οι συνεχείς αγώνες της Αναγέννησης²⁵, που ξεκινούσαν πάντα με κουράγιο και στέφονταν πάντα με επιτυχία (το τελευταίο παράδειγμα ήταν η ένωση της Ανατολικής Ρωμυλίας με τη βουλγαρική ηγεμονία το 1885) είχαν δώσει στο βουλγαρικό λαό μεγάλη αυτοπεποίθηση. Θα έλεγα μάλιστα, ότι του είχαν εμφυσήσει μια νέα θρησκεία, αυτή της εθνικής αισιοδοξίας. Από την άλλη, το Σέινοβο, η Σίπκα και η Σλίνβνιτσα²⁶ έδειξαν ότι οι Βούλγαροι διατήρησαν αναλλοίωτη τη γενναιότητα για την οποία έγιναν διάσημοι πριν από αιώνες οι πρόγονοί τους. Έχουμε να αντιμετωπίσουμε έναν ισχυρό εχθρό, υποτιμάμε ωστόσο την ισχύ του. Παράξενο: μετά από πέντε αιώνες διαβίωσης κάτω από τον τουρκικό ζυγό και μόλις 34 χρόνια που η Βουλγαρία έχει υπό την κυριαρχία της Τούρκους, και ήδη τους υποτιμούμε. Κυκλοφορούσε στη Βουλγαρία μια δημοφιλής φήμη, ότι η Τουρκία αργοπέθαινε. Στις εφημερίδες, ο σουλτάνος απεικονιζόταν πάντα σαν ένας άρρωστος άνδρας με μανταρισμένο το κεφάλι. Ήταν τόσοι οι Βούλγαροι

που είχαν και πυροβολήσει στο στρατό, ως στόχους για εξάσκηση, κούκλες με φέσια, που πίστευαν πια ότι ο σουλτάνος θα ήταν το επόμενο θύμα.

S. Radev²⁷, Τι είδα στους Βαλκανικούς Πολέμους.

Πώς ένωσαν οι απλοί άνθρωποι για τον πόλεμο; Γιατί ήταν τόσο σίγουροι ότι θα έβγαιναν νικητές; Τι ρόλο έπαιξε η επίσημη προπαγάνδα στη δημιουργία αυτών των πεποιθήσεων;

B-24. Αποσπάσματα από δύο εφημερίδες που εκδίδονταν στην αλβανική γλώσσα στο εξωτερικό, οι οποίες εκφράζουν διαφορετικές απόψεις για τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο

α. Από εφημερίδα που εκδιδόταν στη Βοστώνη

Η Μεγάλη Συνάντηση που οργάνωσαν οι πατριώτες στη Βοστώνη στις 6 Οκτωβρίου 1912 αποτελεί αξιοσημείωτο γεγονός για την ιστορία του αλβανικού κινήματος. Και άλλες συναντήσεις που είχαν πραγματοποιηθεί στην Αμερική είχαν εκφράσει τον πατριωτισμό και τα ιδεώδη της αλβανικής νεότητας. Ωστόσο, η συνάντηση της 6^{ης} Οκτωβρίου έθεσε μία άλλη απροσδόκητη και πολύ σημαντική παράμετρο, γιατί ήταν ασυνήθιστη: μιλώ για την πολιτική της σημασία. Δεν είναι αμελητέο που πατριώτες από όλες τις άκρες της Αμερικής συγκεντρώθηκαν εδώ και ομόφωνα δήλωσαν ότι το συμφέρον της Αλβανίας είναι η πλήρης συμπόρευση με την Τουρκία εναντίον των βαλκανικών χωρών.

Η Αλβανία κινδυνεύει να διαιρεθεί και μόνο οι υποστηρικτές της και οι φίλοι της μπορούν να αποτρέψουν μια τέτοια εξέλιξη.

Η συγκέντρωση αυτή επηρέασε, σε κάποιο βαθμό, την οθωμανική κυβέρνηση προκειμένου να προστατεύσει τα δικαιώματα της Αλβανίας στη Διάσκεψη του Λονδίνου. Δεν μπορούμε να παραγνωρίσουμε το γεγονός ότι, εάν η Τουρκία ήθελε να σταματήσει να προστατεύει την Αλβανία, θα τη συνέφερε να δώσει στην Ελλάδα, τη Σερβία και το Μαυροβούνιο τις περιοχές που ζητούν. Έτσι θα κέρδιζε την ειρήνη με

²⁵ Βουλγαρική Αναγέννηση: μία περίοδος της βουλγαρικής ιστορίας (τέλη 18^{ου}-19^{ου} αιώνας), η οποία χαρακτηρίζεται από σημαντική εθνική, οικονομική και εκπαιδευτική ανάπτυξη.

²⁶ Σέινοβο, Σίπκα, Σλίνβνιτσα: ιστορικοί τόποι που έγιναν διάσημοι χάρη στις λαμπρές βουλγαρικές νίκες στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα.

²⁷ Συμεών Ράντεβ (1873-1967): βούλγαρος ιστορικός, αρθρογράφος και διπλωμάτης.

αυτά τα βασιλεία και θα είχε να αντιμετωπίσει μόνο τη Βουλγαρία. Η ενιαία όμως δράση μας μαλάκωσε τη στάση της, και η πολιτική μας την έκαναν να κατανοήσει τα λάθη και τις ζημιές που είχε προκαλέσει στο παρελθόν και να θελήσει να επανορθώσει, επιμένοντας ότι τα Γιάννενα, η Σκόδρα και πιθανόν και το Μοναστήρι θα αποτελούν μέρη της νέας Αλβανίας.

Dielli [Ο ήλιος], 19 Δεκεμβρίου 1912, σ. 1.

β. Από εφημερίδα που εκδιδόταν στη Σόφια

Αυτό το πρόγραμμα των τεσσάρων ενωμένων Δυνάμεων είναι επιθυμητό, γι' αυτό το αλβανικό έθνος δε θα πρέπει να συμπορευτεί με την Τουρκία και να πολεμήσει μαζί με ένα μελλοθάνατο κράτος. Θα πρέπει να υψώσει τη φωνή και να απαιτήσει τα δικαιώματά του από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Πρέπει να μάθει όλος ο κόσμος ότι το αλβανικό έθνος ζει στη σκλαβιά και ότι εδώ και τέσσερα χρόνια πολεμά, ζητώντας την αυτονομία της Αλβανίας.

«Mbi Aleancen Ballkanike» (Περί της βαλκανικής συμμαχίας), *Liri e Shqiperise*, (Η ελευθερία της Αλβανίας), 12 Οκτωβρίου 1912, σ. 1.

Η εβδομαδιαία εφημερίδα *Dielli [Ο ήλιος]* εκδιδόταν στη Βοστώνη από έναν από τους πιο σημαντικούς αλβανούς διανοούμενους, τον Φαϊκ Κόνικα. Η *Liri e Shqiperise [Η ελευθερία της Αλβανίας]* ήταν εβδομαδιαία επίσης έκδοση που εκδιδόταν στην αλβανική γλώσσα στη Σόφια από τον Κρίστο Λουαράζι, έναν διανοούμενο και πατριώτη.

Ποιες είναι οι δύο διαφορετικές στάσεις απέναντι στον πόλεμο και ποια επιχειρήματα χρησιμοποιεί το κάθε άρθρο για να υποστηρίξει την άποψή του;

B-25. Αποσπάσματα από τη συμμαχική συνθήκη που υπογράφηκε στις 19 Μαΐου (1 Ιουνίου) 1913 μεταξύ των Βασιλείων της Ελλάδας και της Σερβίας

Άρθρο 2

Σε περίπτωση διαίρεσης των εδαφών της Ευρωπαϊκής Τουρκίας, τα οποία στο τέλος του παρόντος

πολέμου θα παραχωρηθούν στα βαλκανικά κράτη μέσω της ειρηνευτικής συνθήκης [...] τα δύο Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη εγγυώνται ότι δεν θα προχωρήσουν σε ιδιαίτερες συνεννοήσεις με τη Βουλγαρία, ότι θα υποστηρίξουν το ένα το άλλο και ότι θα ενεργούν πάντοτε μετά από συνεννόηση, υποστηρίζοντας αμοιβαία τις εδαφικές τους διεκδικήσεις και τα σύνορα, όπως ορίζονται παρακάτω.

Άρθρο 3

Τα δύο Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη, λαμβάνοντας υπόψιν ότι πρόκειται για το ζωτικό συμφέρον των δύο Βασιλείων να μην υπάρχει άλλο κράτος μεταξύ των συνόρων τους δυτικά του ποταμού Αξιού (Βαρδάρη), δηλώνουν ότι θα υποστηρίξουν το ένα το άλλο, με στόχο η Ελλάδα και η Σερβία να έχουν κοινά σύνορα [...]

Skoko, σ. 405-408.

B-26. Διάγγελμα του βασιλιά Νικολάου του Μαυροβούνιου, 27 Ιουλίου 1913

Μαυροβούνιο!

[...] Συντετριμμένος από τις νίκες και τη δόξα των συμμάχων του, ο τέταρτος εταίρος μας θέλησε να αδράξει με τη βία τα κοινά ανδραγαθήματά μας, αφιφώντας τη θεία δικαιοσύνη και την κρίση του Τσάρου προστάτη μας²⁸ [...] Οι Βούλγαροι πήραν λάθος δρόμο, διαχωρίστηκαν από το σλαβικό ποίμνιο [...] και επιτέθηκαν στους αδελφούς και συμμάχους τους. Οι Βούλγαροι πρέπει με το ίδιο όπλο να εμποδιστούν και να μάθουν να σέβονται τα κοινά συμφέροντα και τη σλαβική αλληλεγγύη. Αυτή η απόφαση είναι πολύ σκληρή για την καρδιά μου, διότι στο κόψιμο ενός χεριού πρέπει να απαντήσουμε με το κόψιμο ενός χεριού, αλλά δεν μπορούμε να πράξουμε διαφορετικά. Η ψυχή μου κυριεύεται από θλίψη, διότι πρέπει να σας ενθαρρύνω να απωθήσετε με γενναιότητα τις βουλγαρικές επιθέσεις. Ελπίζω όμως, ότι όταν ο άγγελος της ειρήνης απλώσει τα φτερά του στα Βαλκάνια, ένα νέο και δυνατό δέντρο της σλαβικής ενότητας θα ξεπηδήσει από το κοινό σλαβικό μας αίμα.

Νικόλαος

Τσέτινιε, 27 Ιουλίου 1913

Balkanski rat u slid i red 23, 14 (27) Ιουλίου 1913.

28 Ενωσί τον Ρώσο τσάρο.

► **Εικ. 21. Αποχαιρετισμός στη Σόφια και στην Κωνσταντινούπολη**

L'illustration, t. CXL (1 Ιουλίου-31 Δεκεμβρίου 1913), σ. 301.

Na συγκρίνετε τις δύο εικόνες. Ποιες διαφορές παρουσιάζουν και ποιες ομοιότητες;

► **Εικ. 22. Συγκέντρωση Μαυροβουνίων με αφορμή την κήρυξη του πολέμου, 1912**

Balkanski rat u slid i red 6, 24 Φεβρουαρίου (9 Μαρτίου) 1913.

Β-27. Διάγγελμα του βασιλιά της Ελλάδας Κωνσταντίνου, 21 Ιουνίου 1913

Προς τον Λαόν Μου!

Εις νέον αγώνα καλώ τον Λαόν Μου.

Συμμαχήσαντες μετά των άλλων Χριστιανικών Κρατών προς απελευθέρωσιν πασχόντων αδελφών, ητυχήσαμεν να ίδωμεν τον κοινόν αγώνα στεφανούμενον υπό της Νίκης και καταλύσαντα την τυραννίαν, τα ελληνικά δε όπλα θριαμβεύοντα κατά ξηράν και κατά θάλασσαν.

Η ηττηθείσα Αυτοκρατορία παρεχώρησεν αδιαιρέτως εις τους συμμαχούς το απελευθερωθέν έδαφος. Αλλ' εν ω η Ελλάς, δικαία, καθώς πάντοτε, συμφώνους έχουσα και τους άλλους των συμμάχων, ηθέλησε φιλικήν την διανομήν του απελευθερωθέντος εδάφους, κατά λόγον των δικαιωμάτων εκάστου, προτείνασα

και την υπό της διαιτησίας κρίσιν των διαφορών, άπληστος σύμμαχος, η Βουλγαρία, αρνηθείσα πάσαν συνεννόησιν και διαιτησίαν, επεζήτησε να σφετερισθή κατά το πλείστον μόνη αυτή τους καρπούς της κοινής νίκης, μήτε δικαιώματα εθνολογικά αναγνωρίζουσα εις τους άλλους, μήτε τας θυσίας αυτών, μήτε ουδεμίαν άλλην λογικήν ανάγκην ισορροπίας. Και μετελθούσα πάντα δόλον και αυθαιρεσίαν, επιλήσμων του απελευθερωτικού σκοπού του πολέμου, επιλήσμων των προς τους συμμάχους υποχρεώσεων, επιλήσμων των διδαγμάτων της πικράς πείρας, ην έχουσι χριστιανικοί λαοί της Χερσονήσου εκ των διχονοιών των εν τω παρελθόντι, και των λαμπρών αποτελεσμάτων άτινα παρήγαγεν η συνεργασία αυτών, έφθασε να επιχειρήση μισελεύθερον πόλεμον, στρέψασα τα όπλα κατά των τέως συμμάχων, όπως καταπατήση και ιδιοποιηθή τα δικαιώματα τούτων, στιγματίζουσα την ιερότητα και τον σκοπόν τού κοινού αγώνος.

Ενώπιον της αχαρακτηρίστου ταύτης συμπεριφοράς της Βουλγαρίας το καθήκον των λοιπών συμμάχων ήτο σαφώς διαγεγραμμένον. Επεβάλλετο εις αυτούς, πυκνούντες την τάξιν, να διατηρήσουν την ένωσίν των όπως αντεπεξέλθουν κατά της ακορέστου πλεονεξίας της τέως συμμάχου και αμυνθούν υπέρ των ζωτικών αυτών συμφερόντων, των Κρατών του Αίμου, τόσον αναγκαίαν δια την ειρηνικήν αυτών συμβίωσιν.

Ο Ελληνικός Λαός, εν στενή μετά της Σερβίας και του Μαυροβουνίου αλληλεγγύη, πεποισθώς επί την ιερότητα του σκοπού, αναλαμβάνει τα όπλα εις νέον αγώνα υπέρ βωμών και εστιών.

Ο στρατός Μου της ξηράς και της θαλάσσης, ο αναδείξας την Ελλάδα μεγαλητέραν, καλείται να συνεχίσει τους τετιμημένους αγώνας του και σώση απελευθερωθέντας εκ της τουρκικής τυραννίας αδελφούς από της απειλουμένης νέας και δεινοτάτης δουλείας. [...]

Είνε και ο αγών ούτος ευλογητός παρά του Θεού, όσον και ο πρώτος, και την ευλογίαν Αυτού επικαλούμαι, «ότι ο Βασιλεύς ελπίζει επί τον Κύριον και εν τω ελέει του Υψίστου ου μη σαλευθή. [...]

Εν Μπάλτσα τη 20 Ιουνίου 1913²⁹.

Εφημερίδα της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος 121, 21 Ιουνίου 1913.

Να συγκρίνετε τα κείμενα Β-26 και Β-27. Ποια είναι η σημασία της λέξης «αδελφός» σε κάθε περίπτωση; Να αναζητήσετε τη σημασία της ίδια λέξης στο κείμενο Β-20.

Να εξηγήσετε τη σημασία της πρότασης «αμυνθούν υπέρ των ζωτικών αυτών συμφερόντων ... την ειρηνικήν αυτών συμβίωσιν». Να συγκρίνετε αυτήν την ιδέα με την ιδέα της ισορροπίας των ευρωπαϊκών δυνάμεων, η οποία κυριαρχούσε την ίδια περίοδο.

Β-28. Οι εφημερίδες και η κοινή γνώμη στη Ρουμανία την παραμονή της ρουμανικής εισβολής στη Βουλγαρία στη διάρκεια του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου

α. Θέλουμε πόλεμο

Από όλες τις γωνίες της χώρας μας ένας μόνο ήχος αντηχεί από όλες τις καρδιές, μια μόνο κραυγή:

Θέλουμε πόλεμο

Δεν έχει μείνει καμιά δύναμη στη Ρουμανία που να μπορεί να σταματήσει τον πόλεμο: όποιος ξεσηκωθεί ενάντια στο ρεύμα θα συντριβεί από την ορμή των κυμάτων. [...] Ο ρουμανικός λαός – ο κάθε Ρουμάνος – νιώθει σήμερα ότι μια μεγάλη Βουλγαρία αποτελεί εθνικό κίνδυνο: πολιτικό, εθνικό και οικονομικό κίνδυνο για το Βασίλειο της Ρουμανίας και για το σύνολο του ρουμανικού έθνους. [...] Ο πόλεμος αυτός είναι σαφώς ένας *προληπτικός πόλεμος*. Θέλουμε να διασφαλίσουμε το μέλλον της χώρας μας, θέλουμε να περιορίσουμε τον κίνδυνο του αφανισμού της, θέλουμε ακόμα να ζήσουμε στο εξής ειρηνικά, να προοδεύσουμε μακριά από ανταγωνισμούς, να καταπνίξουμε κάθε πιθανή απειλή προτού προλάβει να αναπτυχθεί.

Universal, XXXI, αρ.176, 29 Ιουνίου/12 Ιουλίου 1913, σ. 1.

β. Το πλήθος ήταν τεράστιο

Το πλήθος ήταν τεράστιο. Πλακάτ με φιλοπολεμικά συνθήματα και η κραυγή «Επιστράτευση» έβγαινε από τα χείλη χιλιάδων ανθρώπων. [...]

Η κήρυξη της επιστράτευσης ξεσήκωσε θύελλα ενθουσιασμού. Οι έφεδροι έσπευδαν στο Βουκουρέστι από τις πιο απόμακρες περιοχές, τα τρένα ήταν γε-

²⁹ Έγγραφο με την υπογραφή του βασιλιά Κωνσταντίνου, του πρωθυπουργού Ελευθέριου Βενιζέλου και των μελών του υπουργικού συμβουλίου.

μάτα κόσμο, οι άνθρωποι σκαρφάλωναν στα βαγόνια τραγουδώντας γεμάτοι ζωή. Κι όμως, πόσο πολύ απέχουμε από το μεγάλο πόλεμο.

Bacalbasa, σ. 116.

Γιατί ένας «μεγάλος γείτονας» αποτελεί εθνικό κίνδυνο; Θεωρείτε ότι μια τέτοια άποψη έχει βάσεις;

Βρείτε και εξηγήστε τις διαφορές μεταξύ αυτών των κειμένων και των διαγγελλμάτων κήρυξης του πολέμου ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία του έλληνα και του βούλγαρου βασιλιά.

► **Εικ. 23. Χόρα – ένα παραδοσιακός ρουμανικός κυκλικός χορός: στρατιώτες χορεύουν στο δρόμο προς τη Βουλγαρία**

Gazeta Ilustrata, ll, αρ. 31, 13 Ιουλίου 1913, σ. 4.

B-29. Άρθρο ρουμανικής εφημερίδας επιχειρεί να εξηγήσει τις αιτίες και του στόχους της ρουμανικής εισβολής στη Βουλγαρία

Θα ζούσαμε για πάντα με την απειλή του αιματοκυλισματος από τα βουλγαρικά κανόνια και το ενδεχόμενο του πολέμου κάθε χρόνο στο κατώφλι μας θα δημιουργούσε εμπόδια στην ακμή του έθνους μας. Ενώ, εάν τώρα, από την αρχή, οι Βούλγαροι μπορούσαν να νιώσουν το βάρος των σιδηρών αρμάτων μας, την πίεση από το ζυγό μας, θα εγκατέλειπαν για πάντα τις

προσδοκίες τους, θρασείς και άδικοι μέσα στην αδυναμία τους – να τι θα τους κάναμε εμείς να νιώσουν. Τώρα, ο ρόλος της σημερινής Ρουμανίας μοιάζει με το ρόλο ενός ικανού και ατρόμητου χειρουργού που πρέπει ανελέητα να βυθίσει το νυστέρι του στη σάρκα, προκειμένου να απαλείψει από τη ρίζα του το κακό που απειλεί το σύνολο του οργανισμού. Οι στρατιωτικές μας επιχειρήσεις στην άλλη όχθη του Δούναβη πρέπει να μοιάζουν σήμερα με κανονικές χειρουργικές εγχειρήσεις, και όχι με παυσίπονα που απλώς σταματούν τον πυρετό για λίγο αφήνοντας εμάς με την απειλή ότι ο κίνδυνος θα επιστρέψει αúριο ισχυρότερος.

Miscarea, V, αρ. 152, 8/21 Ιουλίου 1913, σ. 1.

Να βρείτε και να αναλύσετε τα προπαγανδιστικά στοιχεία που υπάρχουν στο κείμενο.

B-30. Διάγγελμα του βούλγαρου πρωθυπουργού, Στ. Ντάνεφ³⁰, σχετικά με τη ρουμανική εισβολή στη Βουλγαρία

Προχθές ο Πρωθυπουργός και Υπουργός Εξωτερικών Δρ. Ντάνεφ εκφώνησε το ακόλουθο διάγγελμα στην Εθνοσυνέλευση:

Κυρίες και Κύριοι μέλη του Κοινοβουλίου, Νέοι κίνδυνοι απειλούν τη Βουλγαρία από χθές το απόγευμα. Στις 6 ώρα χθες το απόγευμα, ο ρουμάνος πρέσβης στη Βουλγαρία με ειδοποίησε ότι η ρουμανική κυβέρνηση έδωσε διαταγή στο στρατό της να εισβάλει στη Βουλγαρία. Η αιτιολογία τους είναι ότι από τη μία πλευρά η Ρουμανία έχει διατηρήσει πλήρως την ελευθερία δράσης σε περίπτωση πολέμου μεταξύ των βαλκανικών χωρών και από την άλλη ότι ο πόλεμος έχει ήδη ξεσπάσει. Επιπλέον, εμείς προκαλέσαμε αυτόν τον πόλεμο. Θα ήθελα μόνο να πω ορισμένες λέξεις για τις σχέσεις μας με τη Ρουμανία. Όλοι γνωρίζετε ότι οι σχέσεις μας με τη Ρουμανία ήταν πάντα ιδιαίτερα φιλικές (...) Γι' αυτό το λόγο η βουλγαρική κυβέρνηση, λαμβάνοντας υπ' όψιν της τις μέχρι πρόσφατα φιλικές σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών, θεωρεί αδικαιολόγητες τις ενέργειες της Ρουμανίας. Κατά τη γνώμη μας, η ρουμανική κυβέρ-

³⁰ Στόγιαν Ντάνεφ (1858-1949): νομικός, καθηγητής, πολιτικός και αρχηγός του ρωσόφιλου Προοδευτικού Φιλελεύθερου Κόμματος. Πρωθυπουργός κατά την περίοδο από 1/6 έως 4/7/1913.

νηση, όποιοι κι αν ήταν οι λόγοι που την οδήγησαν σε αυτήν την ενέργεια, δε θα έπρεπε να φτάσει σε τέτοιες ακρότητες, την ευθύνη των οποίων αποποιούμαστε.

Κύριοι! Ο ρουμανικός στρατός εισβάλλει στις πιο απόμακρες περιοχές της χώρας, οι οποίες αυτή τη στιγμή κατοικούνται μόνο από ηλικιωμένους, γυναίκες και παιδιά. Υπό αυτές τις συνθήκες είναι αδύνατη κάθε μορφή ένοπλης αντίστασης. Έτσι, προκειμένου να εμποδίσουμε παρόμοιες ενέργειες, διατάξαμε τις φρουρές μας στα σύνορα να υποχωρήσουν και τους δημόσιους υπαλλήλους να παραμείνουν στις θέσεις

τους και να προσπαθήσουν να διατηρήσουν σε κατάσταση ηρεμίας τον κόσμο εκεί, όσο αυτό είναι δυνατόν. Εκτός από τα μέτρα αυτά, μπορούμε μόνο να διαμαρτυρηθούμε για αυτήν την άδικη εισβολή στην πατρίδα μας. Εμμένοντας σε αυτές τις θέσεις, οι οποίες είναι οι θέσεις της τάξης και του δικαίου, θα αφήσουμε το ζήτημα στην ετυμηγορία της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης και ελπίζουμε ότι το δίκιο μας θα αναγνωρισθεί.

Bulgaria, αρ.230. 30 Ιουνίου 1913. *Mir*, αρ.3929. *Narodna Volya*, αρ.36, 1 Ιουλίου 1913. *Narod*, αρ.15, 2 July 1913 στο Kishkilova

Γενικές ερωτήσεις υποκεφαλαίου III

Να συγκρίνετε τις εικόνες 21, 22 και 23. Τι αισθήματα προκαλούν και τι αισθήματα επιδιώκουν να προκαλέσουν; Προσπαθήστε να βρείτε περισσότερο οπτικό υλικό από τη χώρα σας που να αποτυπώνει τα αισθήματα απέναντι στον πόλεμο.

Παιχνίδι ρόλων

Χωριστείτε σε ομάδες και υποδυθείτε τους : (α) Βουλγάρους, (β) Έλληνες και (γ) Σέρβους. Επιχειρήστε να συζητήσετε τα δικαιώματά σας επί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Εξηγήστε, ο καθένας μέσα από την οπτική των αντίστοιχων εθνικών ιδεωδών, γιατί θα πρέπει να καταλάβετε συγκεκριμένες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Κεφάλαιο Γ: Κοινωνίες σε εμπόλεμη κατάσταση

Στη διάρκεια κάθε πολέμου, οι κοινωνίες που συμμετέχουν σ' αυτόν είναι ταυτόχρονα ενωμένες και διχασμένες. Στην αρχή του πολέμου, παρουσιάζονται συνήθως ενωμένες μπροστά στα ύψιστα ιδεώδη τους και αγωνίζονται για τη νίκη· σταδιακά όμως, έρχονται αντιμέτωπες με την κτηνωδία του πολέμου. Ταυτόχρονα, διχάζονται όχι μόνο ως προς τα πολιτικά ζητήματα αλλά και ως προς τις πραγματικές συνθήκες· παρ'όλο που οι περισσότεροι άνδρες είναι στο μέτωπο, οι γυναίκες, τα παιδιά και οι ηλικιωμένοι παραμένουν στα σπίτια τους σε μια κατάσταση διαρκούς φόβου για τη ζωή των αγαπημένων τους ανθρώπων. Οι απόπειρες να οργανώσουν την καθημερινή τους ζωή σε συνθήκες κανονικότητας αποδεικνύονται απλά αδιέξοδες. Ο πόλεμος επηρεάζει καταλυτικά κάθε πτυχή της ζωής. Στο μέτωπο ή στα μετόπισθεν, το κάθε άτομο καταβάλλει τις μέγιστες προσπάθειες, όπως ακριβώς κάνει και το σύνολο της κοινωνίας, εκούσια ή ακούσια.

Τα πολεμικά μέτωπα υπήρξαν πάντα οι τόποι όπου γράφεται η επίσημη ιστορία του πολέμου. Οι λεπτομερείς περιγραφές από τις νίκες και τις ήττες, από τους επιτυχημένους ή τους καταστροφικούς ελιγμούς, αποτελούν μία μόνο πλευρά των όσων διαδραματίζονται πραγματικά στα μέτωπα του πολέμου. Τόσο οι νίκες όσο και οι ήττες δημιουργούν μια έκθεση με ιδεαλιστικούς υπερφυσικούς ήρωες και περιστατικά που συγκροτούν τη μυθολογία του κάθε πολέμου. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι δεν αποτελούν εξαίρεση σ' αυτό. Ωστόσο, είναι το τρομακτικό πρόσωπο του πολέμου αυτό που κυριαρχεί ολοκληρωτικά σε κάθε προσωπική μνήμη: χιλιάδες θάνατοι, πληγωμένοι και ανάπηροι, ακραία κόπωση, έκρηξη της βίας.

Η παράπλευρη δράση των παραστρατιωτικών ομάδων – με τη μορφή συχνά άτακτων, ένοπλων συμμοριών ή ομάδων – συμπλήρωνε την εικόνα των Βαλκανικών Πολέμων. Σε αντίθεση με τους κανονικούς στρατούς, όπου υπάρχει επαρκής στρατιωτική πειθαρχία, οι ομάδες αυτές ήταν υπεύθυνες για τις περισσότερες πράξεις βίας σε βάρος των πολιτών που κατοικούσαν σε εμπόλεμες περιοχές. Το κάψιμο των χωριών των «άλλων» και η παραδοσιακή ληστεία αποτέλεσαν επίσης αναπόσπαστα τμήματα της ιστορίας των πολέμων, το ίδιο και ο εξαναγκασμός σε αλλαγή θρησκειότητας και η προσφυγιά.

Το κεφάλαιο αυτό δίνει τη δυνατότητα να δημιουργηθεί μια πιο ισορροπημένη άποψη για τη ζωή που ζούσαν οι στρατιώτες στα μέτωπα αλλά και οι πολίτες – τόσο στο μέτωπο όσο και στα μετόπισθεν – στη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων. Δίνεται έμφαση στην εμπειρία του πολέμου, όπως τη βίωσαν οι στρατιώτες διαφορετικών εθνικοτήτων. Με τον τρόπο αυτό φαίνεται η κοινή εμπειρία της οδύνης αλλά και η μοναδικότητα του πολέμου ως καθημερινού βιώματος που μπορούσε να εμπνεύσει αισθήματα όπως η συντροφικότητα.

Παρατίθενται επίσης πηγές που εξετάζουν το ρόλο των γυναικών στη διάρκεια του πολέμου από δύο οπτικές γωνίες: (α) την εξιδανικευμένη γυναίκα ως μητέρα ή ηρωίδα και (β) τη γυναίκα στο μέτωπο ή πίσω από τη γραμμή του μετώπου, ως νοσοκόμα, σύζυγο και μητέρα.

Επιπλέον, οι εθνικές συγκρούσεις στο μέτωπο του πολέμου αντανakλούσαν τη θέση των μειονοτήτων πίσω από το μέτωπο. Οι χριστιανοί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και οι μουσουλμάνοι στα βαλκανικά έθνη-κράτη βασανίζονταν από ανασφάλεια και οδηγούνταν στην προσφυγιά.

Οι αντικρουόμενες μαρτυρίες των περισσότερων πηγών που παρατίθενται στοχεύουν ακριβώς στην απομυθοποίηση των ηρωικών εθνικών αφηγήσεων των πολέμων και στην ανάδειξη της πολυπλοκότητάς τους.

I. Τα πολεμικά μέτωπα

► Εικ. 24. Ο βουλγαρικός στρατός

L'illustration, Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1913, σ. 249.

Γ-1. Περιγραφή της νίκης του σερβικού στρατού στο Κουμάνοβο

Η μάχη κράτησε δυο ημέρες και μια νύχτα. Οι Τούρκοι είχαν καταλάβει εξαιρετικά καλές θέσεις, τις οποίες είχαν οχυρώσει εξίσου καλά και τις είχαν καμουφλάρει σταδιακά με επιδεξιότητα. Οι στρατιωτικές επιθέσεις των ξένων δυνάμεων, που εξέτασαν και μελέτησαν τις θέσεις στο Κουμάνοβο μετά τη μάχη, δήλωσαν ότι από την επιλογή των θέσεων και από τον τρόπο της οχύρωσης των Τούρκων, μπορεί κανείς να καταλάβει ότι οι Τούρκοι έχουν εξαιρετικούς στρατηγούς που γνωρίζουν λεπτομερώς όλους τους κανόνες του σύγχρονου πολέμου και ότι εφαρμόσαν αυτούς ακριβώς τους κανόνες στη μάχη στο Κουμάνοβο έχοντας πλήρη γνώση και λαμβάνοντας υπόψιν τους κάθε ενδεχόμενο. Το γεγονός ότι οι Σέρβοι τους αντέκρουσαν τόσο καλά και τους απώθησαν με δύναμη από τις οχυρές τους θέσεις, δεν αποτελεί παρά απόδειξη της ικανότητας των σέρβων αξιωματικών και του απaráμιλλου θάρρους των σέρβων στρατιωτών, τους οποίους παρακινεί η ιδέα της εκδίκησης για το Κόσοβο! Θα ήμασταν άδικοι απέναντι στους αντιπάλους, και αυτό δεν είναι γνώρισμα του λαού μας, εάν δεν αναφερόμασταν με αντίστοιχο σεβασμό στο θάρρος των τουρκικών στρατευμάτων. Για δυο μέρες και μια νύχτα – αμέτρητες φορές, αφημώντας το θάνατο – προσπάθησαν να διεισδύσουν, επιτιθέμενοι, στις γραμμές μας: πέτυχαν πολλές φορές να αναχαιτίσουν τις επιθέσεις μέχρι που οι στρατιώτες μας κατάφεραν να επιτεθούν, κατά μήκος όλου του μετώπου, με τις ξιφολόγχες τους και με ακλόνητη αποφασιστικότητα προκειμένου να κριθεί – σε μια μάχη σώμα με σώμα όπως κάποτε στο Κόσοβο – ποιος θα ήταν ο νικητής. Εκείνη τη στιγμή, σχεδόν εκατό χιλιάδες Σέρβοι είχαν έναν κοινό στόχο: τη νίκη ή ένα θάνατο εφάμιλλο με το θάνατο των μαρτύρων στο Κόσοβο. Οι Τούρκοι, το θάρρος των οποίων δεν μπορεί σίγουρα να αμφισβητηθεί, δεν μπόρεσαν να αντέξουν αυτόν τον χείμαρρο, στον οποίο δε θα μπορούσε να αντισταθεί κανένας στρατός. Διότι, όταν εκατό χιλιάδες ήρωες αποφασίζουν να βαδίσουν προς το θάνατο και να πέσουν στη φωτιά με ακλόνητη αποφασιστικότητα – «Δεν πρόκειται να γυρίσουμε ζωντανοί!» – ο εχθρός, ανεξάρτητα από το μέγεθός του, πρέπει να ηττηθεί.

*Balkanski rat u slici i reči 2, 27 Ιανουαρίου
(9 Φεβρουαρίου) 1913.*

► Εικ. 25. Ο τελευταίος χαιρετισμός (η μάχη στο Κουμάνοβο)

Rista Marjanovic's War Album 1912-1918.

Να συγκρίνετε το κείμενο με την εικόνα. Ταιριάζει η φωτογραφία με την περιγραφή της μάχης;

Γ-2. Η κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τον ελληνικό στρατό

ΕΝ ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑ ΠΕΡΙ ΚΑΤΑΛΗΨΕΩΣ
ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΤΑΒΑΙΝΕΙ ΔΙ' ΕΚΤΑΚΤΟΥ ΤΡΑΙΝΟΥ

Η κατάληψις της Θεσσαλονίκης

Μολονότι ανεμένετο η κατάληψις της Θεσσαλονίκης από 24 ωρών, η αναγγελία της εισόδου του Ελληνικού στρατού εντός αυτής προεκάλεσε χθες ρίγη συγκινήσεως και χαράς και αι Αθήναι πρότον, μετ'αυτάς δε ο Ελληνισμός ολόκληρος ησθάνθησαν την απεριγραπτον εκείνην ανακούφισιν, ήτις συνοδεύει όλα τα μεγάλα γεγονότα και η οποία προέρχεται κατ' ευθείαν από την εθνικήν ψυχήν. Ο αναληφθείς αγών κατά της Τουρκίας δεν παρείχεν εις ουδένα το ενδόσιμον να πιστεύση ότι ούτω ταχέως ο Ελληνικός στρατός θα εισήρχετο θριαμβευτής εις την πρώτην και μεγίστην πασών των πόλεων της Μακεδονίας. Και η κατάκτησις αυτής δια θυσιών αίματος αναλόγων προς την σημασίας του γεγονότος, δια πορείας μακράς και δυσχερεστάτης κατά την εποχήν ίδια αυτήν του έτους, δια γεφυρών, τας οποίας φεύγων ο κατατροπωθείς εχθρός εφρόντισε να αποκόψη και πλημμυρών, τας οποίας οι ημέτεροι έπρεπε να περιφρονήσωσι, καθίσταται βεβαίως σημαντικώτερα, όταν αναλογισθή τις

μάλιστα και τας ειρωνείας, με τας οποίας υπεδέχθη η δημοσία γνώμη εν Ευρώπη την κήρυξιν του Ελληνοτουρκικού πολέμου εν αρχή και τον αριθμόν των εχθρικών δυνάμεων, κατά των οποίων επάλαισεν ο στρατός μας.

Ελευθέρα ήδη η πρώτη πόλις της Μακεδονίας δια των Ελληνικών λογγών, ελεύθεραι πάσαι αι περίξ και μακράν αυτής τέως Τουρκικαί, αλλ' Ελληνικώταται επαρχίαι, ελεύθεροι οι πληθυσμοί, οι μέχρι της χθες στενάζοντες υπό τον Τουρκικόν ζυγόν, δύνανται από σήμερον να αναπνέωσι τον αέρα της Ελευθερίας, να ανυψώσωσιν οι δούλοι την κεφαλήν και να πανηγυρίσωσιν οι αναλεύθεροι την απολύτρωσίν των. Το Ελληνικόν αίμα, όπερ εχύθη υπέρ αυτής, υπήρξεν ως σταγών ουρανιας δρόσου, ήτις ανεζωογόνησε τα μαρμαμένα και ωχρά και τρέμοντα στελέχη των ανθέων της Μακεδονικής ελευθερίας. Κανείς δεν λυπείται δι' αυτό. Οι γονείς, οι οποίοι ήκουσαν ότι τα τέκνα των έπεσαν εις τον τίμιον αγώνα υπέρ της πατρίδος εμακάρισαν την τύχην των και αι μητέρες, εάν έχυσαν δάκρυα, τα έχυσαν, διότι έμαθον ότι ο θάνατος του αγαπημένου των έδωκε την ελευθερίαν εις χιλιά-

δας αδελφών. Και αι αδελφαί δεν επένθησαν. Και οι μικροί αδελφοί, εάν εξέφρασαν αίσθημα λύπης, το έπραξαν, διότι η τύχη δεν ηθέλησε να μετάσχωσιν εις τον ευγενή θρίαμβον. Και η γενική αυτή εκπλήρωσις των ιδανικών της φυλής, έστω και επί μέρους των ομοφύλων ημών, απηχεί εν αίσθημα υπερτάτης καθολικής, ακρατήτου αγαλλιάσεως, όπου Ελληνική καρδιά πάλλει και όπου Ελληνικός νους από των άκρων της υδρογείου την στιγμήν αυτήν στρέφεται προς τα Μακεδονικά πεδία.

Τα Ελληνικά όπλα με την είσοδον αυτών εις την Θεσσαλονίκην προσέθηκαν μίαν ακόμη ένδοξον σελίδα εις την Ελληνικήν ιστορίαν και απέκτησαν ένα αναφαίρετον τίτλον τιμής και σεβασμού της ισχύος των.

Εφημερίδα *Εμπρός*, Αθήνα 27 Οκτωβρίου 1912.

Βρίσκετε ομοιότητες στην περιγραφή της μάχης στο Κουμάνοβο και της κατάληψης της Θεσσαλονίκης;

Μπορείτε να εντοπίσετε τυχόν υπερβολές; Τι σκοπό εξυπηρετούν;

► **Εικ. 26. Ο διάδοχος του Βασιλείου της Ελλάδας προελαύνει στη Θεσσαλονίκη**

Έγχρωμη λιθογραφία σε σκληρό χαρτόνι, 42x62 εκ. / 44x62 εκ. / Συλλογή ΙΕΕΕ, αρ. 4951/99 στο *Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913...*, σ. 103.

Σε ποια εθνικότητα νομίζετε ότι ανήκουν οι άνθρωποι που καλωσορίζουν το διάδοχο του ελληνικού θρόνου;

► **Εικ. 27. Ο βούλγαρος βασιλιάς Φερδινάνδος στα ερείπια του κάστρου της Καβάλας**

L' Illustration, Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1913, σ. 17.

Να συγκρίνετε τις εικόνες 26 και 27. Πώς απεικονίζονται τα δύο πρόσωπα; Ποια είναι η συμβολική σημασία των δύο εικόνων;

► **Εικ. 28. Ελληνοβουλγαρική «αδελφσύνη»**

Adevărul, XXV, αρ. 8353, 11 Δεκεμβρίου 1912, σ. 1.

Μετάφραση: Στη Θεσσαλονίκη, ο βασιλιάς της Βουλγαρίας ασπάστηκε το βασιλιά της Ελλάδας. Οι Βούλγαροι κατέλαβαν τα υψίπεδα της Θεσσαλονίκης με κανόνια!
(αναφέρουν τηλεγραφήματα)
Φερδινάνδος: «Ασπαστούμε. Μετά όμως, θα δώσεις στη Θεσσαλονίκη το φιλί του αποχωρισμού».

Γ-3. Ένας σέρβος στρατιώτης βοηθά παιδιά Τούρκων

*Πώς συμπεριφέρεται ένας σέρβος στρατιώτης
Ευσπλαχνία προς τον εχθρό*

Όλες οι μεγάλες πόλεις των περιοχών που πρόσφατα απελευθερώθηκαν γέμισαν με αξιοθρήνητους, γυμνούς και ξυπόλητους, πεινασμένους και διψασμένους φτωχούς Τούρκους. Οι προστάτες τους, αυτοί που έφερναν ψωμί στις οικογένειες, κατατάχθηκαν στο στρατό για να υπερασπιστούν την αυτοκρατορία, ενώ οι γυναίκες, οι ηλικιωμένοι και τα παιδιά έμειναν πίσω χωρίς καμιά προστασία. Ο φόβος τους

για τον εχθρό τούς οδήγησε να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους και όλα τους τα υπάρχοντα και να δραπέτεύσουν προς τις πόλεις με την ελπίδα ότι εκεί θα ήταν ευκολότερο να βρουν προστασία. Η πείνα τούς έσπρωχνε να ικετεύουν για ένα κομμάτι ψωμί. Έτσι, στις πρόσφατα απελευθερωμένες πόλεις, δεν μπορεί κανείς να περπατήσει στους δρόμους χωρίς να τον ενοχλήσουν οι τούρκοι φτωχοί που ζητιανεύουν για οποιοδήποτε φαγώσιμο.

Ένας αξιωματικός μου περιέγραψε την ακόλουθη σκηνή που διαδραματίστηκε στο Καβάνταρτσι: Το Καβάνταρτσι είναι γεμάτο με φτωχούς Τούρκους που πεθαίνουν από την πείνα. Σε μια γωνιά, ένας σέρβος στρατιώτης, ένας απλός στρατιώτης, που καθόταν σε μια πέτρα, κρατούσε δύο αγόρια, τουρκόπουλα· το ένα καθόταν στο ένα του γόνατο, το δεύτερο στο άλλο, ενώ εκείνος τα αγκάλιαζε με τα δυο του χέρια. Στο ένα χέρι κρατούσε το ψωμί που του αναλογούσε, στο άλλο την ξιφολόγχη· έκοβε το ψωμί με τη ξιφολόγχη κι έδινε μια μπουκιά στο ένα αγόρι, μια στο άλλο και μια τρίτη έτρωγε ο ίδιος. Τους παρακολουθούσα καθισμένος παράμερα κι ένιωσα πόνο στην καρδιά, γιατί δεν είχα μια φωτογραφική μηχανή να απαθανάτισω αυτήν την υπέροχη σκηνή – τη χειρονομία αγάπης του σέρβου στρατιώτη προς τα παιδιά του ηττημένου εχθρού και την ευσπλαχνία που έδειχνε για την ατυχία τους.

Balkanski rat u slici i reči 12, 7(20) Απριλίου 1913.

Νομίζετε ότι παρόμοιες στιγμές ανθρωπιάς αποτελούν γνώρισμα ενός συγκεκριμένου έθνους; Τι δείχνουν;

Πιστεύετε πως μπορούν να υπάρχουν παρόμοιες στιγμές ευσπλαχνίας σε περίοδο πολέμου;

Έχετε διαβάσει στα εγχειρίδιά σας για εκδηλώσεις ανθρωπισμού προς τους αντιπάλους;

Πιστεύετε πώς η ιστορία που αφηγείται το κείμενο αποτελεί αληθινό περιστατικό ή απλά προπαγάνδα;

► **Εικ. 29. Τουρκόπουλα χαιρετούν τους σέρβους στρατιώτες, 1912**

Λ' Illustration, t. CXL, 1 Ιουλίου- 31 Δεκεμβρίου 1912, σ. 373.

Λεζάντα: Στο «περιθώριο» του πολέμου. Ο χαιρετισμός προς τους νικητές από παιδιά που δεν έχουν συνειδητοποιήσει ότι βρίσκονται με το μέρος των ηττημένων.

Γ-4. Ο Ριζά Νουρ εξηγεί τις αιτίες της οθωμανικής ήττας

Σχετικά με τη μάχη του Λουλέ Μπουργκάς

Λένε πως ορισμένοι στρατιώτες, στο στρατηγείο, έτρεχαν φωνάζοντας «γιατί μένετε εδώ; Όλα τελείωσαν. Ο καθένας κάνει ό,τι μπορεί για τον εαυτό του». Έτσι, ορισμένοι στρατιώτες λιποτάκτησαν από το μέτωπο. Ακολούθησε ένας άσκοπος πανικός. Οι στρατιώτες που έσπειραν τις φήμες ήταν Βούλγαροι. Νομίζω ότι αυτή είναι η αλήθεια. Υπήρχαν Έλληνες, Βούλγαροι στο στρατό μας – ήταν υπήκοοί μας. Όλοι τους πρόδωσαν τους Τούρκους. Πολλοί από αυτούς πολεμούσαν εδώ και χρόνια εναντίον μας. Αυτό να μας γίνει μάθημα. Στη διάρκεια της απολυταρχίας, η κυβέρνηση προσπάθησε επανειλημμένως, ώστε να

μην κατατάσσονται στο στρατό άλλοι στρατιώτες εκτός από μουσουλμάνους. Δεν είχε άδικο. [Οι Ενωτικοί] λένε: «Υπάρχει σύνταγμα. Δεν μπορεί να γίνει κάτι τέτοιο. Και αυτοί είναι πολίτες. Είναι σύντροφοι και στις καλές και στις κακές στιγμές». Και αυτό είναι αλήθεια, αλλά έτσι γινόταν παλιά. Πάντα οι Τούρκοι πλήρωναν το φόρο αίματος. Πάντα οι Τούρκοι έδιναν τη ζωή τους. Το τουρκικό έθνος κινδύνευε να αφανιστεί. Βέβαια, και τα ξένα στοιχεία πρέπει και αυτά να πεθαίνουν, είναι αλήθεια, προκάλεσαν όμως τέτοια καταστροφή. Ορισμένοι λένε πως αυτός ο πανικός προκλήθηκε από τους Ενωτικούς που, σύμφωνα με τις αναφορές, κραύγαζαν: «τρέξτε»... ο στρατός μας της Ρουμελίας ηττήθηκε από τους Σέρβους. Υποχώρησε στα βάθη της Αλβανίας. Είπαν ότι τα αλβανικά τάγματα λιποτάκτησαν από το μέτωπο. Οι Σέρβοι

ξεγέλασαν τους Αλβανούς με αυτόν τον τρόπο. Αυτό είναι η αλήθεια. Οι Έλληνες πολιορκήσαν τα Γιάννενα. Εκεί, ο Βεχίπ Πασάς και ο αδερφός του Εσάντ Πασάς προέβησαν σθεναρή αντίσταση. Ο αρχηγός των στρατιωτών τους, Αλί Φουάντ, επέδειξε την αξία του και πληγώθηκε. Οι αλβανοί στρατιώτες εγκατέλειψαν και τα Γιάννενα. Οι τούρκοι στρατιώτες ήταν πεινασμένοι και άρρωστοι. Οι ηρωικοί στρατιώτες υπερασπίστηκαν για πολύ τα Γιάννενα, στη συνέχεια τα Γιάννενα έπεσαν. Ο Χασάν Ριζά Πασάς επέδειξε μεγάλο ηρωισμό στη Σκόδρα. Χάρη σε αυτόν η πολιορκία της Σκόδρας κράτησε πολύ. Ο Χασάν Ριζά ήταν άξιος στρατιώτης. Τέλος, ο αλβανός Εσάντ Πασά, ο οποίος κάποτε είχε επιχειρήσει να αναγκάσει τον Αμπντούλ Χαμίτ σε παραίτηση, έβαλε να δολοφονήσουν τον Χασάν Ριζά. Ο θάνατός του είναι μεγάλη απώλεια για τους Τούρκους. Ο Εσάντ ήταν αχρείος. Αργότερα, μετά την ανεξαρτησία, οι Αλβανοί τον σκότωσαν, τι σημασία όμως είχε; Η Σκόδρα έπεσε επίσης. Ο διοικητής της Θεσσαλονίκης, ο αλβανός Ταχσίν Πασά παρέδωσε τη Θεσσαλονίκη χωρίς μάχες και χωρίς κανέναν όρο. Λένε πως για το σκοπό αυτό πήρε χρήματα από τους Έλληνες. Αυτή η αλληλουχία των γεγονότων δείχνει πως ήταν οι Αλβανοί που προκάλεσαν αυτές τις καταστροφές. Σπουδαία απόδειξη για τη σημασία που έχει η χρήση ξένων στοιχείων σε σημαντικές θέσεις. Το υπουργικό συμβούλιο φάνηκε στ' αλήθεια ανόητο.

Riza Nur, *Hayat ve Hatiratim I*.

5 Ποιες ήταν οι αιτίες της ήττας σύμφωνα με το συγγραφέα; Γιατί υποστηρίζει πως στο στρατό έπρεπε να υπηρετούν μόνο μουσουλμάνοι;

Γ-5. Ο ταγματάρχης Μίλοβαν Γκαβρίλοβιτς περιγράφει πώς αιχμαλώτισε τον Σουκρί Πασά³¹

Το σύνταγμά μου, το 20^ο, είχε αναλάβει να καταλάβει το Καζάν τεπέ. [...] Συνάντησε σθεναρή αντίσταση, κυρίως από πυροβόλα όπλα. [...] Παρ' όλα αυτά, το σύνταγμα συνέχισε να ασκεί ισχυρές πιέσεις, προχωρώντας σταθερά σαν ένα ορμητικό κύμα. Επιτέθηκε στο τουρκικό πεζικό, που βρισκόταν απέναντί του, με τις ξιφολόγχες και το συνέθλιψε. Δεν υπήρχε πια

αμφιβολία για την οριστική νίκη μας. Και πράγματι, μικρές λευκές σημαίες σύντομα κυμάτισαν στα οχυρά κι ένας απεσταλμένος του Σουκρί Πασά πλησίασε έναν αξιωματικό του 20^{ου} Συντάγματος απαιτώντας να δει το διοικητή του σερβικού στρατού, το στρατηγό Στέπα Στεπάνοβιτς, προκειμένου να διαπραγματευτεί την παράδοση μαζί του [...]

Ο αξιωματικός με οδήγησε μέσα από ένα σκοτεινό διάδρομο και με έφερε μπροστά στο γραφείο του Σουκρί Πασά. Μόλις άνοιξε η πόρτα του γραφείου, προχώρησα μέσα. Ο Σουκρί Πασά βρισκόταν εκεί με όλο το προσωπικό του. Τον πλησίασα, χαιρέτησα στρατιωτικά και αμέσως – μια στιγμή που δεν πρόκειται ποτέ να ξεχάσω – του απηύθυνα τις ακόλουθες λέξεις:

– Εξοχότατε! Ο ταγματάρχης του σερβικού στρατού Μίλοβαν Γκαβρίλοβιτς έχει την τιμή να σας πληροφορήσει ότι από αυτήν την στιγμή βρισκόμαστε υπό την προστασία του σερβικού στρατού.

Σκόπιμα προσπάθησα να αποφύγω σκληρότερες εκφράσεις, όπως «αιχμάλωτος». Αμέσως του ζήτησα να δεχθούν, αυτός και οι αξιωματικοί του, τα ειλικρινή συγχαρητήρια του συνόλου του σερβικού στρατού για την ηρωική υπεράσπιση της Αδριανούπολης.

– Γνώριζα και πριν, είπε ο Σούκρι με έντονη φωνή, ότι ο σερβικός λαός ήταν αγαθός και γενναίος. Στη διάρκεια αυτού του πολέμου πείσθηκα και ο ίδιος προσωπικά για αυτό.

Στη συνέχεια με σύστησε στους άλλους στρατηγούς και το υπόλοιπο προσωπικό και μου πρόσφερε ένα κάθισμα. Η πιο ιερή στιγμή της κατάληψης της Αδριανούπολης έλαβε τέλος. [...]

Ο χρόνος περνούσε και έπρεπε να διακόψω αυτήν την ευχάριστη συζήτηση. Ζήτησα από την Εξοχότητά του να με συγχωρήσει και βγήκα έξω. Αμέσως μόλις βγήκα, ένας βούλγαρος αξιωματικός, ένας λοχαγός, έφτασε στο φρούριο και μου είπε ότι ερχόταν με τη διαταγή να πάρει τον Σουκρί Πασά.

– Ποιος το διέταξε; Ρώτησα.

– Ο στρατηγός Ιβάνοφ.

– Έχεις κάποια αποδεικτικά στοιχεία;

– Όχι!

– Δε σε γνωρίζω! του είπα ήρεμα.

– Βρισκόμαστε όλοι υπό τις διαταγές του στρατηγού Ιβάνοφ, απάντησε.

– Πράγματι. Όλοι οι αξιωματικοί βρίσκονται υπό τις

31 Ο Σουκρί Πασά ήταν διοικητής του τουρκικού στρατού που πολιορκήθηκε στο οχυρό της Αδριανούπολης.

διαταγές του στρατηγού Ιβάνοφ, ποιος όμως εγγυάται ότι εσύ είσαι αξιωματικός; Χρειάζομαι έγγραφα και αποδεικτικά, προκειμένου να σου παραδώσω τον Σουκρί [...]

Επέστρεψα στον Σουκρί Πασά.

– Εξοχότατε, είπα, έξω βρίσκεται ένας βούλγαρος αξιωματικός, ο οποίος λέει ότι το αρχηγείο έχει προετοιμαστεί για να δεχθεί την εξοχότητά σας. Εάν η εξοχότητά σας επιθυμεί, μπορεί να αναχωρήσει αμέσως. Εάν αντιθέτως, ... η εξοχότητά σας επιθυμεί να παραμείνει εδώ απόψε, προκειμένου να διευθετήσει τις υποθέσεις της, μπορεί ελεύθερα να περάσει το βράδυ εδώ. [...]

Έτσι και έγινε. Ο Σουκρί πέρασε το βράδυ του στο οχυρό μας, όπου και συνελήφθη.

Balkanski rat u slici i reči 13, 14 (27) Απριλίου 1913.

Μετά από πολιορκία πέντε μηνών και μετά από λυσσαλέα επίθεση του βουλγαρικού στρατού και των δύο σερβικών μεραρχιών και αντίστοιχα ηρωική άμυνα της οθωμανικής φρουράς, το κύριο οθωμανικό οχυρό στη Θράκη, η Αδριανούπολη (Εντιρνέ), καταλήφθηκε από τους Συμμάχους στις 13 Μαρτίου του 1913. Τόσο οι βούλγαροι όσο και οι σέρβοι αξιωματικοί δήλωσαν – ο καθένας για λογαριασμό του – ότι οι στρατιώτες τους ήταν αυτοί που έσπασαν την άμυνα του εχθρού και επομένως αυτοί ήταν «νικητές». Παρόμοιες διαφωνίες έλαβαν χώρα και σε άλλες περιπτώσεις, επηρεάζοντας αργότερα την κοινή γνώμη και την ιστοριογραφία των αντίστοιχων βαλκανικών χωρών.

Γ-6. Αναφορά του γάλλου στρατιωτικού ακόλουθου στη Σόφια, όπου ανακοινώνεται η κατάληψη του οχυρού της Αδριανούπολης από το βουλγαρικό στρατό

22 Απριλίου 1913

Οι σχέσεις μεταξύ Βουλγάρων και Σέρβων είναι σήμερα εξαιρετικά τεταμένες και αυτό φαίνεται σε πολλές και διαφορετικές περιπτώσεις.

Μία από αυτές είναι η κατάληψη της Αδριανούπολης.

Οι βουλγαρικές μονάδες στρατού, οι οποίες κάλυπταν

τον ανατολικό τομέα μόνο, πολεμώντας σκληρά, κατέλαβαν την κύρια θέση. Χάρη σε αυτό και μόνο το γεγονός, παραδόθηκαν οι Τούρκοι από τους άλλους τομείς, εγκατέλειψαν τις θέσεις τους και παρέδωσαν το οχυρό στον επιτιθέμενο εχθρό.

Από την εξέταση των θέσεων αποδεικνύεται ότι: σε όλους τους άλλους τομείς, εκτός από τον ανατολικό, οι Τούρκοι είχαν το χρόνο να καταστρέψουν το πολεμικό υλικό.

Προφανώς, είχαν αρκετό χρόνο στους άλλους τομείς για να καταστρέψουν τα πάντα, ενώ στον ανατολικό τομέα το υλικό έμεινε ανέπαφο, διότι η λυσσαλέα βουλγαρική επίθεση δεν τους άφησε χρόνο για να το καταστρέψουν.

Παρόλα αυτά οι σερβικές εφημερίδες υποστηρίζουν ότι οι δικές τους μεραρχίες, μόνες τους, κυριέψαν τις σημαντικότερες θέσεις στους τομείς τους.

Υποστηρίζουν επίσης, ότι ο Σουκρί Πασάς παραδόθηκε στο 20^ο Σερβικό Σύνταγμα. Σύμφωνα, όμως, με την ίδια τη δήλωση του πασά, την οποία παραχώρησε στον κύριο Νεκλιουντόφ, το ρώσο πρέσβη στη Σερβία, αιχμαλωτίστηκε το πρωί της 13^{ης}/26^{ης} από τον συνταγματάρχη Μαρχόλεβ, διοικητή του Συντάγματος της Βουλγαρικής Φρουράς. Το 20^ο Σερβικό Σύνταγμα ανέλαβε αργότερα μόνο την αποστολή της φρούρησής του.

Ματαρέλ³²

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι μέσα από τα μάτια ενός Γάλλου.

Ποιος κατέλαβε την Αδριανούπολη σύμφωνα με τον ταγματάρχη Γκαβρίλοβιτς και ποιος σύμφωνα με τον Ματαρέλ;

Γνωρίζετε άλλες περιπτώσεις διαφωνιών σχετικά με το ποιος είναι ο νικητής;

Γ-7. «Η Αδριανούπολη έπεσε!» - άρθρο σε ρουμανική εφημερίδα

Η άλωση, μετά από πέντε σχεδόν μήνες, αυτής της σημαντικής στρατιωτικής θέσης, την οποία είχε απομονώσει ο τουρκικός στρατός, είχαν περικυκλώσει οι εχθροί και η οποία πεινούσε και αναγκάστηκε να παραδοθεί μόνο εξαιτίας της έλλειψης τροφίμων και φυσικά, εξαιτίας της έλλειψης πολεμοφοδίων, δεν

32 Ο ταγματάρχης Ματαρέλ ήταν γάλλος στρατιωτικός ακόλουθος στη Σόφια από το Μάιο του 1912 έως τον Απρίλιο του 1913.

μπορεί βέβαια να θεωρηθεί νίκη των Βουλγάρων. Διότι οι Τούρκοι δεν πρέπει να ντρέπονται, καθώς αυτή η ιερή πόλη δεν παραδόθηκε· καταλήφθηκε από μια θύελλα, μετά από απεγνωσμένη μάχη η οποία θα αφήσει γραμμένο στην ιστορία για πάντα το όνομα του Σουκρί Πασά. Η ηρωική αντίσταση της πόλης του Αδριανού αποκατέστησε κατά κάποιον τρόπο την Οθωμανική Αυτοκρατορία, το ηθικό της οποίας είχε τόσο πολύ καταβληθεί από τις ατιμωτικές

της ήττες και η ίδια τόσο πολύ πληγωθεί από το σχεδόν ολοκληρωτικό εξοβελισμό της από την Ευρώπη.

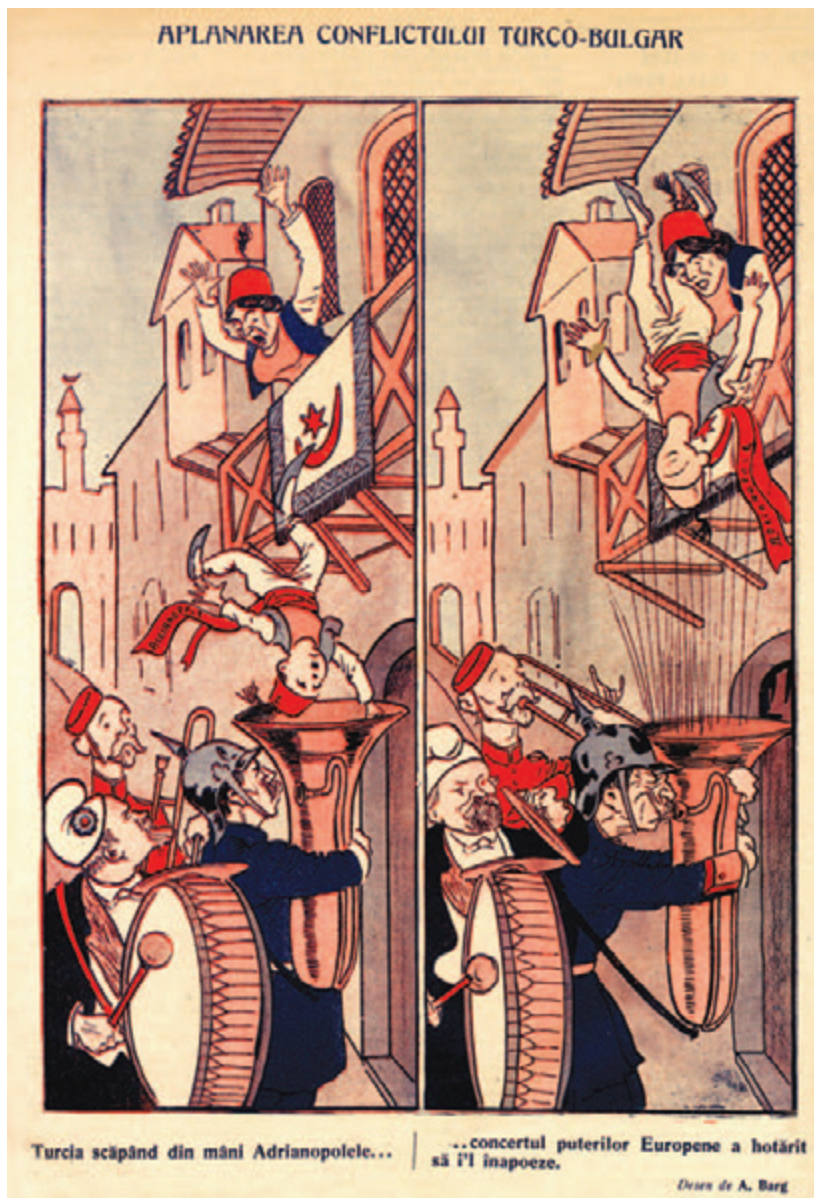
Adevărul, XXVI, αρ. 8443, 15/28 Μαρτίου 1913, σ. 1.

Πώς ερμηνεύει ο συγγραφέας την πτώση της Αδριανούπολης;

Με ποιους νομίζετε ότι συντάσσεται ο συγγραφέας; Προσπαθήστε να εξηγήσετε γιατί.

► **Εικ. 30. Η διευθέτηση της τουρκοβουλγαρικής σύγκρουσης, ρουμανική γελοιογραφία 1913**

Μετάφραση: Η διευθέτηση της τουρκοβουλγαρικής σύγκρουσης. Η Τουρκία πετάει την Αδριανούπολη από τα χέρια της... Οι ευρωπαϊκές δυνάμεις αποφασίζουν να της την επιστρέψουν.

Furica, IX, αρ. 52, 29 Αυγούστου 1913, σ. 12.

II. Η ζωή στο μέτωπο

Γ-8. Από το όρος Στάρατς στο Μοναστήρι: το ημερολόγιο ενός νεοσύλλεκτου, που υπηρετεί σε μια παραδουνάβια μονάδα του υγειονομικού (στη μάχη του Κουμάνοβο), αποκαλύπτει την κατάσταση που επικρατούσε στο σερβικό στρατό

12 Οκτωβρίου (1912)

[...] Υπάρχουν λίγες νοσοκόμες και όσες βρίσκονται εδώ, έχουν αποσυρθεί στα δωμάτια των νοσοκομείων και δεν επισκέπτονται τους δυστυχείς που θυσίασαν τις ζωές τους και τη γαλήνη των αγαπημένων τους πίσω στον τόπο τους, για την πατρίδα.

Φαντάσου πώς νιώθουν τώρα αυτοί οι δυστυχείς, όταν βλέπουν τους συντρόφους τους να σβήνουν δίπλα τους, όχι από τα τραύματά τους ή από τον πόνο αλλά από το κρύο και χωρίς τη συνδρομή αυτών οι οποίοι έχουν καθήκον να τους προσέχουν, παρακαλώντας και αναζητώντας τις νοσοκόμες και τους υπεύθυνους – αυτούς τους στρατιώτες που θυσίασαν τα πάντα, ακόμα και τη ζωή τους, για το καλό και τη δόξα της Πατρίδας. Ωστόσο, τι μπορείς να κάνεις, αυτοί που είναι υπεύθυνοι δε νοιάζονται καθόλου.

Έτσι πέρασε ολόκληρη η μέρα. Ο γιατρός της στρατιάς μας, ο Δόκτωρ Μεντιέρα, έτρεχε ακούραστος σε κάθε πληγωμένο, παρ'όλο που είχε να ασχοληθεί και με τα καθήκοντά του προς τη μονάδα του, και ανακούφιζε τουλάχιστον τον πόνο των φτωχών πληγωμένων, όσο μπορούσε [...]

Δυνατές κραυγές ακούγονταν από τους πληγωμένους που πάγωναν τα τραύματά τους από το κρύο. Ο θλιβερός θρήνος τους σου ραγίζει την καρδιά.

Ο διοικητής διατάζει να τους δώσουν νερό, γιατί αυτοί οι δύσμοιροι, όπως οι ίδιοι έλεγαν, δεν είχαν σταγόνα νερό να σβήσουν τη δίψα τους. Οι θρήνοι των πληγωμένων τρυπούσαν την ησυχία σε όλη τη διάρκεια της νύχτας.

13 Οκτωβρίου

Οι πληγωμένοι ουρλιάζουν φοβερά. Φτιάξαμε λίγο τσάι σε ένα δοχείο, το πήγαμε στους πληγωμένους

και ξεγελάσαμε έτσι τη δίψα τους, δίνοντας στον καθένα ένα φλιτζάνι τσάι.

Ω! Πόσο ευγνώμονες ήταν οι δόλιοι. «Ο Θεός να σας ευλογεί», «Είναι πράγματι πολύ καλό», έλεγαν πολλοί. Ορισμένοι που από την εξάντληση δεν μπορούσαν να μιλήσουν, μας κοιτούσαν με τέτοια καλοσύνη, τέτοια τρυφερότητα, που μπορούσες να διαβάσεις την ευγνωμοσύνη στα μάτια τους.

Στη διάρκεια της νύχτας πολλοί πέθαναν από το κρύο και τη βροχή που ξεκίνησε νωρίς την αυγή.

Ένας δύσμοιρος πέθανε την ώρα που καθόταν σε ένα κουτί με πολεμοφόδια, με το κεφάλι στηριγμένο στους αγκώνες του. Έμοιαζε σα να καθόταν βυθισμένος στις σκέψεις του. Ο ταγματάρχης Μίλαν Πόποβιτς, νομίζοντας ότι είναι ζωντανός, στράφηκε προς το μέρος του για να του προσφέρει λίγο τσάι. Όταν δεν πήρε απάντηση, κοίταξε καλύτερα και κατάλαβε ότι ήταν νεκρός. Τον πλησίασα να δω ποιος είναι και διάβασα στην καρτέλα που κρεμόταν στο στήθος του ότι ήταν ένας χωρικός από το Ζάρκοβο³³. Όταν ένας πληγωμένος τούρκος στρατιώτης, που κειτόταν ανάμεσα στους στρατιώτες μας, μας είδε, μας ικέτηψε με απλωμένα χέρια, κλαίγοντας: «Αμάν, καρντάσια, αμάν» και κάτι ακόμα που δεν καταλάβαμε, για να του δώσουμε λίγο νερό. Του έδωσα κι εκείνου ένα φλιτζάνι τσάι και τον σκέπασα με άχυρα κι ένα μουσαμά. [...]

Balkanski rat u slici i reči 7, 3 (16) Μαρτίου 1913.

Πώς κρίνετε τη χειρονομία του συγγραφέα προς τον τούρκο στρατιώτη;

Γιατί οι πληγωμένοι δεν είχαν τη φροντίδα που χρειάζονταν;

Γ-9. Τα βάσανα των αλόγων όπως τα περιγράφει ένας τούρκος υπολοχαγός³⁴

Από χτες δε σταμάτησε να βρέχει. Πέρασαμε τη νύχτα κάτω από μια σκηνή, με δεμένα τα άλογα. Βραχί-

33 Χωριό κοντά στο Βελιγράδι.

34 Ο υπολοχαγός Σελίμ Μπέη κρατούσε ημερολόγιο στο οποίο περιέγραφε τις επιχειρήσεις στη Θράκη από τον Οκτώβριο έως τον Δεκέμβριο του 1912. Το ημερολόγιό του δημοσιεύτηκε στα γαλλικά το 1913.

καμε μέχρι το κόκκαλο. Τα ζώα μας υπέφεραν πολύ. Μετά από τις μεγάλες πορείες και τους ελιγμούς που κάναμε για να καλύψουμε τα ίχνη μας, τα φτωχά ζώα άξιζαν λίγη περισσότερη άνεση, αλλά τι μπορούσαμε να κάνουμε;

[...] επωφελήθηκα από αυτήν την ελεύθερη ημέρα για να συμπληρώσω τις σημειώσεις μου και να φροντίσω την όμορφη φοράδα μου, την Καρα Κεμπέκ (Μαύρο πίθηκο). Το φτωχό ζώο, δείχνει ήδη κουρασμένο και πρόκειται να με σηκώνει, σε όλη τη διάρκεια της εκστρατείας, στην πλάτη της.

Selim, σ. 28-29.

► **Εικ. 31. Η μεταφορά των πληγωμένων στρατιωτών από το λιμάνι της Θεσσαλονίκης**

Η Αθήνα των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913.

Γ-10. Η κατάσταση του βουλγαρικού στρατού στη Θράκη, όπως την περιγράφει ένας Γάλλος

24 Μαρτίου 1913.

Από την εξάντληση, οι άνθρωποι αρρώσταιναν εύκολα. Η κατάσταση της υγείας σε ορισμένες μονάδες ήταν άθλια ακόμα και την ώρα που εισέβαλαν στην Τουρκία. Αμέσως μόλις διέσχισαν τα σύνορα, το 7^ο Σύνταγμα του πεζικού τέθηκε σε απομόνωση σε στρατόπεδα, καθώς υπήρχαν τριάντα περιπτώσεις τύφου μεταξύ των στρατιωτών. Η κατάσταση όμως έγινε πραγματικά σοβαρή, όταν ο στρατός που πήγαινε στην Τσατάλντζα αντικατέστησε τον τουρκικό στρατό στα στρατόπεδα, ο οποίος είχε χάσει πολλούς ανθρώπους από τις αρρώστιες. Ο βούλγαρος διοικητής, χωρίς καμιά αιδώ, αγνόησε ακόμα και τα στοιχειώδη μέτρα υγιεινής: στα στρατόπεδα δεν

υπήρχαν αποχωρητήρια, ενώ άταφα πτώματα και κουφάρια ζώων κείτονταν τριγύρω αντί να καούν. Για να μην μακρηγορούμε, αρκετές μέρες μετά την άφιξη του στρατού μας στην Τσατάλντζα, ξέσπασε η χολέρα. Αναφέρθηκαν 15.000 κρούσματα χολέρας, λίγα όμως από αυτά ήταν μοιραία.

Τα μέτρα που λήφθηκαν ήταν δραστικά: άλλαξαν και βελτιώθηκαν οι συνθήκες διαβίωσης στα στρατόπεδα, δόθηκε σαφής εντολή να πίνουν οι στρατιώτες μόνο βραστό νερό - όσοι παράκουαν την εντολή πυροβολούνταν, επιτράπηκε στους ανθρώπους να αναπαύονται.

Σήμερα φαίνεται πως ο κίνδυνος της χολέρας ξεπεράστηκε. Οι άνθρωποι ξεκουράστηκαν και μπορούν τώρα να αναλάβουν και πάλι τα καθήκοντά τους.

Όσο για τους τραυματίες τους, οι Βούλγαροι τους αντιμετώπιζαν με την ίδια αμέλεια και αδιαφορία όπως και τους υπόλοιπους άνδρες του στρατοπέδου τους. Βέβαια, λήφθηκαν κάποια μέτρα γι' αυτούς, ωστόσο, οι περισσότεροι από τους γιατρούς που κλήθηκαν για να τα εφαρμόσουν δεν έδειξαν κανένα ενδιαφέρον και ασχολούνταν με τους τραυματίες μόνο όταν είχαν χρόνο. Πολυάριθμες ήταν οι σκηνές αγριότητας που διαδραματίστηκαν σ' αυτόν τον πόλεμο. Οι Βούλγαροι θα πληρώσουν γι' αυτές, καθώς πολλοί άνθρωποι που θα μπορούσαν να σωθούν, πέθαναν εξαιτίας της αδιαφορίας τους για τους τραυματίες. Ο αριθμός των νεκρών Βουλγάρων στη συνολική διάρκεια της εκστρατείας υπολογίζεται σήμερα από 30.000 σε 32.000. Από τους 50.000 τραυματίες, πολύ έμειναν ανάπηροι εξαιτίας της έλλειψης κατάλληλης φροντίδας. Πρόκειται για μια σημαντική απώλεια, εάν λάβουμε υπ' όψιν μας ότι η Βουλγαρία είχε σίγουρα ανάγκη αυτούς τους ανθρώπους, προκειμένου να ανακάμψει οικονομικά μετά τον πόλεμο.

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι μέσα από τα μάτια ενός Γάλλου.

Γ-11. Ένας κροάτης γιατρός εκφράζει τα αισθήματά του μετά την επίσκεψή του στο πεδίο μάχης κοντά στον ποταμό Έβρο (Μαρίτσα)

Στο δρόμο προς τη Ντρινόπολιε (Αδριανούπολη)

Αφού πήραμε άδεια εισόδου από τον υπασπιστή του στρατηγού Στεπάνοβιτς και αφού ζητήσαμε οδηγίες, αρχίσαμε να προχωράμε προς τη Ντρινόπολιε. Η απόσταση από το Μουσταφά - πασά μέχρι τη Ντρινόπολιε ήταν περίπου 35 χιλιόμετρα [...]

Μετά από μιάμιση ώρα περπάτημα, μας έφτασε μια άδεια στρατιωτική άμαξα με αρκετά καλά άλογα.

Ο αμαξάς, ένας σέρβος στρατιώτης, μας ανέβασε πάνω με ευχαρίστηση και μετά από μιάμιση ακόμα ώρα φτάσαμε σε ένα χωριό που ονομαζόταν Κεμλ, όπου είχε εγκατασταθεί το Μηχανικό τμήμα του σερβικού στρατού – εκείνο που είχε κατασκευάσει τη γέφυρα του ποταμού Μαρίτσα. Ο διοικητής των στρατευμάτων, Ρούζιτς, τον οποίο βρήκαμε να διαβάζει εφημερίδα στη σκηνή του, μας δέχθηκε ευγενικά, όταν μας παρουσίασαν και του δείξαμε την άδεια. Μας πήγε να επιθεωρήσουμε τα αμπριά (υπόγεια δωμάτια στα χαρακώματα), όπου οι στρατιώτες μαγείρευαν φασόλια για το γεύμα σε μεγάλα καζάνια. Αυτά τα αμπριά είναι αρκετά άνετα. Στο καθένα από αυτά υπάρχει χώρος για 12 στρατιώτες· το ύψος τους είναι λίγο ψηλότερο από το ύψος ενός άνδρα, έχουν ακόμα και παράθυρα, τα οποία για τζάμια έχουν μεγάλα μπουκάλια· στο πάτωμα υπάρχουν αχυρένια στρώματα. Οι στρατιώτες που συναντήσαμε εκεί ήταν χαρούμενοι και ζωηροί [...]

Όταν επιστρέψαμε στο στρατόπεδο από τη γέφυρα, ο αρχηγός διέταξε ένα αγόρι που φορούσε πλήκιο οδηγού, να ετοιμάσει ένα αμάξι και να μας οδηγήσει στην πρώτη γραμμή. Το αμάξι ήταν στη διάθεση του στρατηγού Ράζιτς και το αγόρι εξήγησε στον αρχηγό ότι ο στρατηγός τού είχε απαγορεύσει να μεταφέρει οποιονδήποτε χωρίς την άδειά του· ο αρχηγός ωστόσο τον διέταξε να μεταφέρει εμάς – τα «αγαπητά αδέρφια» – σε όποιο μέρος επιθυμούσαμε, με δική του ευθύνη.

Στα περίχωρα της Ντρινόπολιε με αμάξι

Συναντήσαμε τους στρατιώτες, όχι μακριά από τα κανόνια, να περπατούν, να καπνίζουν, να καθαρίζουν τα ρούχα τους και να κουβαλούν νερό. Ο καιρός ήταν υπέροχος, ο αέρας δροσερός αλλά όχι κρύος, ο ήλιος ζεστός – έτσι εκφράσαμε την επιθυμία να μείνουμε εκεί μέχρι την επόμενη ημέρα και να περάσουμε τη νύχτα στο αμπρί. Θα το είχαμε σίγουρα κάνει, εάν ο γιατρός στο Μουσταφά-πασά δεν μας είχε απειλήσει με καραντίνα σε περίπτωση που μέναμε μία ακόμα ημέρα. Οι στρατιώτες που επισκεφτήκαμε ήταν ευδιάθετοι και, για να μας ευχαριστήσουν, μας έδειξαν πώς οπλίζουν τα κανόνια με οβίδες τύπου σράπνελ και άλλα βλήματα. Μας

έδωσαν κάλυκες από τουρκικά σράπνελ που δεν είχαν εκραγεί ως ενθύμιο. Οι στρατιώτες μάς είπαν ότι τώρα, μετά από μακροχρόνια πρακτική και έλεγχο, και οι δύο πλευρές σημάδευαν αρκετά καλά. Ωστόσο, λίγοι σκοτώνονταν και μικρός μόνο αριθμός κανονιών καταστρέφονταν, γιατί τα φύλαγαν προσεκτικά. Αμέσως μόλις φάνηκαν οι στρατιώτες, ο εχθρός άρχισε να ρίχνει άγριους πυροβολισμούς. Όποιος ξεπρόβαλλε πάνω στο λόφο, δεν μπορούσε να κρυφτεί πουθενά, γιατί σε ολόκληρη την περιοχή γύρω από την Ντρινόπολιε δεν υπήρχε ούτε δέντρο ούτε θάμνος για να κρυφτεί κανείς, μόνο χαμηλό χορτάρι. Στη διάρκεια των νυχτερινών μαχών, όλα φεγγοβολούσαν από τους τουρκικούς ανακλαστήρες, από τους οποίους ένας μόνο είχε σπάσει μέχρι τώρα. Ωστόσο, και οι Σέρβοι φώτιζαν τις τουρκικές θέσεις.

Στη διάρκεια των εκχειριών, συναντούσαν συχνά τούρκους στρατιώτες στην ουδέτερη ζώνη. Οι Τούρκοι τους έδιναν τσιγάρα κι εκείνοι σε αντάλλαγμα τους έδιναν ψωμί. Καθώς μιλούσαν, ανακάλυψαν ότι οι τούρκοι στρατιώτες νόμιζαν ότι οι Τούρκοι είχαν καταλάβει τη Νις και το Πλόβντιφ (Φιλιπούπολη) και είχαν περικυκλώσει το βουλγαρικό στρατό στο Μουσταφά-πασά. Οι τούρκοι στρατιώτες απλά δεν πίστευαν ότι η περιοχή της Ντρινόπολιε ήταν εντελώς περικυκλωμένη.

Βρήκαμε πολλούς σέρβους στρατιώτες να μιλούν φιλικά με βουλγάρους. Από τη σερβική θέση, βλέπαμε τους τούρκους στρατιώτες που απείχαν γύρω στα 200 μέτρα από εμάς, και σκότωναν την ώρα τους, όπως ακριβώς και οι σέρβοι στρατιώτες. Ορισμένοι γενναίοι στρατιώτες μάς είπαν πολλά για τις μάχες στην Ντρινόπολιε και το Κουμάνοβο, και θα τους ακούγαμε για πολύ ακόμα, εάν δεν βιαζόμασταν να επιστρέψουμε στο Μουσταφά-πασά.

Εφημερίδα Hrvatski pokret, 28 Δεκεμβρίου 1912.

Κροάτες και σλοβένοι γιατροί πήγαν εθελοντικά στις βαλκανικές χώρες στη διάρκεια των πολέμων για να περιθάλψουν τους τραυματίες. Ο Δόκτωρ Τ., συγγραφέας του παραπάνω κειμένου, ταξίδεψε στην Αδριανούπολη με τις συστάσεις του διοικητή του Βουλγαρικού Ερυθρού Σταυρού, μαζί με ένα σλοβένο και ένα βούλγαρο γιατρό.

ⓘ Να περιγράψετε τη ζωή των στρατιωτών στα πεδία της μάχης στη διάρκεια των εκχειριών. Είναι ίδια με τη ζωή σε ώρα πολέμου; Πως πιστεύετε πως ήταν η ζωή στα αμπριά; Ήταν «άνετη», όπως την περιγράφει ο Δόκτωρ Τ.; Ποια νομίζετε ότι ήταν τα κίνητρα που έσπρωξαν τους γιατρούς να επισκεφτούν το πεδίο της μάχης; Ποια ήταν η γνώμη του Δόκτορα Τ. γι' αυτόν τον πόλεμο ειδικά και για τον πόλεμο γενικά; Πώς δέχτηκαν τους γιατρούς οι στρατιώτες;

► **Εικ. 32. Ο τσέχος γιατρός, Δρ Γιαν Λέβιτ, στο νοσοκομείο του Ομίλου των Σερβίδων Αδελφών**

Balkanski rat u slici i reči 2, 27 Ιανουαρίου (9 Φεβρουαρίου) 1913.

Γ-12. Ο Ιζέτ Φουάντ Πασά³⁵ περιγράφει την έλλειψη ψωμιού που βασανίζει τους τούρκους στρατιώτες

15 Δεκεμβρίου

Άκουσα την ίδια στιγμή από διαφορετικές πλευρές ότι δεν είχε μοιραστεί ψωμί στους στρατιώτες μας για δυο μέρες ... Αμέσως διεξήγαγα έρευνα: μου είχαν κρύψει την αλήθεια και έμαθα πως ο «αδιάφορος»³⁶ του Χαντέμκιοϊ είχε ετοιμάσει τις προμήθειες με τέτοιο τρόπο, προκειμένου να παίξει ένα καλό παιχνίδι εναντίον μας! Και οι φτωχοί μας στρατιώτες

δεν παραπονέθηκαν παρά μόνο την τελευταία στιγμή. Γενναίοι άνδρες. Το πραγματικά καλό ψωμί, είναι αυτοί.

Όταν υπογραφεί η συνθήκη ειρήνης, θα παιχτεί ένα μεγάλο στρατιωτικό ματς μεταξύ μας, μεταξύ των οπαδών του Αμπντουλάχ³⁷ και των οπαδών του Ναζίμ³⁸, σχετικά με την απόδοση ευθυνών. Τι τύχη, τι ευτυχία να μην ανήκει κανείς σε καμιά παράταξη. Αυτή η ιστορία με τη διανομή του ψωμιού επιβεβαιώνεται ολοένα και περισσότερο. Από όλες τις πλευρές, από κάθε σώμα στρατού, όλοι κατηγορούν τον «αδιάφορο» του Χαντέμκιοϊ. Η κατάσταση οδηγείται σε τρέλα. Ο διοικητής τρελάθηκε, οι αρχηγοί των στρατιών τρελάθηκαν, όλοι τρελαθήκαμε. Υπάρχουν άνδρες που δεν έχουν φάει ψωμί εδώ και τρεις ημέρες. Ο σιδηρόδρομος είναι δυο βήματα και η πρωτεύουσα ακριβώς πίσω μας.

16 Δεκεμβρίου

Βρεθήκατε ποτέ περιστοιχισμένοι από 21.000 άνδρες που έχουν να φάνε τέσσερις ημέρες ψωμί; Λοιπόν, σε τέτοια θέση βρίσκομαι.

Izzet-Fuad pasha, σ. 255.

ⓘ Γιατί αποκαλεί «αδιάφορο» τον στρατιωτικό επιθεωρητή ο Ιζέτ Φουάντ;

Γ-13. Απόσπασμα από τις αναμνήσεις ρουμάνου στρατιώτη

Επιτέλους, τα αποτελέσματα ανακοινώθηκαν, τελικά μου απόμεινε αρκετό ηθικό σθένος, ώστε να μη χρειαστώ περαιτέρω εξηγήσεις. Με απλή και λυπημένη φωνή, ένας άνδρας μου είπε: «Είναι ασιατική χολέρα!» Οι στρατιώτες που στέκονταν παραπέρα με κοιτούσαν με τρομαγμένα μάτια. Ένιωσα πως ξαφνικά είχα μεταμορφωθεί στα μάτια τους σε κάποιο τέρας της αποκάλυψης. [...] Όταν όμως εμπιστεύτηκα τις επιθυμίες μου σε έναν από τους στενούς συντρόφους μου, ίσως τον τελευταίο, και του έδωσα οδηγίες για τους αγαπημένους μου που με περίμεναν, είδα

35 Για τον Ιζέτ Φουάντ Πασά βλ. υποσ. 20.

36 Αυτό είναι το όνομα που έδωσα στον επιθεωρητή μας (υποσημείωση του συγγραφέα).

37 Ο Αμπντουλάχ Πασά ήταν διοικητής της ανατολικής στρατιάς.

38 Ο Ναζίμ Πασά ήταν υπουργός Πολέμου.

γνήσιο, ωμό οίκτο στα μάτια όλων τους... Παρ'όλα αυτά, κανένας δεν μου έσφιξε το χέρι, όταν έφυγα. [...] Έφυγα για την αίθουσα της καραντίνας. Μπορώ να σας πω ότι δεν ήμουν ούτε απελπισμένος ούτε τρομερά λυπημένος. Ένα μόνο συναίσθημα με κυριεύει. Παρακολουθούσα τον εαυτό μου και περίμενα. [...] Ήμουν τυχερός που επέστρεψα γρήγορα στο σύνταγμα και στους συντρόφους μου.

Sadoveanu, σ. 276-277.

3 Μπορείτε να ακολουθήσετε τα ίχνη της εξάπλωσης της χολέρας στη Βαλκανική Χερσόνησο; Από πού ξεκίνησε; Γιατί στρατιώτες και πολίτες έδειχναν τρομοκρατημένοι στο άκουσμα της συγκεκριμένης ασθένειας;

► **Εικ. 33. Ελληνικό στρατόπεδο έξω από την Ξάνθη**

Η Αθήνα των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913.

Γ-14. Απόσπασμα από το ημερολόγιο του Έλληνα εθελοντή, Βασιλείου Σουρράπα

Εκκινήσαμεν, διήλθομεν από εν βουλγαρικών χωρίων. Εκεί ήτο πλήθος ορνίθων, παπιών, γάλων, χηνών. Εφορμήσαμεν άλλοι με πέτρας, άλλοι με ξίφη και εντός ολίγου όλο το τάγμα, άλλοι με δύο και τρεις όρνιθες και άλλοι εις χείρας αυγά και άλλα. Εγώ έπι-ασα μία γαλοπούλα, η μόνη όπου ευρέθη εκεί. Επρο-χωρήσαμε προς την γέφυραν. Το θέαμα ήτο έξοχον. Άλλοι έσφαζον, άλλοι εμαδούσαν, άλλοι έφευγον και εκυνηγούσαν. Θέαμα δια κινηματογράφον εξαι-

σιον. Τέλος εφθάσαμεν εις την γέφυραν όπου τάγμα του 19ου εφρούρει την γέφυραν. Ανελάβαμεν την φρουράν. Ετοποθετήθημεν και ανάψαμε πυράς και καθένας έψηnen το πλιάτσικο. Ήναψα μεγάλην πυράν καθώς και καλήν και έψησα την γαλοπούλα, μη έχων άλας εγέμισα αυτήν με τυρί, όπου εψήθη θαυμάσια. Ήτο έως 5 οκάδας. Έφαγον ολίγην εις τας 8 και την υπόλοιπον έβαλον εις το γυλιόν μου με χα-ράν αυτήν των παιδιών. Έδιατάχθημεν να σβύσωμεν τας πυράς και να κατακλιθώμεν, καθώς και έγινεν. Εις τας 2 μετά το μεσονύκτιον ήλθεν ο επιλοχίας και μας διατάσσει να εγερθώμεν. Ηγέρθημεν μερικοί και επήγαμε να διπλασιάσωμεν τους σκοπούς, διότι αντελήφθησαν θόρυβον εις την απέναντι όχθην του ποταμού.

Τρίχα, σ. 175, 187-188.

Κ Ο Βασίλειος Σουρράπας μετανάστευσε στην Αμερική σε ηλικία οκτώ ετών. Όταν ξέσπασε ο πόλεμος το 1912, επέστρεψε στην Ελλάδα για να καταταγεί στο στρατό. Μετά τη λήξη του πολέμου, επέστρεψε στην Αμερική.

3 Εάν η παραπάνω πηγή γινόταν ταινία, ποιο, νομίζετε, θα ήταν το είδος που θα της ταίριαζε καλύτερα; Με ποιον τρόπο ανταποκρίνεται στην παραδοσιακή επική περιγραφή των Βαλκανικών Πολέμων; Η λεηλασία που περιγράφει το κείμενο, νομίζετε ότι αποτελεί εκδήλωση βίας ή ζήτημα επιβίωσης;

Γ-15. Το ηθικό του βουλγαρικού στρατού, όπως αναλύεται από έναν Βούλγαρο με σημαντική θέση στο στρατό, χρόνια μετά το τέλος του πολέμου

Το ηθικό του στρατού μας δεν ήταν διόλου υψηλό. Καθώς υπέφερε από τις στερήσεις και τις ασθένειες πολύ καιρό, ο στρατός μας είχε πέσει σε κατάθλιψη. Η παράταση των πολιτικών διαπραγματεύσεων έφερνε τους στρατιώτες μας σε δύσκολη θέση. Ένωθαν όλοι νοσταλγία για τα σπίτια τους και εύχονταν να γυρίσουν πίσω το γρηγορότερο δυνατόν. Επιπλέον, η ιδέα της διεξαγωγής ενός πολέμου εναντίον των συμμάχων μας δεν ήταν διόλου δημοφιλής στους

στρατιώτες μας και όλοι ήθελαν να αποφύγουν ένα τέτοιο ενδεχόμενο.

Οι αξιωματικοί συστηματικά έκρυβαν το γεγονός ότι στις μονάδες είχαν ξεσπάσει διαδηλώσεις και εξεγέρσεις ενάντια στον πόλεμο, καθώς ο Υπαρχηγός τους είχε απειλήσει ότι θα απολύονταν, εάν επέτρεπαν την αταξία. Έτσι, κανείς δεν έλεγε την αλήθεια. Βέβαια, κάποια ακραία στοιχεία διεξήγαγαν μια ηττοπαθή προπαγάνδα, αυτή όμως δεν ήταν τόσο επικίνδυνη όσο η εσωτερική πεποίθηση του κάθε στρατιώτη ότι αυτός ο αδελφοκτόνος πόλεμος δε θα μπορούσε να φέρει κάτι καλό. Ο σεισμός στο Βελίκο Τύρνοβο και τη Γκόρνα Οριάχοβιτσα συνέβαλε επιπλέον στην κατάθλιψη.

Fichev, *Ανθολόγιο*.

Γιατί ο Φίτσεφ αποκαλεί τον πόλεμο «αδελφοκτόνο»;

Γ- 16. Από τις αναμνήσεις ρουμάνου αξιωματικού σχετικά με τη διάβαση του Δούναβη από την ειδική στρατιωτική πλωτή γέφυρα στην Κοράμπια

Αμέτρητοι Ρουμάνοι πήγαν να πολεμήσουν κάπου, οπουδήποτε. Τι γνώριζαν σχετικά με το μέρος που πήγαιναν και το σκοπό που θα πολεμούσαν; Τους παρατηρούσα προσεκτικά, όταν πατούσαν την τελευταία σανίδα της γέφυρας σε βουλγαρικό έδαφος. Ορισμένοι άρχιζαν να τραγουδούν και να κραυγάζουν, πετώντας στον αέρα τα πηληκιά τους, άλλοι κοιτούσαν ευθεία με θλίψη στα μάτια. Και σίγουρα οι περισσότεροι από αυτούς, και σε αυτό δεν κάνω λάθος, νομίζω οχτώ στους δέκα, οι περισσότεροι, λοιπόν, έκαναν

γρήγορα το σταυρό τους, σα να μην ήταν ο Θεός μας, Θεός των Βουλγάρων επίσης – σα να μπορούσε Εκείνος να αποφασίσει και να προστατεύσει τις ζωές αυτών που πήγαιναν στον πόλεμο. [...]

Gane, σ. 27-28.

Να συγκρίνετε τα κείμενα Γ-15 και Γ-16. Πιστεύετε πως υπάρχουν διαφορές στη συμπεριφορά των στρατιωτών, διαφορές που συνδέονται με το γεγονός ότι στην πρώτη περίπτωση έχουμε έναν ανεπιτυχή πόλεμο, ενώ στη δεύτερη έναν νικητή στρατό; Μπορείτε να βρείτε σημεία στα δύο κείμενα που να δηλώνουν τα κοινά στοιχεία μεταξύ των «εχθρών»;

Γ-17. Η συνάντηση των τούρκων και των μαυροβούνιων στρατιωτών στη Σκόδρα μετά την παράδοση της πόλης

24 Απριλίου 1913

Καθώς κατέβαιναν προς την Αγορά, οι Μαυροβούνιοι συναντούσαν τούρκους στρατιώτες που κατευθύνονταν προς τη γέφυρα από την οποία θα αναχωρούσαν. Σταματούσαν και μιλούσαν μεταξύ τους για λίγο· οι Μαυροβούνιοι τους πρόσφεραν λευκό ψωμί και οι Τούρκοι το δέχονταν με ευγνωμοσύνη, άλλοτε αντάλλασσαν τσιγάρα. Συχνά οι χθεσινοί εχθροί έδιναν τα χέρια. Μικρά επεισόδια όπως αυτά επαναλαμβάνονταν συχνά, σε κοινή θέα των πολιτών, οι οποίοι δεν ανακατεύονταν, ούτε έδειχναν το παραμικρό σημάδι οποιουδήποτε αισθήματος. Αργότερα, μετά το μεσημέρι, οι τούρκοι στρατιώτες κατηφόρισαν από το Τεπέ σε σχηματισμό και εγκατέλειψαν οριστικά την πόλη.

Berri, σ. 252.

Γενικές ερωτήσεις υποκεφαλαίου II

Ποιες ήταν οι εμπειρίες που βίωσαν οι στρατιώτες στο μέτωπο; Προσπαθήστε να εντοπίσετε τις θετικές και τις αρνητικές όψεις των εμπειριών τους.

Γιατί νομίζετε ότι η καθημερινή ζωή στο μέτωπο κάνει φίλους τούς εχθρούς;

Αναζητήστε μέσα στα κείμενα τους διάφορους λόγους που προκαλούσαν δυσαρέσκεια στους στρατιώτες.

Συγκρίνετε με το υποκεφάλαιο III του κεφ.Β: επιβεβαιώθηκε ο προπολεμικός ενθουσιασμός των βαλκανικών λαών από την εμπειρία του πολέμου;

III. Ο παράλληλος πόλεμος

Γ-18. Επιστολή του Ιπποκράτη Παπαβασιλείου στη σύζυγό του, Αλεξάνδρα

Σνέφτσι 23 Ιουνίου 1913

Αγαπημένη μου γυναικούλα,
Εις την εναντίον των Τούρκων εκστρατεία σου έγραφα από Τουρκικά χωριά. Τώρα εις την εναντίον των Βουλγάρων σου γράφω από Βουλγαρικά. Σου έγραψα και προχθές αγάπη μου αμέσως μετά την μάχη του Κιλκίς μετά τον θρίαμβον αυτόν. Το Κιλκίς ήτο η φωλέα και η ιερά πόλις των Βουλγάρων και των Κομιτατζήδων. Πατρίς δε και του Δάνεφ. Μετά την μάχη την επυρπόλησαν· το θέαμα ήτο μεγαλοπρεπέστατον· έκαίε επί δύο ημέρας· οι κάτοικοι όλοι Βούλγαροι είχαν φύγει από πριν. Ο στρατός μας, αγάπη μου προελαύνει διαρκώς εν gallorant, καταδιώκων τους θρασυδείλους Βουλγάρους οι οποίοι φεύγουν σαν λαγοί οι αχρείοι· δεν μπορούμε να τους φθάσωμε στα πόδια· αλλά πού θα πάνε; Κάπου θα σταματήσουν. Δεν φαντάζεσαι, χρυσό μου, τι εικόνα παρουσιάζει αυτό το πεδίο του πολέμου. Παντού όπου περνούμε συναντώμεν εικόνας ερημώσεως και δυστυχίας. Οι Τούρκοι, οι οποίοι υπέφεραν τα πάνδεινα φαίνονται από τους Βουλγάρους, αντεκδικούνται τώρα και τους καίουν τα χωριά και τα γεννήματα. Παρερχόμεθα διαρκώς δια μέσου πυρπολούμένων χωρίων· οι Βούλγαροι όλοι έχουν φύγει· εις την Μακεδονία δεν υπάρχουν πλέον Βούλγαροι· έφυγαν τα τέρατα ανεπιστρεπτί· και να τους ιδείς τι laches που είναι· οι αιχμάλωτοι τους οποίους συλλαμβάνομεν τρέμουν. Πόσον είμαι ευτυχής που έγινε αυτός ο πόλεμος δια να γλυτώσωμεν μια για πάντα με τους λεονταρήδες αυτούς εχθρούς μας, να τους γνωρίσωμεν και να μας γνωρίσουν, να τους ρίψωμεν την λεοντήν και να τους αποκαλύψωμεν εις όλον τον κόσμον τον οποίον είχαν γελάσει με την θρασύτητά των ώστε να τους ονομάζουν Πρώσους της Ανατολής, τους γελοίους και μωρούς! Δεν τους έφθναν όσα πήραν οι λωποδύτες και κακόπιστοι· ηθέλησαν να αρπάσουν και την μερίδα των συμμάχων των, εκείνων οι οποίοι τους εβοήθησαν εις τας κατακτήσεις των και άνευ των οποίων θα ήσαν προ πολλού κατεστραμμένοι από τους Τούρκους. Τώρα θα χάσουν και ό,τι απέκτησαν. Είναι

άξιοι της τύχης των. Επ' αυτών εφαρμόζεται ο μύθος του σκύλου και του κρέατος.

Σε έχω διαρκώς κοντά μου μαζί με τα αγαπημένα μας παιδάκια. Σε ποθώ, αλλά η νίκη με παρηγορεί και με ανακουφίζει διότι συντομεύει και τον χρόνον του χωρισμού μας. Υποθέτω να μη διαρκέση ο πόλεμος περισσότερον από 15 ημέρας.

Τι λέγει τώρα ο Ευγένιος δια τους Βουλγάρους τους οποίους εθαύμαζε τόσο!

Με όλην μου την αγάπην
Ο ανδρούλης σου

Τρίχα, σ. 318-319.

Ο Παπαβασιλείου σπούδασε στη Στρατιωτική Σχολή της Αθήνας και στην Πολεμική Ακαδημία του Βερολίνου. Συμμετείχε ως αξιωματικός στον ελληνoturkικό πόλεμο του 1897 και στους Βαλκανικούς Πολέμους. Τον πάντρεψαν το 1909 η Βασίλισσα Όλγα και ο διάδοχος Κωνσταντίνος. Αργότερα αποπέμφθηκε από το στρατό για ένα μικρό χρονικό διάστημα εξαιτίας των φιλοβασιλικών πεποιθήσεών του. Έγινε υπουργός Ναυτιλίας στη διάρκεια της δικτατορικής κυβέρνησης του Ιωάννη Μεταξά (1936-1941).

Γιατί είναι τόσο σημαντική η νίκη για τον Παπαβασιλείου;

Ποια ήταν η εικόνα που είχαν οι Έλληνες για τους Βουλγάρους πριν από τους Βαλκανικούς Πολέμους; Τι θα γράφατε στο γράμμα που θα στέλνατε στην οικογένειά σας, εάν ήσασταν στρατιώτης στο μέτωπο; Προσπαθήστε να βρείτε γράμματα στρατιωτών που έλαβαν μέρος σε άλλους πολέμους του 20^{ου} αιώνα και συγκρίνετε το περιεχόμενό τους.

Γ-19. Το Ίδρυμα για τη Διεθνή Ειρήνη Κάρνεγκη σχολιάζει τις «παράλληλες» απώλειες από το κάψιμο χωριών και την έξοδο των ανθρώπων

Το κάψιμο χωριών και η έξοδος του ηττημένου πληθυσμού αποτελεί κοινό και παραδοσιακό χαρακτηριστικό όλων των βαλκανικών πολέμων και εξεγέρσεων. Αποτελεί συνήθεια αυτών των λαών. Ό,τι

υπέφεραν οι ίδιοι, το επιβάλλουν με τη σειρά τους στους άλλους. Κάτι τέτοιο θα μπορούσε να αποφευχθεί μόνο με επιτακτικές εντολές από την Αθήνα, το Βελιγράδι και τη Σόφια και μόνο εάν η Εκκλησία και οι διάφορες οργανώσεις υποστήριζαν την απόφαση των κυβερνήσεων. Μάλιστα μια γενική έκκληση για επίδειξη ανθρωπιάς δημοσιεύθηκε από τη μακεδονική επαναστατική «Εσωτερική Οργάνωση³⁹», όπως φαίνεται όμως, λίγα αποτελέσματα έφερε.

Carnegie, σ. 73.

► **Εικ. 34. Ερείπια στην πόλη των Σερρών**

§ Το «κάψιμο των χωριών και η έξοδος του ηττημένου πληθυσμού» αποτελούν πράγματα «κοινά και παραδοσιακά γνωρίσματα»; Θεωρείτε ότι το «κάψιμο των χωριών και η έξοδος του ηττημένου πληθυσμού» αποτελούν: (α) βαλκανική παράδοση ή (β) έχουν συμβεί και σε άλλα μέρη της Ευρώπης ή του κόσμου ευρύτερα;

Carnegie, εικ. 7, 8 και 9, σ. 86-87.

³⁹ Εσωτερική Οργάνωση (Internal Makedonian –Odrin Revolutionary Organisation): ιδρύθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1893 με στόχο την επίτευξη της αυτονομίας της Μακεδονίας και της περιοχής της Αδριανούπολης στη Θράκη.

Γ-20. Η φυγή των μουσουλμάνων, Οκτώβριος 1912

Διαταχθήκαμε για να ξεκινήσουμε, αλλά ήταν σχεδόν αδύνατο να προχωρήσουμε με τάξη. Ο δρόμος ήταν κλεισμένος με κάρα, κοπάδια, γυναίκες και παιδιά που προχωρούσαν χωρίς οργάνωση· είναι ο μουσουλμανικός μας πληθυσμός που αποσύρεται προς το εσωτερικό. Καημένοι άνθρωποι! Όλοι τους κλαίνε, γιατί εγκαταλείπουν τις περιουσίες και τα σπίτια τους· η φρίκη του πολέμου ήδη ξεκίνησε.

Selim, σ. 24.

Γ-21. Η Βουλγαρική Εξαρχία προσπαθεί να προσηλυτίσει βουλγαρόφωνους μουσουλμάνους στο χριστιανισμό

Μένει να αναφέρουμε τις πρακτικές που ακολούθησαν οι Βούλγαροι σε μια μεγάλη περιοχή, επιχειρώντας με τη βία να επαναφέρουν στο χριστιανισμό τους Πομάκους. Οι Πομάκοι είναι Βούλγαροι ως προς τη φυλή και τη γλώσσα, οι οποίοι κάποια στιγμή της τουρκικής κατάκτησης προσηλυτίστηκαν με τη βία στο Ισλάμ. Μιλούν τουρκικά και στην παράδοσή τους διατηρούν κάποιες μνήμες από το χριστιανικό τους παρελθόν. Οι συνθήκες όμως, τους κάνουν συνήθως φανατικούς μουσουλμάνους. Στις πρόσφατα κατακτημένες περιοχές, ο αριθμός τους φτάνει τουλάχιστον τα 80.000 άτομα, τα οποία είναι κυρίως συγκεντρωμένα βόρεια και ανατολικά του Νευροκοπίου.

Η βουλγαρική Ιερά Σύνοδος σχεδίασε τον μαζικό προσηλυτισμό τους και συχνά στηρίχτηκε στην υποστήριξη των στρατιωτικών και πολιτικών αρχών, για να μην αναφερθούμε και στο ρόλο που έπαιξαν οι παραστρατιωτικές ομάδες. Συνήθως δεν χρειάστηκε να ασκηθεί πραγματική βία. Οι απειλές που συνοδεύονταν από την επίδειξη ισχύος, αρκούσαν συνήθως για να παρακινηθούν ολόκληρα χωριά να δεχθούν την τελετή του βαπτίσματος.

Η πολιτική αυτή ασκούσαν συστηματικά και πριν ξεσπάσει ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος· οι Πομάκοι στις περισσότερες περιοχές έδειχναν να έχουν συμμορφωθεί με τη Βουλγαρική Εκκλησία και άκουγαν φαινομενικά πειθήνια τη λειτουργία των ιερέων και των μοναχών που είχε στείλει η Ιερά Σύνοδος για να τους κατηχήσει στα δόγματα του χριστιανισμού. Αυτή η παρέκκλιση, σε εμφανή αντίθεση με τη θρη-

σκευτική ανεκτικότητα που επιδείκνυε συνήθως το Βουλγαρικό Βασίλειο στους μουσουλμάνους που ζούσαν στις συνοριακές περιοχές της επικράτειάς του, πρέπει να συνυπολογισθεί στις πιο αξιοκατάκριτες κτηνωδίες του πολέμου. Η Ιερά Σύνοδος υποστήριξε ότι, καθώς οι Πομάκοι είχαν προσηλυτιστεί διά της βίας στο Ισλάμ, μπορούσε δικαίως να εφαρμοστεί και πάλι η βία για να ανατραπεί η προηγούμενη διαδικασία.

Carnegie, σ. 77.

Στα όρη της Ροδόπης, η βουλγαρική Εξαρχία, με την υποστήριξη των παραστρατιωτικών οργανώσεων, επιχείρησε να προσηλυτίσει στο χριστιανισμό τους βουλγαρόφωνους μουσουλμάνους. Αρχικά, οι πράξεις αυτές υποστηρίχθηκαν από διάφορους εθνικιστές διανοούμενους και στη συνέχεια εντάχθηκαν στην επίσημη κρατική πολιτική.

Γιατί, στη διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, έλαβε χώρα η πρακτική αυτή; Τι ρόλο έπαιξε η θρησκεία στη διαδικασία οικοδόμησης των εθνών στα Βαλκάνια; Προσπαθήστε να βρείτε σχετικές μαρτυρίες στο Βιβλίο Εργασίας 2.

► Εικ. 35. Εφοδιοπομπή του Βουλγαρικού Ερυθρού Σταυρού

Carnegie, εικ. 23, σ. 217.

Γ-22. Επίσημη αποδοκιμασία των βίαιων πρακτικών από το βουλγαρικό Γενικό Αρχηγείο Στρατού

ΔΙΑΤΑΓΗ ΑΡ. 69 ΤΟΥ ΥΠΑΡΧΗΓΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ Μ. ΣΑΒΟΦ⁴⁰
ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ, ΤΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΙΜΗΣ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΣΤΙΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΜΕ-
ΝΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ

Λόζενγκραντ⁴¹, 13 Δεκεμβρίου 1912

Πληροφορίες έφτασαν στο αρχηγείο, οι οποίες δυστυχώς μας κάνουν να υποπτευθούμε ότι ορισμένοι άνθρωποι και αξιωματικοί τόλμησαν να καταφύγουν σε λεηλασίες και βία εναντίων των πολιτών στις κατακτημένες περιοχές. Καθώς, αυτές οι εξαιρετικά επιλήψιμες και απάνθρωπες πράξεις, από τη μια μεριά, εκθέτουν το βουλγαρικό έθνος και από την άλλη, κλονίζουν την εμπιστοσύνη των μελλοντικών υπηκόων μας, ειδικά των μουσουλμάνων πολιτών, στην ικανότητα της χώρας μας να διαφυλάξει την τιμή, την περιουσία και τη ζωή τους, διατάσσω:

1. Οι διοικητές του στρατού και οι στρατιωτικοί κυβερνήτες πρέπει να πάρουν άμεσα αυστηρά μέτρα, προκειμένου να αρχίσουν να απαγγέλλονται κατηγορίες για ανάλογες πράξεις που έχουν διαπραχθεί στην περιοχή που έχει καταλάβει ο στρατός τους. Οι ένοχοι πρέπει αμέσως να οδηγηθούν στο δικαστήριο ανεξάρτητα από το βαθμό και τη θέση τους. Όλοι οι διοικητές πρέπει να ειδοποιηθούν, προκειμένου να τιμωρούν παρόμοιες εγκληματικές πράξεις δίχως έλεος, έχοντας υπ' όψιν τους ότι σε αντίθετη περίπτωση θα θεωρούνται οι ίδιοι υπεύθυνοι.

2. Πρέπει να ληφθούν αυστηρά μέτρα για την εγκαθίδρυση της τάξης και της πειθαρχίας στα μετόπισθεν. Όποιος δεν ανήκει στο στρατό ή δε δουλεύει για το στρατό πρέπει να σταλεί πίσω στη Βουλγαρία. Όποιος ανήκει στο στρατό, αλλά δεν θεωρείται αρκετά φερέγγυος και υπηρετεί στα μετόπισθεν, πρέπει να σταλεί στην πρώτη γραμμή.

3. Οι αξιωματούχοι όλων των βαθμίδων πρέπει να

προειδοποιηθούν ότι οι πολίτες των κατακτημένων περιοχών, ανεξάρτητα από την εθνικότητα και τη θρησκεία τους, βρίσκονται υπό την προστασία των στρατιωτικών μας νόμων και ότι κάθε αδικαιολόγητη βία και αδικία εναντίον τους θα καταδιώκεται από τους νόμους της πατρίδας μας. Προκειμένου να επιβληθούν τα μέτρα αυτά, κάνω έκκληση να συνεργαστούν όλες τις στρατιωτικές και πολιτικές αρχές.

4. Συμπερασματικά, θα ήθελα να σας θυμίσω ότι ξεκινήσαμε αυτόν τον πόλεμο στο όνομα ενός ανώτερου ανθρώπινου ιδεώδους: της απελευθέρωσης αυτών των ανθρώπων από ένα καθεστώς που ήταν αφόρητο εξαιτίας της βίας και της αδικίας. Ο Θεός βοήθησε τους γενναίους βουλγάρους γιους του, να επιτύχουν στην ευδόωση αυτού του ευγενούς στόχου. Αυτή τη στιγμή, κάνω έκκληση σε όλους τους Βουλγάρους να μην επιτρέψουν σε κάποιους συμπατριώτες τους να εκθέτουν αυτό το λαμπρό κι ένδοξο ανδραγάθημά τους στα μάτια του πολιτισμένου κόσμου με παρόμοιες πράξεις.

V. Georgiev-St. Trifonov.

Ποιοι ήταν οι σημαντικότεροι κίνδυνοι που αντιμετώπιζαν οι πολίτες των κατακτημένων περιοχών; Νομίζετε ότι παρόμοιες στρατιωτικές διαταγές επηρεάζουν άμεσα τις δραστηριότητες των παραστρατιωτικών ομάδων ή των κανονικών στρατευμάτων; Αν ναι, σε ποιες περιπτώσεις τις επηρεάζουν; Παρατηρώντας την ημερομηνία έκδοσης της συγκεκριμένης διαταγής, μπορούμε να οδηγηθούμε στο συμπέρασμα ότι μέχρι εκείνη την ημερομηνία η βία που ασκούσαν ήταν νόμιμη;

Γ- 23. Η καταστροφή που προκάλεσε ο πόλεμος στα χωριά κοντά στη Σκόδρα και η αγωνία των ανθρώπων που προσπαθούν να βρουν μια «πειστική» αιτία για τη δυστυχία τους – Μια διήγηση της Μαίρη Έντιθ Ντούρχαμ

Ορισμένες περιφέρειες ήταν τόσο μεγάλες που μου

⁴⁰ Ο στρατηγός Μιχαήλ Σάβοφ (1857-1928) υπήρξε μια εξέχουσα μορφή του βουλγαρικού στρατού. Υπήρξε υπουργός Πολέμου πολλές φορές και πρόσφερε μεγάλες υπηρεσίες στην οργάνωση του βουλγαρικού στρατού. Στη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων είχε διοριστεί υπαρχηγός του στρατού (ο βασιλιάς Φερδινάνδος κρατούσε για τον εαυτό του τη θέση του Αρχηγού). Υπήρξε ένας από τους πρώτους υποστηρικτές και υποκινητές του Β' Βαλκανικού Πολέμου.

⁴¹ Πόλη της ευρωπαϊκής Τουρκίας - σημ. ονομ. Κιρκλαρελί· ελλ.: Σαράντα Εκκλησιές. (ΣΤ Μ)

πήρε τρεις ημέρες, από δέκα με δώδεκα ώρες, για να τις γυρίσω, να τους παρασταθώ και να επιστρέψω στο Σκούταρι. Συνολικά, επισκέφτηκα κοντά στο Σκούταρι γύρω στις 1.022 αξιοθρήνητες οικογένειες. Το πιο θλιβερό από όλα ήταν ότι ορισμένα από τα άτυχα θύματα δεν είχαν ιδέα για την αιτία της συμφοράς τους. Γυναίκες με πεινασμένα παιδιά ρωτούσαν: «Γιατί οι Μεγάλοι Βασιλιάδες (οι Δυνάμεις) επέτρεψαν στους στρατιώτες νά 'ρθουν εδώ, να μας ληστέψουν και να μας σκοτώσουν; Δεν κάναμε κακό σε κανένα. Και αυτοί μας πήραν τις κατσίκες μας, τα πρόβατά μας – όλα, όλα. Κι όταν ο άντρας μου προσπάθησε να σώσει το πρόβατα, τον σκότωσαν. Το σπίτι μας κάηκε. Και τώρα μέيناμε στους δρόμους και πεινάμε».

Mary Edith Durham, σ. 296.

Κ Η Μαίρη Έντιθ Ντούρχαμ ήταν μέλος του Βασιλικού Ανθρωπολογικού Ινστιτούτου και επίσης μέλος του Βασιλικού Ινστιτούτου Διεθνών Υποθέσεων και συγγραφέας πολλών βιβλίων. Σε ηλικία τριάντα επτά ετών, η Ντούρχαμ ταξίδεψε στο Τσέτινιε, την πρωτεύουσα του Μαυροβουνίου, εκείνη την εποχή. Στη διάρκεια αυτού του ταξιδιού, ανακάλυψε την ιδιαίτερη κλίση της. Στα επόμενα είκοσι χρόνια, ταξίδεψε συχνά στα νότια Βαλκάνια υπηρετώντας σε διάφορες οργανώσεις για την ανακούφιση των περιοχών, απθανάτισε σκηνές από την αγροτική ζωή σε υδατογραφίες και συγκέντρωσε εθνογραφικό υλικό – αντικείμενα και ιστορίες ανθρώπων. Στη διάρκεια των επόμενων δύο δεκαετιών, η Ντούρχαμ έγραψε επτά βιβλία για τα Βαλκάνια. Στο έργο της «Η πάλη για το Σκούταρι», η συγγραφέας αφηγείται τα γεγονότα που βίωσε ως αυτόπτης μάρτυρας πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο.

► **Εικ. 36. Φτωχοί, πεινασμένοι άνθρωποι εισβάλλουν στον κήπο του ιταλού προξένου στη Σκόδρα / Σκούταρι (μέσα Ιανουαρίου 1913)**

Berri, σ. 149.

► **Εικ. 37. Διανομή ψωμιού από τους Βουλγάρους στον πεινασμένο πληθυσμό της Αδριανούπολης, Απρίλιος 1913**

Λ' Illustration, Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1913, σ. 347.

IV. Στα μετόπισθεν

G-24. Περιγραφή του Βελιγραδίου από ανταποκριτή κροατικής εφημερίδας

Ανηφορίσαμε αυτό το διάσημο λιθόκτιστο καλντερίμι του Βελιγραδίου, κατασκευασμένο από στρογγυλές πέτρες και ήταν σα να γυρίσαμε πίσω στην εποχή των Τούρκων. Το περπάτημα πάνω σ' αυτό το καλντερίμι μοιάζει με περπάτημα σε αναποδογυρισμένες πλάκες.

Όταν φτάσαμε μπροστά σε κάτι σκάλες, είδαμε έναν στρατιώτη με μισοβγαλμένη την μπότα και το πόδι έξω. Για να αποφεύγει τις ερωτήσεις των περαστικών, φώναζε εκείνος πρώτος: Χτες τις άλειψα με λίπος κι έτσι τα ποντίκια τις έφαγαν – και βιάστηκε να φύγει για τις αλλάξει.

Την ώρα που βαδίζαμε στους φαρδείς, στριφογυριστούς δρόμους της πόλης με τα μικρά σπίτια, συναντούσαμε στρατιώτες σε κάθε μας βήμα, ντυμένους με γκρι ή μπλε στολές, πράσινα αδιάβροχα και «όπανα»⁴². Καθώς είχαμε συνηθίσει να βλέπουμε στρατιώτες με καλογουαλισμένα παπούτσια και βαριές μπότες, ξαφνιαστήκαμε που βλέπαμε το σερβικό πεζικό με «όπανα», όπως τους παρουσιάζουν τα βιενέζικα περιοδικά. Με μια πιο προσεκτική ματιά ωστόσο, καταλάβαινε κανείς ότι τα πλεονεκτήματα που διέθεταν τα «όπανα» σε σχέση με τα παπούτσια ήταν πολλά. Τα «όπανα» (κι εγώ ο ίδιος φορώ) είναι πιο πρακτικά, γιατί δεν αφήνουν να εισχωρήσει το νερό και η λάσπη από το πλάι, στο σημείο δηλαδή που ενώνεται η σόλα με το πάνω μέρος του παπουτσιού: κι επιπλέον, είναι ελαφρά (...). Αν ένας στρατιώτης που έχει συνηθίσει να φορά «όπανα» αναγκαζόταν να φορέσει τις βαριές μπότες ή τα βαριά παπούτσια του στρατού, θα περπατούσε σαν να φορούσε κασόνια στα πόδια του (...).

Παντού συναντούσαμε στρατιώτες και άνδρες που σύντομα επρόκειτο να ντυθούν στο χακί. Αυτοί οι δεύτεροι φορούσαν καφέ παντελόνια από ντόπια υφάσματα, τα οποία οι κάτοικοι του Ζάγκρεμπ θεωρούσαν τουρκικά, βάδιζαν σταθερά και τους ακολουθούσαν οι γυναίκες τους, οι οποίες φορούσαν κοντά χωριάτικα πανωφόρια και είχαν σηκωμένες

τις φούστες για να αποφεύγουν το πιτσιλισμα της λάσπης (...). Όλα τα είδη των στρατιωτών πηγαينوέρχονταν συνεχώς: περπατούσαν ο ένας πίσω από τον άλλο, αδιάφορα, βουτώντας στη λάσπη των δρόμων του Βελιγραδίου. Τα μικρά και σκοτεινά πανδοχεία ήταν γεμάτα χωρικούς, ενώ οι γυναίκες τους έμεναν στους δρόμους, περιμένοντας τους άντρες τους να βγουν (...).

Όλοι εδώ έχουν συνηθίσει να είναι σε ετοιμότητα για το μέτωπο: έτσι οι προετοιμασίες και οι βιασύνες έχουν καταντήσει συνήθεια, και στα πανδοχεία, στους δρόμους, ακόμα και την ώρα που τρώνε, οι άνθρωποι μιλούν μόνο για τον πόλεμο. Γενικά επικρατεί η άποψη ότι ο πόλεμος πρέπει, και όχι ότι θα έπρεπε, να γίνει. Σε μια γωνιά της αγοράς, ένα δεκατετράχρονο αγόρι ρωτά με αγωνία ένα φίλο του μήπως η Γαλλία αλλάξει τα σχέδιά της (για τον πόλεμο) (...).

Ο ενθουσιασμός του πολέμου έχει συνεπάρεται τα πλήθη. Στην «Εθνική Άμυνα», κάποια υπηρέτρια επέμενε να γραφτεί στις Αδερφές, προκειμένου να τη στείλουν να υπηρετήσει στο μέτωπο και διαμαρτυρόταν που εκεί έστελναν μόνο κυρίες και μόνο αυτές θα έπαιρναν – όπως έλεγε – μετάλλια μόλις επέστρεφαν (...).

Εξαιρετικά λυπηρή και σημαδιακή είναι η ιστορία του ταγματάρχη Κέζεριτς, ο οποίος αυτοκτόνησε, γιατί δεν τον πήραν στο στρατό λόγω ηλικίας (...).

Βελιγράδι, 9 Οκτωβρίου 1912.

Χτες το απόγευμα είδα (...) το σερβικό ιππικό στους δρόμους. Οι δρόμοι είχαν πλημμυρίσει, σα να 'ταν θάλασσα, απ' άκρη σ' άκρη.

Καβαλικεύοντας σε κομψά άλογα με καλοσχηματισμένα σώματα, όπως βλέπουμε σε εικόνες που παρουσιάζουν τους τουρκικούς πολέμους των παλαιών ημερών, οι στρατιώτες αυτοί προχωρούν ήρεμα και το γεγονός ότι πηγαίνουν να πολεμήσουν κάνει τη σκηνή ποιο μυστηριώδη και πιο ιερή. Μια έφιππη μπάντα, με τρομπέτες διάφορων μεγεθών, παίζει μουσική την ώρα που οι στρατιώτες περνούν μπροστά από το Υπουργείο Πολέμου. Αυτή η μουσική του πολέμου με συγκίνησε έντονα, κάνοντας το αίμα μου

42 Είδος παπουτσιών που φορούν οι αγρότες στα Βαλκάνια.

να κυλήσει προς το μέρος της καρδιάς και πάλι πίσω. Ο ήχος αυτός μετέδιδε ένα θρήνο, μια χαρά και μια πικρία, μπορούσες να ακούσεις κανόνια να μουγκρίζουν, πολεμοχαρείς ιαχές και τον λεπτό ήχο από το γκουσλ⁴³, που εμψυχώνει τους στρατιώτες στο πεδίο της μάχης (...)

Προχώρησα προς το σιδηροδρομικό σταθμό. Φυλασσόταν από στρατιώτες. Ο χώρος μπροστά από τον σύγχρονο και ωραίο σταθμό ήταν πλημμυρισμένος από χωρικούς, γυναίκες και άντρες που περίμεναν να δουν τους γιους τους να φεύγουν. Δεν είδα ούτε ένα δάκρυ στα μάτια των γυναικών. Κι όμως υπήρχε μια γυναίκα, η οποία από το ντύσιμό της φαινόταν ότι ανήκε στα μεσαία στρώματα· έσφιγγε στα χέρια της ένα μάλλινο καπέλο και κοιτούσε τα τρένα που ξεκινούσαν και σφύριζαν αδιάκοπα· τα μεγάλα μαύρα μάτια της γυάλιζαν από τα δάκρυα που μετὰ βίας συγκρατούσε.

Εφημερίδα *Hrvatski pokret*, 9-31 Οκτωβρίου 1912.

Η εφημερίδα *Hrvatski pokret* είχε στείλει τον Σλάβκο Βόρος ως ανταποκριτή στη Σερβία στα τέλη του 1912. Στις ανταποκρίσεις του, που δημοσιεύτηκαν μεταξύ 9 και 13 Οκτωβρίου 1912 με γενικό τίτλο «Στο δρόμο προς το Βαλκανικό μέτωπο», ο Βόρος περιγράφει το Βελιγράδι στις παραμονές του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου. Φαίνεται πως δεν κατάφερε να φτάσει στην πρώτη γραμμή. Η *Hrvatski pokret* δημοσίευσε δέκα, εξαιρετικά ενδιαφέρουσες, ανταποκρίσεις από το Βελιγράδι την εποχή του πολέμου.

Να περιγράψετε την ατμόσφαιρα που επικρατούσε στο Βελιγράδι λίγο πριν από το ξέσπασμα του πολέμου. Γιατί οι άνθρωποι εύχονταν να ξεκινήσει ο πόλεμος; Να σχολιάσετε την περίπτωση του ταγματάρχη Κέζεριτς. Ποια είναι τα αισθήματα του συγγραφέα απέναντι σε αυτήν τη φιλοπόλεμη και «ηρωική» ατμόσφαιρα που κυριαρχούσε στο Βελιγράδι; Επικροτεί τον πόλεμο; Συνειδητοποιεί τη φρίκη του πολέμου; Εξηγείστε. Να περιγράψετε τη συμπεριφορά των γυναικών. Τι εντύπωση νομίζετε ότι προκάλεσε στο συγγραφέα αυτή η συμπεριφορά;

Γ-25. Περιγραφή της Κωνσταντινούπολης από γάλλο δημοσιογράφο

α. Νοέμβριος 1912

Νομίζαμε πως θα βρίσκαμε μια έρημη Κωνσταντινούπολη, αλλά δεν υπήρχε καμιά αλλαγή· λίγο λιγότερες οι άμαξες στους δρόμους, λίγο λιγότερα τα τράμ – μόνο λίγο όμως. Εκείνες τις μέρες, τους σταματούσαν όλους, ακόμα και τους ανθρώπους τού σουλτάνου. Λέγαμε το σύνθημα, για να αποδείξουμε ότι τα άλογα δεν ανήκαν στην κατηγορία της επίταξης και, εάν δεν κρατούσαμε πάνω μας τα χαρτιά, ξέζευν και έπαιρναν τα άλογα με μιας, ενώ ο αμαξάς και οι ταξιδιώτες έμεναν μόνοι να σπρώχνουν την άμαξα, μέσα στα γέλια και τις επιδοκιμασίες του πλήθους. Το αποτέλεσμα: δεν υπήρχαν πια άλογα. Ωστόσο, με τη βοήθεια ενός κτηνίατρου, κατάφερα να ανακαλύψω δύο, για να ξεκινήσω την εξόρμησή μου, που τα είχαν κρύψει σε ένα υπόγειο. Πράγματι δεν επινόησα την ιστορία: ο ιδιοκτήτης τους τα είχε βάλει σ' ένα κελάρι και τα είχε κλειδώσει από το φόβο της επίταξης.

Στους δρόμους του Πέρα, ένας ολόκληρος κόσμος, όπως πάντα, ένας κοσμοπολίτικος κόσμος που μοιάζει να είναι εντελώς αδιάφορος απέναντι στον πόλεμο, τουλάχιστον επιφανειακά: οι ίδιοι κινηματογράφοι, οι ίδιες μουσικές παραστάσεις στα καφενεία, οι ίδιες θεατρικές ομάδες με πέρσι – ή έστω τόσο παρόμοιες ώστε θα τις λέγαμε ίδιες· με διαφορετικά ρεπερτόρια που δεν είχαν καμια σχέση με τον πόλεμο· κοιτώ τις αφίσες: *Οι Άθλιοι*, *Μάγδα*, *Το παιδί της αγάπης*, κ.λπ. Κυκλοφορούν και Έλληνες ανάμεσα στο πλήθος παρά τον πόλεμο, και Ιταλοί παρά τις απελάσεις, και Μαυροβούνιοι παρά τις πρόσφατες νίκες τους· αυτοί οι τελευταίοι είναι, *σαούκ*, *καβάς* – υπηρέτες, είναι αλήθεια. Ωστόσο, φορούν την εθνική στρατιωτική στολή. Όλοι αυτοί οι άνθρωποι αναμιγνύονται με τους Τούρκους και εύχονται ολόψυχα την εξολόθρευσή τους, χωρίς να φανερώνει τίποτα η όψη τους. Όταν περνούν οι μεραρχίες, κανείς από αυτούς τους ανθρώπους δεν μπορεί να κρύψει ένα περιφρονητικό χαμόγελο: *Ζώα! Ζώα!* (ελλ. στο *κείμενο*), άκουσα χτες έναν Έλληνα να λέει, δίπλα σε έναν τούρκο φίλο μου, ο οποίος τον έφερε σε δύσκολη θέση, καθώς τον τράνταξε ολόκληρο και τον ρώτησε:

43 Μονόχορδο παραδοσιακό βιολί των Βαλκανίων.

«Μήπως θέλεις να τους επαναλάβω τα λόγια σου;» Ο Έλληνας εξαφανίστηκε χωρίς να πει τίποτε άλλο. Είναι όμως φανερό ότι οι περισσότεροι από το μισό πληθυσμό της αυτοκρατορίας απεχθάνονται ολόψυχα τους υπόλοιπους. Είναι δύσκολο να κυβερνηθεί μια κοσμοπολίτικη πόλη και είναι δύσκολο να επινοηθεί ένα κοινό ιδεώδες που θα μπορούσε να λατρευτεί με πάθος από όλους. Τώρα πια, μάλιστα, δεν ξέρω εάν και οι ίδιοι οι Τούρκοι έχουν ακόμα κάποιο ισχυρό ιδεώδες, τόσο ισχυρό ώστε να ισορροπήσει την εχθρότητα που έχει συσσωρευθεί απέναντί τους, μέσα στην ίδια τους τη χώρα.

Georges Rémond, «Impressions de Constantinople», *L'Illustration*, 3636, 2 Νοεμβρίου 1912, σ. 320.

β. Μάρτιος 1913

Καρναβάλι και πυρκαγιές

Τι παράξενη πόλη! Και τι απίστευτες αντιθέσεις προσφέρει! Το καρναβάλι βρίσκεται στο απόγειό του· δι-

νονται πέντε χοροί κάθε βδομάδα· οι μάσκες και τα ντόμινο παρελαύνουν στο μεγάλο δρόμο του Πέρα μαζί με τους τραυματίες και τους αρρώστους που επιστρέφουν από την εμπόλεμη ζώνη της Τσατάλντζας ή της Καλλίπολης· άντρες με παγωμένα πόδια, με άψυχα χέρια και κανείς δεν τους δίνει σημασία. (...) Και εκτός από τα πρόσωπα των πατριωτών, στα οποία καθρεφτίζεται η ανησυχία που προκαλεί η αβεβαιότητα της εποχής, η θλίψη και ο φόβος ότι οι νέες διαπραγματεύσεις για την ειρήνη θα οδηγήσουν στην απώλεια της Αδριανούπολης, όπως φημολογείται, εκτός από την έκφραση στα μάτια των τραυματιών, που περνούν έφιπποι περιτριγυρισμένοι από τη γενική αδιαφορία και τους οποίους κάποιος φίλος οδηγεί στο νοσοκομείο, τίποτε άλλο δε μαρτυρεί την ήττα, το τέλος της τραγωδίας, το τέλος των λαών που έχουν μαζευτεί στην πόλη. Με μια λέξη, κανείς δεν το βλέπει.

Georges Rémond, «A Constantinople», *L'Illustration*, 3655, 15 Μαρτίου 1913, σ. 237.

► Εικ. 38. Διανομή βοήθειας στις οικογένειες των στρατιωτών που επιστρατεύτηκαν στη διάρκεια του ρουμανοβουλγαρικού πολέμου, 1913

Gazeta Ilustrata, II, αρ. 31, 13 Ιουλίου 1913, σ. 9.

Γ-26. Η κατάσταση στη Σκόδρα (Σκούταρι) στη διάρκεια της πολιορκίας της, σύμφωνα με την περιγραφή ιταλού δημοσιογράφου

13 Νοεμβρίου 1912

Σήμερα η τιμή του ψωμιού ανέβηκε και πάλι· κοστίζει τρία αλβανικά πιάστρα το κιλό, που σημαίνει εξήντα περλίπου σεντς. Όποιος δεν μπορεί να αγοράσει, προσλαμβάνεται στα περίφημα έργα και ως ανταμοιβή παίρνει γραμματία που μπορεί να τα δώσει στους αρτοποιούς. Η αιτία της αύξησης της τιμής του ψωμιού δεν είναι μόνο η έλλειψη αλευριού. Στις αποθήκες υπάρχουν αρκετές χιλιάδες σάκοι: λένε πως φτάνουν τις εφτά ή οχτώ χιλιάδες. Αυτό που λείπει είναι τα υλικά για να ψηθούν τα ψωμιά: δεν υπάρχουν ούτε ξύλα ούτε κάρβουνο· στα χωριά μαζεύτηκε όσο περισσότερο ξύλο ήταν δυνατό, δεν μπορεί όμως να γίνει τίποτα καλύτερο.

[...]

21 Νοεμβρίου 1912

Σήμερα είναι η μοναδική μέρα του Μπαϊραμιού. Οι εορτασμοί έπρεπε κανονικά να διαρκούν τέσσερις ημέρες, μειώθηκαν όμως μόνο σε μία εξαιτίας των περιστάσεων. Ο κυβερνήτης διέταξε όλα τα καταστήματα να παραμείνουν κλειστά, ακόμα και αυτά των χριστιανών. Το κανόνι ήχησε πέντε φορές, και αντήχησαν είκοσι ένας κανονιοβολισμοί. Ο Βαλή δέχτηκε τους προεστούς και μια στρατιωτική μπάντα έπαιξε μουσική για λίγο το πρωί, μπροστά στο Κονάκι [δημαρχείο].

Το κλείσιμο των καταστημάτων δεν είχε καμιά επίπτωση: οι τελετές ήταν κρύες, το μπαρούτι πήγε χαμένο. Ούτε για μια μέρα δεν κατάφερε ο μουσουλμανικός πληθυσμός να γιορτάσει κατανυκτικά το Πάσχα του, όπως απαιτεί η θρησκεία και οι ασυτηρές του παραδόσεις. Έλειπαν τα πάντα, είχαν σχεδόν εξαφανιστεί, όπως όλες τις άλλες μέρες της πολιορκίας.

[...]

Όποιος καταφέρνει να αγοράσει μια φρατζόλα ψωμί δε σημαίνει κιόλας ότι μπορεί να νιώθει ασφαλής για την κατοχή της. Όσοι τους έσπρωξαν μακριά ή προσποιούνται ότι τους έσπρωξαν, ζητάνε ψωμί από αυτούς που το πήραν. Καυγάδες ξεσπούν και νικά πάντα ο δυνατότερος. Στη διάρκεια αυτών των βίαιων επεισοδίων, κάποιες φορές επεμβαίνουν οι σπάνιες περιπολίες της χωροφυλακής· καταφέρνουν όμως μόνο να σταματήσουν τον καβγά και όχι να λύσουν το πρόβλημα, που είναι πράγματι δύσκολο να επιλυθεί.

Στο φούρνο που βρίσκεται κοντά στο νέο Κονάκι, μια κυρία, που πάλεψε γενναία, περπατούσε με το ψωμί στα χέρια. Ξαφνικά, ένα νεαρός την πλησίασε, άρπαξε το πολύτιμο απόκτημα και το 'βαλε στα πόδια. Πριν φύγει, έριξε πίσω του τα λεφτά. Η δύστυχη γυναίκα πάγωσε με άδεια τα χέρια, κοιτούσε άψυχη τον άνθρωπο που έτρεχε κι ενώ ο κόσμος γύρω της γελούσε, έβαλε τα κλάματα. Σήμερα το βράδυ δε θα φέρει τίποτα στο σπίτι της. Γονάτισε να μαζέψει τα πεταμένα νομίσματα από τη λάσπη. Τώρα όμως τα λεφτά δεν έχουν πια καμιά αξία.

Berri, σ. 9, 35, 38-39.

Ο Τζίνο Μπέρρι ήταν ένας νεαρός ιταλός δημοσιογράφος και πολεμικός ανταποκριτής. Μπήκε στην πόλη της Σκόδρας πριν από την τελική πολιορκία και παρέμεινε εκεί όλη την περίοδο των έξι μηνών που διήρκεσε η πολιορκία. Στο βιβλίο του, ο Μπέρρι περιγράφει τα γεγονότα χρονολογικά, ακολουθώντας το ημερολόγιο που κρατούσε στη διάρκεια του πολέμου.

► Εικ. 39. Στο Τσέτινιε. Γυναίκες, παιδιά και τραυματισμένοι στρατιώτες

L' Illustration, t. CXL, (1 Ιουλίου-31 Δεκεμβρίου 1912), σ. 293.

► **Εικ. 40. Σέρβες εξασκούνται στη χρήση όπλων, 1912**

Vojska na Balkanu [Ο πόλεμος στα Βαλκάνια],
Λιουμπλιάνα 1914.

Γ-27. «Η Γυναίκα της Σερβίας»

Ξεπερνά τις πιο διάσημες γυναίκες όλων των εθνών του κόσμου.

Ξεπροβόδισε στον πόλεμο τον πατέρα της, τον άνδρα της, τον αδελφό της, το γιο της, με λουλούδια και περισσό κουράγιο. Συνηθίζει να λέει σε όλους ότι η Πατρίδα είναι πιο πολύτιμη από τη ζωή. Υπέταξε τη μητρική της αγάπη στην αγάπη για την Πατρίδα. Κατάλαβε πως μόνο μια ευτυχισμένη Σέρβα μπορεί να γίνει ευτυχισμένη μητέρα. Πείσθηκε πως η Πατρίδα είναι το σημαντικότερο αγαθό. Δουλεύει στα χωράφια και μαζεύει τη σοδειά. Σκάβει, οργώνει, σπέρνει, αλωνίζει, θερίζει. Κάνει όλες τις αγροτικές δουλειές για να μπορεί να ταΐζει τα παιδιά της, να μπορεί να στέλνει προϊόντα στους στρατιώτες, να φτιάχνει το πρόσφορο για τη γιορτή του προστάτη αγίου της οικογένειας και να πληρώνει τους φόρους στην κυβέρνηση. Τα κάνει όλα αυτά με μεγάλη καρτερία.

Πλέκει κάλτσες και ράβει εσώρουχα που τα στέλνει μακριά στους στρατιώτες μαζί με όλη της την καρδιά.

Φροντίζει τους τραυματίες, τους λαού της και του εχθρού, με μεγάλη αφοσίωση.

Διαφυλάσσει τη γυναικεία της αρετή.

Αυτούς που θα μπορούσαν να πάρουν το όπλο, αλλά δεν πήγαν στο μέτωπο, τους απορρίπτει και τους περιφρονεί.

Συγχαρητήρια σου αξίζουν, Γυναίκα της Σερβίας!

Δοξασμένη να είσαι! Ξεπέρασε τη φήμη των πιο γνωστών γυναικών απ' όλα τα έθνη του κόσμου. Άνδρα της Σερβίας, η γυναίκα σου είναι η δύναμή σου. Είναι η κολόνα της οικογένειάς σου, η κολόνα του σπιτιού σου.

Αγαπημένες και ακριβές μου κόρες. Οι επίγειοι νόμοι είναι συχνά πολύ άδικοι απέναντί σας. Σε αυτούς τους πολέμους, σε αυτές τις ένδοξες ημέρες της ιστορίας μας, αποδείξτε με την άμεμπτη συμπεριφορά σας ότι οι νομοθέτες και οι αξιωματούχοι της χώρας μας δε γνωρίζουν το μεγαλείο της ψυχής σας ...

Οι σύζυγοί σας και το κράτος πρέπει τώρα να αποδείξουν ότι είναι αντάξιοί σας, ότι αξίζουν να σας έχουν. Αυτό είναι το μεγάλο συμφέρον τους – ηθικό και υλικό.

Ο θείος Μίλοσλαβ

Balkanski rat u slici i reči 27, 11 (25) Αυγούστου 1913.

Ποια είναι η σκοπιμότητα ενός τέτοιου κειμένου; Να συγκρίνετε τα χαρίσματα που αποδίδονται στη γυναίκα ηρωίδα με αυτά που αποδίδονται στον άνδρα ήρωα, αφού διαβάσετε και το κείμενο Β-2.

Γ-28. Μια Ελληνίδα των ανώτερων στρωμάτων προσφέρει τις υπηρεσίες της ως νοσοκόμα και καταγράφει τις εμπειρίες της

Ω εκόπιασα πολύ την πρώτην ημέραν για να συνηθίσω κάπως με το περιβάλλον. Η εικών της συμφοράς της δυστυχίας της ελεεινότητος παρουσιάζετο εκεί με τα πειο ζωηρά χρώματα. Οι ασθενείς που ήρχοντο όλοι της κατωτέρας τάξεως ακάθαρτοι καθώς είναι και κουρελιασμένοι σκόρπιζαν μια μυρωδιά τόσο άσχημη που έφερε αηδία.

[...]

Έπειτα από δύο τρεις σταθμούς εφθάσαμε εις την Λάρισαν περασμένα μεσάνυκτα. Έπρεπε να μείνωμε κάπου αλλά δεν υπήρχε πουθενά μέρος. Ετοίμασαν προχείρως ένα μικρό δωμάτιον στο σταθμό για την Πριγγίπισσα. Εμείς έπρεπε να μείνωμε στα βαγόνια. Επροτίμησα να πάρω ένα αμάξι και να επισκεφθώ μερικά νοσοκομεία. Η κατάσταση ήτο φρικτή! Όλα πρόχειρα νοσοκομεία χωρίς κρεβάτια αρκετά, χωρίς νοσοκόμους, χωρίς τίποτε. Δεν ακούγαμε παρά

βογγητά, στεναγμούς, κλάματα. Στις φωνές των δυστυχισμένων κανείς δεν έτρεχε να δώσει βοήθεια. Ένας νοσοκόμος τριγύριζε νυσταγμένος χωρίς να μπορεί να κάμη τίποτε περισσότερο από το να πατή μερικούς απ' αυτούς που ήσαν πεσμένοι χάρω. Αρκετοί απ' αυτούς ήσαν πολύ βαρυσά πληγωμένοι. Τους βοηθήσαμε όσο μπορούσαμε όλη την νύκτα, το πρωί γυρίσαμε πάλι στο σταθμό.

Τρίχα, σ. 32, 35.

Κ Πρόκειται για αποσπάσματα από το ημερολόγιο του έτους 1912 της Ασπασίας Μαυρομιχάλη-Ράλλη, που ήταν κόρη και αργότερα σύζυγος έλληνα πρωθυπουργού. Αμέσως μετά την επιστράτευση, προσέφερε τις υπηρεσίες της ως νοσοκόμα εξυπηρετώντας τους τραυματίες από το μέτωπο. Μετά από μία σύντομη περίοδο εκπαίδευσης, συνόδευσε την πριγκίπισσα Ελένη στο πρώτο ταξίδι του τρένου-νοσοκομείου και κατέγραψε τις εμπειρίες της.

Σ Τι ρόλο μπορούσε να παίξει μια γυναίκα στη διάρκεια του πολέμου; Πώς ένιωθε αυτή η γυναίκα της ανώτερης τάξης, όταν ήρθε αντιμέτωπη με την πραγματικότητα του πολέμου; Να συγκρίνετε με το κείμενο Γ-24, ειδικά με την παράγραφο «Στην «Εθνική Άμυνα» ... μετάλλια μόλις επέστρεφαν».

Γ-29. Επεισόδιο μεταξύ βουλγάρων πολιτών και ένοπλων ρουμάνων στρατιωτών σε μια ρουμανική ταβέρνα. Αφήγηση ενός ρουμάνου αξιωματικού

Στην Ορχάνια εντόπισα στον τοίχο μιας ταβέρνας ένα χάρτη της Βουλγαρίας που μου κίνησε το ενδιαφέρον. Θέλησα να τον αγοράσω. Δε θα πρέπει να κόστιζε πάνω από ένα λεβ, ωστόσο πρόσφερα δύο. Δεν ήθελε [ο ιδιοκτήτης] να μου τον πουλήσει. Πρόσφερα πέντε. Δεν ήθελε με τίποτα να μου τον δώσει. Θέλησα να τον κλέψω. Το κατάλαβαν, και τότε τέσσερεις Βούλγαροι συγκεντρώθηκαν μπροστά από το χάρτη, έτοιμοι να συμπλακούν μαζί μου σε περίπτωση που επιχειρούσα κάτι. Η ταβέρνα ήταν γεμάτη με ένοπλους ρουμάνους στρατιώτες, ενώ αυτοί ήταν άοπλοι. Και όμως, εάν είχε χρειαστεί, θα είχαν αγωνιστεί! Το θράσος τους ήταν σχεδόν

ηρωικό, παρ' όλα αυτά όμως δεν ήταν τίποτα άλλο από θράσος...

► Εικ. 41. Νοσοκόμα με άρρωστους στρατιώτες, περ. 1913

Ιστορικό Αρχείο Μουσείου Μπενάκη, Αθήνα, στο Φωτόπουλος, σ. 266.

► Εικ. 42. Τουρκάλες προσφέρουν τις υπηρεσίες τους ως νοσοκόμες στην Κωνσταντινούπολη

Λ' Illustration, t. CXL, (1 Ιουλίου- 31 Δεκεμβρίου 1912), σ. 372.

Κ Λεζάντα: Τουρκάλες κυρίες της Ερυθράς Ημισελήνου στο Νοσοκομείο Γκιούλχανε. [...] Η φωτογραφία αυτή μαρτυρά ότι οι κυρίες της τουρκικής υψηλής κοινωνίας – νυμφευμένες και αρραβωνιασμένες γυναίκες, ανήσυχες μητέρες – αποφάσισαν, παρά τις μουσουλμανικές παραδόσεις, να υπηρετήσουν στα νοσοκομεία [...]

Γ-30. Τούρκοι και Εβραίοι στο Βελιγράδι στη διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου

Μπροστά στο τουρκικό τζαμί

Καθώς είναι μια όμορφη φθινοπωρινή ημέρα, οι άνθρωποι περπατούν στα τείχη του Καλέ Μεγκντάν και στο Τόπσιντερ. Το Καλέ Μεγκντάν είναι γεμάτο κόσμο, όμως πρόκειται μόνο για γυναίκες, ώστε νιώθει κανείς αμηχανία να σεργιανίζει ανάμεσα σε αυτές τις γυναίκες που μόλις πρόσφατα έστειλαν τους άνδρες και τους γιους τους στον πόλεμο.

Κάποια στιγμή βρέθηκα σε ένα μικρό δρόμο μπροστά από ένα τουρκικό τζαμί. Είναι αρκετά μεγάλο αλλά απλό, μοιάζει με μεγάλη εστία ή με το φούρνο ενός αρτοποιού, και υψώνεται ειρηνικά στο κέντρο της πόλης που έστειλε τους ανθρώπους της να πολεμήσουν τους τυράννους των αδελφών τους. Οι Τούρκοι θα τους σφάξουν στο όνομα του προφήτη τους, η ημισέληνος του οποίου λάμπει στην αιχμηρή απόληξη του μιναρέ.

Οι άνθρωποι λένε πως κάθε βράδυ Παρασκευής, όταν ο γέρο-μουεζίνης εμφανίζεται στο μπαλκόνι του μιναρέ για την επίκληση προς τον Αλλάχ, ένα πλήθος παιδιών συγκεντρώνεται μπροστά στο τζαμί και ρίχνει πέτρες στον τουρκικό ναό.

Καθώς η ένταση στις σχέσεις μεταξύ Τουρκίας και Σερβίας έφτασε τώρα στο απόγειό της, ο γέρο-μουεζίνης δεν εμφανίζεται πια και το όνομα του Αλλάχ δεν ακούγεται πάνω από τα μικρά σπίτια του Βελιγραδίου.

Ντρέπεται μήπως ο Μεγάλος Προφήτης για τα επαίσχυντα έργα των παιδιών του στην Παλιά Σερβία και τη Μακεδονία; ...

Για πολύ καιρό στεκόμουν μπροστά από τα απομεινάρια της εξουσίας που είχε καταπιέσει εμάς και τα αδέρφια μας για αιώνες, και ένιωθα κάποια στενοχώρια, όταν σκεφτόμουν αυτόν τον γέρο μουεζίνη κλεισμένο πίσω από αυτούς τους τοίχους, σαν πουλί πριν την καταιγίδα.

Εβραίοι

Κοντά στο τουρκικό τζαμί βρίσκεται η εβραϊκή συναγωγή. Θυμήθηκα τότε ότι αυτές τις ημέρες, οι Εβραίοι του Βελιγραδίου έδωσαν μεγάλα χρηματικά

ποσά στις οικογένειες που έστειλαν τους προστάτες τους στον πόλεμο. Το ίδιο γίνεται και στην επαρχία. Θα υπήρχαν άραγε Εβραίοι στη χώρα μας, οι οποίοι θα έπρατταν το ίδιο σε μια τέτοια κρίσιμη στιγμή; Νομίζω ότι θα υπήρχαν ...

Εφημερίδα *Hrvatski pokret*, 9 με 31 Οκτωβρίου 1912.

Ποια στάση κράτησαν οι δύο μειονότητες στο Βελιγράδι; Προσπαθήστε να εξηγήσετε τις πιθανές αιτίες της συμπεριφοράς τους αντίστοιχα.

Γ-31. Παιδιά παίζουν πολεμικά παιχνίδια στο Βελιγράδι

Βελιγράδι, 16 Οκτωβρίου

Στους δρόμους του Βελιγραδίου τα παιδιά άρχισαν ήδη να παίζουν το σερβοτουρκικό πόλεμο. Μέχρι τώρα είχαν μόνο ακούσει ανθρώπους να μιλούν αορίστως για έναν σερβοτουρκικό πόλεμο, κι έτσι δεν ήξεραν πώς να τον παίξουν. Τώρα όμως τα παιδιά έχουν αποκτήσει μια ξεκάθαρη εικόνα για το τι είναι οι Τσέτνικ⁴⁴, τους οποίους οι άνθρωποι εδώ τους αποκαλούν «κομίτα»⁴⁵ και μιλούν πολύ για αυτούς μεταξύ τους. Η περιπετειώδης ζωή τους, γεμάτη ανδραγαθήματα στις μάχες εναντίον των Τούρκων, μεταφέρεται από τη φαντασία στις αλάνες της αγοράς, καθώς διεγείρει τη φαντασία των παιδιών.

Αυτοί οι μικροί πολεμιστές συναντιούνται κυρίως στην πράσινη πλατεία μεταξύ του δρόμου Κνεζ Μιχαίλο και του μικρού δρομάκου που βρίσκεται το πανδοχείο «Χρυσό Βαρέλι». Το μέρος αυτό ήταν και παραμένει το κέντρο που συγκεντρώνονται οι μποέμ και οι καλλιτέχνες του Βελιγραδίου.

Αυτή η πλατεία γίνεται τώρα το πεδίο μάχης του Κοσόβου, καθώς ξεχειλίζει από παιδιά που φωνάζουν «Ζήτω ο Ίζα Μπλτζέτινατς, ρίξε στον Τούρκο!» Οι «Τούρκοι» είναι πολύ λιγότεροι και βέβαια κρύβονται στη γωνία του πανδοχείου «Χρυσό Βαρέλι», όχι γιατί φοβούνται τους Σέρβους αλλά γιατί είναι υποχρεωμένοι να παίξουν τους Τούρκους.

Εφημερίδα *Hrvatski pokret*, 9 με 31 Οκτωβρίου 1912.

44 Αντάρτες και αργότερα, ειδικά στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ένοπλοι σέρβοι εθνικιστές.

45 Αντάρτες.

► **Εικ. 43. Παιδιά παίζουν πολεμικά παιχνίδια στη Βράνια της Σερβίας**

L'illustration, t. CXL, (1 Ιουλίου-31 Δεκεμβρίου 1912), σ. 346.

Πώς επηρεάζει ο πόλεμος τα παιδικά παιχνίδια; Γιατί στο κείμενο Γ-31 λίγα μόνο παιδιά παίζουν το ρόλο των «Τούρκων»; Θυμηθείτε ανάλογα παιχνίδια από την παιδική σας ηλικία.

Παίζουν παρόμοια πολεμικά παιχνίδια τα παιδιά σήμερα; Ποιοι είναι οι «εχθροί»;

Γ-32. Προσπάθειες για τη συγκέντρωση χρημάτων για τους «Νοτιοσλάβους αδερφούς» στην Κροατία

ΖΑΓΚΡΕΜΠ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΡΥΘΡΟ ΣΤΑΥΡΟ
ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΕΘΝΩΝ

Στη σημερινή συνεδρίαση στο δημαρχείο της πόλης στις 4 μ.μ., θα γίνει πρόταση να δώσει το Ζάγκρεμπ, η μητρόπολη του Κροατικού Βασιλείου, από το ταμείο της το ποσό των 20.000 κρούνας για τον Ερυθρό Σταυρό των Βαλκανικών Εθνών.

Η πρόταση, βέβαια, θα γίνει αποδεκτή.

Πρόκειται για το μεγαλύτερο ποσό που έχει συγκεντρωθεί μέχρι τώρα από οποιοδήποτε δημοτικό συμβούλιο. Το Ζάγκρεμπ θα έδινε ακόμα περισσότε-

ρα χρήματα, εάν βρισκόταν σε καλύτερη κατάσταση η οικονομία του Κόλο⁴⁶.

«Την Πέμπτη, στην πρόβα της κροατικής μας Μουσικής Εταιρείας «Κόλο», ο αντιπρόεδρος της, κος Πρίλεπιτς, ανακοίνωσε ότι σύντομα θα οργανωθεί έρανος για τη συλλογή χρημάτων για τον Ερυθρό Σταυρό των Βαλκανικών Εθνών και η Εταιρεία «Κόλο» πρέπει οπωσδήποτε να συμμετέχει. Τα νέα αυτά έγιναν δεκτά με μεγάλο ενθουσιασμό. Όλοι χειροκροτούσαν και επευφημούσαν.

Στη συνέχεια, αποφασίστηκε να πραγματοποιηθεί κονσέρτο την Πέμπτη, 7 Νοεμβρίου και να δοθεί στον Ερυθρό Σταυρό το σύνολο του ποσού που θα συγκεντρωθεί.»

Εφημερίδα *Hrvatski pokret*, 4 Νοεμβρίου 1912.

46 Κόλο = κυκλικός χορός. Το κόλο έγινε ιδιαίτερα δημοφιλές στη διάρκεια της εθνικής αφύπνισης.

Εκφράζοντας την υποστήριξη τους στους Νοτιοσλάβους, η Κροατία και η Σλοβενία οργανώσαν πολλές εκδηλώσεις για τη συγκέντρωση χρημάτων. Τα νέα αυτών των εκδηλώσεων δημοσιεύονταν συνήθως στην πρώτη σελίδα των εφημερίδων. Όπως φαίνεται, δεν έμεινε καμιά περιοχή των σλαβικών εδαφών της Αυστροουγγαρίας που να μην συγκέντρωσε βοήθεια υπέρ των «Νοτιοσλάβων αδελφών».

Ποιοι ήταν οι λόγοι που οδήγησαν σ' αυτή τη φιλανθρωπική κίνηση στο Ζάγκρεμπ; Γιατί οι συντάκτες του άρθρου ήταν τόσο σίγουροι ότι οι αρχές της πόλης θα υποστηρίξουν τη δωρεά; Νομίζετε πως η συμμετοχή σε τέτοιες δραστηριότητες ήταν ζήτημα κοινωνικού κύρους;

Γ-33. Εθελοντές και δωρεές από την Κύπρο⁴⁷

Τη νύκτα ήλθε τηλεγράφημα του Ρέουτερ αγγέλον την βουλγαρικήν πανωλεθρίαν. Η είδησις ως αστραπή μετεδόθη εις όλας τας συνοικίας. Από τα καφενεία της Τζαμούδας ήρχισαν οι πρώται ομάδες κατερχόμεναι εν μέσω ζητοκραυγών και χειροκροτημάτων προς την πόλιν. Τα σωματεία εσημαιοστολίσθησαν καθώς και πολλαί ιδιωτικάί οικίαι. Από της «Ισότητος» εκυμάτιζον μαζί με την Ελληνικήν η Σερβική και Μαυροβουνιωτική σημαία. Αυθόρμητος, εκ του προχείρου εσηματίσθη μία κολοσσιαία διαδήλωσις. Η Φιλαρμονική, της οποίας 7 μαθηταί μάχονται ήδη εις την πρώτην γραμμήν, υπό τον αρχιμουσικόν κ. Καλλιγέρην ετέθη επί κεφαλής του μεγάλου λαϊκού όγκου ανακρούουσα θούρια, εισήλθεν εις την οδόν Γεωργίου του Α' και προ των σωματείων έστη ανακρούουσα τον ύμνον. Η πρωτοπορεία της διαδηλώσεως ήτο εις το «Αθήναιον» και η ουρά έφθανε μέχρι της οδού Κωνσταντίνου του Παλαιολόγου.

Ζήτω ο ΙΒ' Κωνσταντίνος⁴⁸! Ζήτησαν οι Βουλγαροκτόνοι⁴⁹! Ζήτω η Ένωσις!

Δύο χιλιάδες στομάτων συνώδευαν την μουσικήν ανακρούουσαν τον ύμνον. Μία πελωρία σημαία διασχίσασα την διαδήλωσιν εχαιρετίσθη με μίαν μανι-

ώδη εκδήλωσιν ενθουσιασμού. Πίλοι ερρίπτοντο εις τον αέρα και πολλοί κατησπάζοντο το ιερόν σύμβολον της πατρίδος.

Η διαδήλωσις, ην εφώτιζον ήδη βεγγαλικά φώτα διήλθε κατά μήκος την οδόν Γεωργίου του Α' και διά των οδών Βασιλέως Ευαγόρου, Αγίου Ανδρέου και Κρήτης επανήλθεν εις τα σωματεία. Περί το μεσονύκτιον διελύθη: όμιλοι όμως διάφοροι εξηκολούθουν και πέραν του μεσονυκτίου πληρουντες τας οδούς και ψάλλοντες εθνικά τραγούδια. Την επαύριον εν μέσω πυκνής συρροής εψάλη δοξολογία εις την Αγίαν Νάπαν, όπου ωμίλησε ο Μητροπολίτης Κιτίου, προκαλέσας νέας συγκινήσεως και νέους ενθουσιασμούς.[...]

Την Κυριακήν η πόλις προέβη εις νέους εράνους, προς ενίσχυσιν του ταμείου των εθνικών αναγκών. Εκατοντάδες νέων εκ της πόλεως και των περιχώρων είναι έτοιμοι προς αναχώρησιν. Η Λεμεσός μνήμων των λαμπρών αυτής παραδόσεων θα διευκολύνη όσον δύναται την αναχώρησιν των ευγενών αυτής τέκνων, υπερήφανος διότι αποδεικνύει εκάστοτε δι' έργων πόσον γνωρίζει να υπηρετεί τα μεγάλα της φυλής ιδανικά.

Εφημερίδα *Αλήθεια*, 5 Ιουλίου 1913, στο Παπαπολυβίου, σ. 73.

Στο Συνέδριο του Βερολίνου το 1878, η διοίκηση της Κύπρου παραχωρήθηκε στη Μεγάλη Βρετανία. Το νησί παρέμεινε υπό την οθωμανική επικυριαρχία έως το 1914. Μετά την είσοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο με το μέρος των Κεντρικών Δυνάμεων, σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λωζάνης (1923), η Τουρκία αναγνώρισε την προσάρτηση της Κύπρου στη Μεγάλη Βρετανία. Το 1925, η Κύπρος ανακηρύχθηκε αποικία του Βρετανικού Στέμματος. Σε αντιστοιχία με τον ελληνικό αλυτρωτισμό και τη Μεγάλη Ιδέα, στην Κύπρο καλλιεργήθηκε έντονα η ιδέα της ένωσης με την Ελλάδα. Στη διάρκεια της βρετανικής κυριαρχίας αναπτύχθηκε ένα ισχυρό ενωτικό κίνημα.

Να συγκρίνετε τα κείμενα Γ-32 και Γ-33. Παρατηρείτε ομοιότητες; Ποια μορφή αλληλεγγύης εκφράζεται στα δύο κείμενα; Ποιες είναι αντιστοιχία οι προσδοκίες των Κροατών και των Κυπρίων;

47 Η Κύπρος έστειλε 1.500 εθελοντές στους Βαλκανικούς Πολέμους. Ο Π. Παπαπολυβίου κατάφερε να συγκεντρώσει τα ονόματα 776 εθελοντών.

48 Κωνσταντίνος ΙΒ': έτσι αποκαλούσαν τον έλληνα βασιλιά Κωνσταντίνο Α', υπονοώντας ότι ήταν διάδοχος του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ΙΑ', τελευταίου βυζαντινού αυτοκράτορα.

49 «Βουλγαροκτόνοι»: υπαινιγμός που παραπέμπει στο βυζαντινό αυτοκράτορα Βασίλειο Β' (976-1025), τον «Βουλγαροκτόνο».

► **Εικ. 44.** Παιδιά υπηρετούν ως νοσοκόμοι και νοσοκόμες στην Πονγκόριτσα

L'illustration, t. CXL, (1 Ιουλίου-31 Δεκεμβρίου 1912), σ. 346.

► **Εικ. 45.** Η σερβική γυναικεία επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού στη Νέα Υόρκη, η οποία σκοπό είχε τη συγκέντρωση βοήθειας για τους τραυματίες

Balkanski rat u slici i reči 35, 20
Οκτωβρίου (13 Νοεμβρίου) 1913.

► **Εικ. 46. Κύπριος εθελοντής στους Βαλκανικούς Πολέμους**

Katia Hadjidemetriou, σ. 331.

Γ-34. Βούλγαροι γαλατάδες στην Κωνσταντινούπολη

Βρισκόμαστε λοιπόν σε εμπόλεμη κατάσταση με τους Βουλγάρους. Και όλος ο κόσμος έμαθε πια τις αγριότητες που διέπραξε εναντίον μας αυτός ο βάρβαρος, αχρείος λαός. Έμεινε χωριό που να μην έκαψαν, τζαμί που να μην βεβήλωσαν; Υπάρχουν γυναίκες και παιδιά που γλύτωσαν τη δολοφονία, αιχμάλωτοι που δε θανατώθηκαν; Παρά την κατάσταση αυτή, χιλιάδες βούλγαροι γαλατάδες εξακολουθούν ακόμη να δουλεύουν στην Κωνσταντινούπολη και μάλιστα τολμούν να φορούν *καλπάκι*⁵⁰ χωρίς να τύχουν καμιάς

κακομεταχείρισης από τους Τούρκους. Αυτό και μόνο αρκεί για να αποδείξει σε ολόκληρο το δυτικό κόσμο το μεγαλείο του ευγενούς οθωμανικού λαού.

Οι Βούλγαροι υποστήριξαν κάποτε, προκειμένου να δικαιολογήσουν τις αγριότητές τους, ότι και εμείς διαπράξαμε αγριότητες εις βάρος τους, και έσπευσαν να τις γνωστοποιήσουν στον ευρωπαϊκό τύπο. Στην πραγματικότητα, μπορεί κανείς να καταλάβει ότι όλα αυτά είναι ψεύδη. Σε κανένα μέρος της Ευρώπης, η οποία θεωρείται πολιτισμένος κόσμος, δε θα μπορούσαν να συμβιώσουν σε μια χώρα πολίτες δύο κρατών που βρίσκονται σε εμπόλεμη κατάσταση. Στη διάρκεια του γερμανογαλλικού πολέμου⁵¹, δεν υπήρχαν Γερμανοί σε γαλλικό έδαφος, ακριβώς όπως δεν υπήρχαν Γάλλοι στη Γερμανία. Και εάν υπήρχε έστω και ένας, ο λαός θα τον έσκιζε σε κομμάτια.

Όταν κάποιος συγκρίνει την κατάσταση στην Ευρώπη και αλλού, συνειδητοποιεί ότι το οθωμανικό γάλα είναι πιο υγιεινό από το κακό γάλα των βούλγαρων γαλατάδων. Αισθανόμαστε επομένως υπερηφάνια για το αίσθημα της δικαιοσύνης που μας διακρίνει. Και θα θέλαμε πολύ να μάθουμε για ποιο λόγο μπορούν να αισθάνονται περήφανοι αυτοί οι εγκληματίες!

«Ο γαλατάς μας» (Sütçülerimiz)

Στήλη: Φιλικό κουβεντολόι (Hasb-i Hal), *Karagöz* 548, 23
Αυγούστου 1913 στο Heinemann, σ. 246-247.

🔑 Η περιοδική έκδοση *Karagöz* εκδιδόταν δύο φορές την εβδομάδα από τις 10 Αυγούστου 1908 έως το 1951. Το όνομα *Καραγκιόζης* προήλθε από τον ομώνυμο κωμικό και άξεστο ήρωα του παραδοσιακού οθωμανικού θεάτρου σκιών. Στη διάρκεια της μακρόχρονης ιστορίας του, το περιοδικό άλλαξε δύο φορές εκδότη. Ο Αλή Φουάντ, ο ιδρυτής του, εξέδιδε τον *Καραγκιόζη*, μέχρι το θάνατό του το 1919. Τον διαδέχθηκε η αδελφή του Φατμά, η οποία το 1935 πούλησε το περιοδικό στο Δημοκρατικό Λαϊκό Κόμμα (Cumhuriyet Halk Partisi).

50 Ένα είδος γούνινου καπέλου που μοιάζει με φέσι.

51 Πρόκειται για το γερμανογαλλικό πόλεμο του 1870-71.

► **Εικ. 47. Διαφήμιση γάλακτος στην Ελλάδα**

🔑 **Λεζάντα:** «Κατά τον τελευταίον Βαλκανικόν Πόλεμον, οι γενναίοι Έλληνες στρατιώται κατανάλωσαν μεγάλας ποσότητας γάλακτος «ΒΛΑΧΑΣ», το οποίον τοις έδωκε την δύναμιν και την υγείαν».

📌 Με ποιον τρόπο χρησιμοποιεί η συγκεκριμένη διαφήμιση την εμπειρία του Βαλκανικού Πολέμου; Γνωρίζετε σύγχρονες διαφημίσεις που να χρησιμοποιούν στρατιώτες για τους σκοπούς τους; Ποιος θα μπορούσε να πρωταγωνιστεί σε μια τέτοια σύγχρονη διαφήμιση; Πώς το εξηγείτε;

Η Αθήνα των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913.

📌 **Γενικές ερωτήσεις υποκεφαλαίου IV**

1. Να συγκρίνετε τα κείμενα και τις εικόνες που αναφέρονται στο ρόλο των γυναικών στη διάρκεια του πολέμου. Να διακρίνετε μεταξύ των στερεοτύπων και των πραγματικών καταστάσεων. Αναζητήστε παρόμοια κείμενα στο Βιβλίο Εργασίας 4 και συγκρίνετε το ρόλο των γυναικών στους Βαλκανικούς Πολέμους και στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Τι ομοιότητες και τι διαφορές εντοπίζετε;
2. Εντοπίστε τις αναπαραστάσεις παιδιών στο σύνολο του εικονογραφικού υλικού του παρόντος Βιβλίου Εργασίας. Περιγράψτε τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους επιδρά στις ζωές των παιδιών ο πόλεμος.
3. Να χωρίσετε τα κείμενα σε τρεις κατηγορίες. Σε αυτά που αναφέρονται στη ζωή (α) πριν από τον πόλεμο, (β) στη διάρκεια του πολέμου και (γ) μετά τον πόλεμο. Μπορείτε να περιγράψετε την εικόνα του πολέμου και στις τρεις περιπτώσεις;
4. Να βρείτε πηγές που αναφέρονται στην εμπειρία του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (στη δυτική Ευρώπη) και να προσπαθήσετε να εντοπίσετε τις ομοιότητες.

Κεφάλαιο Δ: Εμπόλεμοι και Θεατές

Η έκρηξη των Βαλκανικών Πολέμων προκάλεσε ποικίλες αντιδράσεις και ανάμικτα συναισθήματα στους πληθυσμούς της βαλκανικής χερσονήσου. Και οι δύο πλευρές είχαν εξίσου τους υποστηρικτές και τους αντιπάλους τους. Η ουδετερότητα που είχαν επισήμως διακηρύξει απέναντι στην ένοπλη σύρραξη η Αντάντ και οι Κεντρικές Δυνάμεις συνυπήρχε με την ενθουσιώδη υποστήριξη των «αδελφών στην πίστη και στα όπλα».

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι εγκαινίασαν ένα νέο γύρο πολιτικών και διπλωματικών συζητήσεων για το μέλλον της περιοχής. Έκαναν και πάλι την εμφάνισή τους σχέδια για τη δημιουργία νέων κρατών στα ευρωπαϊκά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Την ώρα που οι πολιτικοί κύκλοι επιχειρούσαν να εκμεταλλευτούν τη νέα κατάσταση για να ικανοποιήσουν τα δικά τους συμφέροντα, οι απλοί άνθρωποι είχαν συγκινηθεί από τις συμφορές που προκαλούσε ο πόλεμος και η αβέβαιη προοπτική μιας ειρήνης στην οποία οι νικητές θα επέβαλαν τους δικούς τους όρους, αδιαφορώντας για τις ανάγκες των άλλων. Οι ηγετικοί κύκλοι των γειτονικών χωρών που δε συμμετείχαν στον πόλεμο έβλεπαν ως μια σοβαρή απειλή την αλληλεγγύη που επικρατούσε μεταξύ λαών διαφορετικών θρησκευτικών δογμάτων, ειδικά μεταξύ των σλαβικών εθνών, και ως τέτοια συνέχισαν να τη βλέπουν πολλά χρόνια μετά το πέρας των πολέμων.

Οι πηγές που παρατίθενται στο παρόν κεφάλαιο επιχειρούν να ανασυνθέσουν τις στάσεις των βαλκανικών λαών, που διαβιούσαν σε διαφορετικά πολιτικά καθεστώτα, προς τους Βαλκανικούς Πολέμους. Οι στάσεις αυτές κυμαίνονταν από την πλήρη ανάμειξη, που έφτανε μέχρι το σημείο σχηματισμού σωματών εθελοντών, έως τη σχετική αδιαφορία ακόμα και τη χιουμοριστική αντιμετώπιση του θέματος. Παράλληλα, οι φυσικές αυτές αντιδράσεις συνυπήρχαν με μακρόπνοα, αλληλοσυγκρουόμενα πολιτικά σχέδια.

I. Οι βαλκανικές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

Διαφορετικές ήταν οι προσδοκίες των λαών των βαλκανικών επαρχιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τους Βαλκανικούς Πολέμους. Ορισμένοι κατατάχθηκαν στον οθωμανικό στρατό ελπίζοντας να καταστρέψουν τους εχθρούς της Αυτοκρατορίας και να τη διατηρήσουν ακέραια, ενώ άλλοι πολέμησαν προς όφελος των δικών τους εθνών - κρατών.

ALBANIA. Η Αλβανία δεν κράτησε μια ενιαία στάση απέναντι στις εμπόλεμες πλευρές, καθώς είχε λάβει εγγυήσεις για μια περιορισμένη αυτονομία λίγο πριν το ξέσπασμα των Βαλκανικών Πολέμων. Κύριος στόχος της ήταν να διασφαλίσει και – εάν ήταν δυνατό – να επεκτείνει την αυτονομία σε όλες τις περιοχές που θεωρούσε ότι αποτελούσαν αλβανικά εδάφη. Αυτός ο στόχος μπορούσε να επιτευχθεί, μόνο εάν συνεργούσε με το μέρος των νικητών και εάν εξασφάλιζε την υποστήριξη των Μεγάλων Δυνάμεων. Οι ήττες των Οθωμανών στη διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου ανάγκασαν τους Αλβανούς να εγκαταλείψουν το αίτημα της αυτονομίας, που παραδοσιακά απαιτούσαν, και να επιχειρήσουν να κατακτήσουν την πλήρη ανεξαρτησία τους. Ωστόσο, τα αντικρουόμενα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων ανάγκασαν τη νέα Αλβανία να διάγει για αρκετά χρόνια έναν επικίνδυνο βίο εν μέσω διπλωματικών δολοπλοκιών και ένοπλων συρράξεων.

Δ-1. Οι αποφάσεις για τη στάση που έπρεπε να κρατήσουν οι Αλβανοί σε περίπτωση Βαλκανικού Πολέμου – Σκόπια, 14 Οκτωβρίου 1912

Το παράρτημα της Επιτροπής «Σωτηρία» στα Σκόπια και η «Μαύρη Εταιρεία» πραγματοποίησαν μια επείγουσα συνεδρίαση με θέμα: Ο επερχόμενος πόλεμος με την Τουρκία. Με ποιον τρόπο θα σώσουμε την Αλβανία;

Λήφθηκαν οι εξής αποφάσεις:

1. Να σταλεί διακήρυξη προς τις Μεγάλες Δυνάμεις
2. Να σχηματιστεί μια ομάδα αντιπροσώπων, στόχος της οποίας θα είναι η ρήξη της συμφωνίας της ορεινής Σκόδρας με το Μαυροβούνιο.
3. Η αντιπροσωπεία αυτή θα έχει την αρμοδιότητα να ενώσει τις αλβανικές περιοχές, ώστε να αποφευχθεί ο κίνδυνος διαμελισμού της χώρας.

Η διακήρυξη που υπογράφηκε στις 16.10.1912 από τη «Μαύρη Εταιρεία» υποστήριζε τα εξής: Η «Μαύρη Εταιρεία», ως αντιπρόσωπος του αλβανικού λαού, έχει την τιμή να σας πληροφορήσει ότι ο αλβανικός λαός δεν πολεμά για να επιβάλει την τουρκική κυριαρχία στα Βαλκάνια, αλλά για να κατακτήσει το σύνολο της αλβανικής επικράτειας. Επομένως, όποια κι αν είναι η έκβαση του πολέμου, οι Αλβανοί δε θα δεχθούν ποτέ καμιά άλλη μορφή διοίκησης για τα τέσσερα βιλαέτια παρά μόνο τη διοίκηση από μία και μόνο κυβέρνηση.

Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare, σ. 255-256.

Η «Μαύρη Εταιρεία για τη Σωτηρία» (1911-1912) ήταν μια αλβανική επαναστατική και εθνικιστική εταιρεία, η οποία δραστηριοποιούνταν σε πολλές πόλεις, όπως η Βλόρα (Αυλώνα), το Αργυρόκαστρο, η Κορυτσά, το Μοναστήρι, τα Σκόπια κ.λπ. Πρωταρχικός στόχος της οργάνωσης ήταν η ένωση των βιλαετιών της Σκόδρας, του Κοσόβου, του Μοναστηρίου και των Ιωαννίνων σε μια ενιαία και αυτόνομη πολιτική οντότητα με αλβανική διοίκηση και κοινοβούλιο. Οι απόψεις της εταιρείας ήταν ριζοσπαστικές και θεωρούσε τις ένοπλες εξεγέρσεις μέσο για την επίτευξη των στόχων της. Έπαιξε σημαντικό ρόλο στην οργάνωση και το συντονισμό των αλβανικών εξεγέρσεων των ετών 1911-1912 εναντίον της οθωμανικής εξουσίας. Διατηρούσε επίσης επαφές με αλβανικές πατριωτικές εταιρείες του εξωτερικού.

Δ-2. Ο Χέρμπερτ Άνταμς Γκίμπονς, ένας νεαρός φοιτητής της ιστορίας που ταξίδεψε στα Βαλκάνια υπηρετώντας στον Ερυθρό Σταυρό στη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων, περιγράφει την υπεράσπιση της Σκόδρας από τους Αλβανούς

Η Σκόδρα ήταν περικυκλωμένη, αλλά οι Μαυροβούνιοι που είχαν καταφέρει να ρίξουν στη μάχη σχεδόν τριάντα χιλιάδες άνδρες, αναγκάστηκαν να είναι σε εγρήγορση ολόκληρο το διάστημα του χειμώνα. Το μεγάλο οχυρό του Ταραμπός, ενός ψηλού βουνού, το οποίο δέσποζε πάνω από την πόλη της Σκόδρας και το κατώτερο άκρο της λίμνης, ήταν εξαιρετικά ισχυρό για τις δυνάμεις τους και το πυροβολικό τους. Μέσα στην πόλη της Σκόδρας, ήταν οι Αλβανοί και όχι οι Τούρκοι, που μαχόμενοι για τη σωτηρία της εθνικής τους ζωής, είχαν οργανώσει και συντηρήσει μια θαυμάσια και παρατεταμένη αντίσταση.

Gibbons, σ.274-275.

Γιατί οι Αλβανοί υποστήριζαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία στις αρχές του πολέμου; Πολεμούσαν για το σουλτάνο στην Κωνσταντινούπολη ή για την επίτευξη των εθνικών τους στόχων; Ποια ήταν τα θετικά και ποια τα αρνητικά σημεία μιας τέτοιας πολιτικής;

Δ-3. Τηλεγράφημα του αρχηγείου της Αλβανικής Προσωρινής Κυβέρνησης προς τους υπουργούς Εξωτερικών του Μαυροβουνίου, της Σερβίας, της Βουλγαρίας και της Ελλάδας, 29 Νοεμβρίου 1912

Θα ήθελα να πληροφορήσω τις Εξοχότητές σας για ένα αξιοσημείωτο συμβάν που απασχολεί τον εθνικό βίο των Αλβανών.

Αντιπρόσωποι από όλες τις αλβανικές περιοχές, διαφορετικών θρησκευτικών δογμάτων, συγκεντρώθηκαν χθες στην πόλη της Βλόρας και σχημάτισαν Εθνοσυνέλευση, η οποία κήρυξε την ανεξαρτησία της Αλβανίας και εξέλεξε Προσωρινή Κυβέρνηση. Οι Αλβανοί αισθάνονται ευτυχείς που συμμετέχουν στην οικογένεια των ελεύθερων εθνών της Ανατολικής Ευρώπης, καθώς η μόνη τους επιθυμία είναι να ζουν ειρηνικά με τους γειτονικούς λαούς. Ελπίζουμε ότι αυτή η αλλαγή στον εθνικό μας βίο και η Προσωρινή Κυβέρνηση θα αναγνωριστούν από τις

Κυβερνήσεις των Υψηλοτήτων σας, ότι θα σταματήσει κάθε εχθροπραξία από τους στρατούς σας μέσα στην εθνική μας επικράτεια και ότι όλα τα αλβανικά εδάφη που σήμερα βρίσκονται υπό την κατοχή των συμμαχικών στρατών θα γίνουν και πάλι ελεύθερα.

Qeveria e Perkohëshme e Vlorës..., σ. 42-43.

► **Εικ. 48. Εγκαταλείποντας τη Σκόδρα: μια Μαυροβούνια μάνα με το γιο της μπροστά στον τάφο του πατέρα, Μάιος 1913**

L' Illustration, Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1913, σ. 449.

Παρατηρήστε προσεκτικά τη φωτογραφία. Πιστεύετε πως πρόκειται για αληθινή σκηνή ή έχει σκηνοθετηθεί ειδικά για το φωτογραφικό φακό;

► **Εικ. 49. Εξεγερμένοι Αλβανοί από τη Μίρνιττα ετοιμάζονται να πάρουν μέρος στον πόλεμο εναντίον του τουρκικού στρατού, 1912 (πριν από τον Βαλκανικό Πόλεμο)**

Gjurme te Historise Kombetare ne Fototeken e Shkodres, σ. 127.

Δ-4. Επίσημη επιστολή του προξένου της Αυστροουγγαρίας προς το Υπουργείο Εξωτερικών της Αυστροουγγαρικής Αυτοκρατορίας, Αυλώνα, 30 Νοεμβρίου 1912

Στη διάρκεια της συνομιλίας μας με τον Ισμαήλ Κεμάλ Μπέη⁵², στο προξενείο μας σήμερα, με την παρουσία επίσης του ιταλού συναδέλφου μου, ο Ισμαήλ Κεμάλ μας διαβεβαίωσε ότι ήταν ικανοποιημένος από τους μέχρι τώρα διοικητικούς χειρισμούς. Η δικαιοδοσία του στις ελεύθερες περιοχές της χώρας είχε αναγνωριστεί. Επιπλέον, τα τουρκικά στρατεύματα και οι στρατηγοί αυτών των περιοχών είχαν κρατήσει αυστηρά ουδέτερη στάση. [...]

Τα πολυάριθμα στρατεύματα της δυτικής τουρκικής στρατιάς διοικούνται στο Λούσνιε από τον Μαχμούτ Πασά, στην Κέρκुरα από τον Σαϊντ Πασά, στο Μπεράτ από το Ξαβίντ Πασά, στο Λεσκοβίκι από τον Αλί

⁵² Ο Ισμαήλ Κεμάλ Μπέης (1844-1919) γεννήθηκε στη Αυλώνα από εύπορη οικογένεια. Ολοκλήρωσε τις βασικές του σπουδές στη γενέθλια πόλη του και στη συνέχεια φοίτησε στη Ζωσιμαία Σχολή των Ιωαννίνων. Το 1859 μετακόμισε με την οικογένειά του στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί ξεκίνησε μια εξέχουσα σταδιοδρομία στην οθωμανική διοίκηση, όπου και παρέμεινε, προκειμένου να συνεισφέρει ουσιαστικά στην επίτευξη της αλβανικής ανεξαρτησίας. Συμμετείχε ενεργά στο κίνημα των Νεοτούρκων, αλλά αντιτάχθηκε στην αυταρχική πολιτική που αργότερα εφάρμοσαν. Παρά τις αντιδράσεις των Νεοτούρκων ενάντια στην υποψηφιότητά του, το Δεκέμβριο του 1908 εκλέχθηκε μέλος του οθωμανικού κοινοβουλίου εκπροσωπώντας το σαντζάκι του Μπεράτ. Μετά την έκρηξη του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, μαζί με μια ομάδα αλβανών πατριωτών, ο Ισμαήλ Κεμάλ οργάνωσε πολλές συναντήσεις με Αλβανούς της διασποράς προκειμένου να συζητήσουν το αλβανικό ζήτημα. Έκανε ευρέως γνωστές τις απόψεις του για το μέλλον της Αλβανίας μέσα από πολλά άρθρα και συνεντεύξεις που έδωσε σε ξένες εφημερίδες. Επέστρεψε στην Αλβανία στις 19 Νοεμβρίου και μετά την οργάνωση μιας συνεδρίασης αντιπροσώπων από όλες τις περιοχές που κατοικούσαν Αλβανοί, στις 28 Νοεμβρίου του 1912 διακήρυξε την ανεξαρτησία της Αλβανίας από την τουρκική εξουσία και έγινε ο πρώτος αλβανός πρωθυπουργός. Το 1914 η κυβέρνησή του παραιτήθηκε και οι ευρωπαϊκές δυνάμεις εγκατέστησαν έναν ευρωπαϊό πρίγκιπα, ως βασιλιά της Αλβανίας. Ο Ισμαήλ Κεμάλ πέθανε το 1919 στην Ιταλία και τάφηκε στη γενέθλια πόλη του, Αυλώνα.

Ριζά Πασά. Τα στρατεύματα αυτά έχουν άσχημο ηθικό, είναι κουρασμένα και χωρίς επαρκή εξοπλισμό.

Ismail Qemal and Documents, σ. 246.

Ποια ήταν η κατάσταση στα αλβανικά εδάφη στο τέλος του πολέμου; Γιατί η Προσωρινή Κυβέρνηση επιχειρούσε να αναπτύξει καλές σχέσεις με τους Βαλκάνιους Συμμάχους; Υπήρχαν αλληλοσυγκρούμενα συμφέροντα στα αιτήματα των Αλβανών, των Σέρβων, των Βουλγάρων και των Ελλήνων;

Δ-5. Οι κίνδυνοι της οριοθέτησης της Αλβανίας για την ευρωπαϊκή ειρήνη – μια γαλλική προσέγγιση

Οι επιπτώσεις του αλβανικού ζητήματος στην Ευρώπη
Με ποιον τρόπο μπορεί η οριοθέτηση της Αλβανίας να αποτελέσει σήμερα απειλή για την ευρωπαϊκή ειρήνη; Ένας τέτοιος κίνδυνος πηγάζει από μια απλή αιτία.

Η Αυστροουγγαρία, η οποία δεν πήρε μέρος στον πόλεμο, δεν έχει στην πραγματικότητα δικαίωμα να επέμβει στη διαδικασία του μοιράσματος της ευρωπαϊκής Τουρκίας μεταξύ των Συμμάχων, οι οποίοι ανέλαβαν το κόστος της επίθεσης και τις τεράστιες θυσίες που έπρεπε να κάνουν, τόσο σε επίπεδο οικο-

νομικό όσο και σε επίπεδο ανθρώπινου δυναμικού. Ωστόσο, το σχέδιο συγκρότησης της Αλβανίας που παρουσίασε η κυβέρνηση της Βιέννης αποσκοπεί μόνο στο να στερήσει από τους Μαυροβούνιους, τους Σέρβους και τους Έλληνες τους κύριους καρπούς της νίκης τους. Οι Μεγάλες Δυνάμεις έχουν ήδη παραχωρήσει πολλά στην Αυστροουγγαρία εγκρίνοντας την αρχή της αυτονομίας της Αλβανίας, είναι ωστόσο προφανές ότι μια τέτοια Αλβανία θα έπρεπε να έχει περιορισμένο μέγεθος, προκειμένου να συμβιβαστούν οι επιθυμίες της Αυστρίας με τα δικαιώματα των νικηφόρων Βαλκάνιων Συμμάχων.

Ωστόσο, εάν η Γερμανία και η Ιταλία υποστηρίζουν τις φιλοδοξίες της Αυστρίας, οι Βαλκάνιοι Σύμμαχοι έχουν την ουδέτερη υποστήριξη των δυνάμεων της Τριπλής Αντάντ, το δόγμα της οποίας διακηρύχθηκε στις 9 Νοεμβρίου του 1912 από τον κ. Άσκουιθ, τον βρετανό πρωθυπουργό. Ο τελευταίος δήλωσε στη διάρκεια της συνεστίασης του λόρδου δημάρχου: «Οι νικητές δε θα πρέπει να στερηθούν τίποτα μετά από μια τόσο ακριβή νίκη». Συνεπώς, οι δύο σημαντικές, πολιτικές ευρωπαϊκές ομάδες αγωνίζονται να υπερισχύσουν η μία της άλλης στο αλβανικό ζήτημα.

André Chéradame, L'illustration, 3650, 8 Φεβρουαρίου 1913, σ. 115.

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ. Η κατάσταση στη Μακεδονία⁵³ ήταν πολύ πιο σύνθετη από ό,τι στην Αλβανία. Ενώ πολλές πληθυσμιακές ομάδες αναζητούσαν την ευκαιρία να ενωθούν με τα γειτονικά έθνη-κράτη, πολιτικοί κύκλοι της διασποράς είχαν και πάλι ανασύρει την ιδέα της αυτονομίας, όπως αυτή οριζόταν στο άρθρο 23 της Συνθήκης του Βερολίνου του 1878.

Δ-6. Μνημόνιο μιας ομάδας σλαβομακεδόνων διανοούμενων που ζούσαν στην Αγία Πετρούπολη, με ημερομηνία 7 Ιουλίου 1913 και παραλήπτη «τις Κυβερνήσεις και τις κοινωνίες των σύμμαχων βαλκανικών κρατών»

[...] Στο όνομα του φυσικού νόμου, στο όνομα της ιστορίας, στο όνομα ενός αγαθού σκοπού, Σας ικετεύουμε, αδελφοί, να δεχθείτε να πληροφορηθείτε τα ακόλουθα:

Η Μακεδονία κατοικείται από έναν ομοιογενή σλαβικό λαό, που έχει τη δική του ιστορία, το δικό του τρόπο ζωής, είχε το δικό του κράτος στο παρελθόν,

τα δικά του ιδεώδη κι επομένως, έχει το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης.

Η Μακεδονία πρέπει να γίνει ανεξάρτητο κράτος με τα δικά της εθνογραφικά, γεωγραφικά και πολιτισμικά-ιστορικά σύνορα, με μια κυβέρνηση που να λογοδοτεί απέναντι σε μια Εθνοσυνέλευση.

Το μακεδονικό κράτος πρέπει να αποτελεί μια ξεχωριστή και ισότιμη μονάδα μέσα σε μια βαλκανική ένωση με κοινά τελωνειακά σύνορα.

Ως προς τα εκκλησιαστικά ζητήματα, είναι αναγκαίο να επανιδρυθεί στη Μακεδονία η παλαιά αυτοκέφαλη εκκλησία της Οχρίδας, η οποία θα εγκαθίδρυε τις κανονικές της σχέσεις με τις άλλες ορθόδοξες εκ-

53 Με όποιον τρόπο κι αν την προσδιορίσουμε: βλ. πίνακα 13.

κλησίες: την ελληνική, τη ρωσική, τη βουλγαρική, τη σερβική, τη ρουμανική και τη συρο-αραβική.

Προκειμένου να πραγματοποιηθεί μια καλύτερη εσωτερική διευθέτηση του μακεδονικού κράτους, θα πρέπει να συγκροτηθεί, το συντομότερο δυνατό, στη Θεσσαλονίκη ένα γενικό αντιπροσωπευτικό σώμα (Συνταγματική Εθνοσυνέλευση) με την προκήρυξη γενικών εκλογών, οι οποίες θα διεξαχθούν υπό την προστασία των άλλων χωρών.

Αδελφοί σύμμαχοι – απελευθερωτές! Ελπίζουμε ότι τα λόγια μας θα βρουν το δρόμο τους στην καρδιά και στο μυαλό σας και ότι Εσείς, ακολουθώντας το παράδειγμα της γενναιόδωρης Ρωσίας και υπολογίζοντας τα μελλοντικά σας συμφέροντα, θα υποστηρίξετε την άμεση δημιουργία ενός ανεξάρτητου μακεδονικού κράτους, μέσω του οποίου Εσείς θα διατηρήσετε τη μεταξύ σας ειρήνη και αρμονία. Όσο συντομότερα τόσο το καλύτερο για όλους μας. Μια τέτοια λύση πηγάζει από την πραγμάτωση της μεγάλης σλαβο-ελληνικής ιδέας για μια βαλκανική συμμαχία και μια τέτοια λύση απαιτούν από εσάς τα συμφέροντα του παγκόσμιου πολιτισμού και η δικαιοσύνη.

Υπογράφεται από τους : Ντιμιτάρ Τσουπόβσκι (πιθανός συντάκτης), Γκίόργκι Α. Γκεόργκοφ, Γκ.Κ. Κονσταντίνοβιτς, Νάσε Ντ. Ντίμοφ, Ι.Γκ. Γκεόργκοφ.

Odbrani tekstovi za istorijata na makeonskiot narod,
σ. 810-812.

Ποιες είναι οι βασικές πολιτικές ιδέες που περιέχει το κείμενο;

Γιατί νομίζετε ότι γίνεται αναφορά στη «γενναιόδωρη Ρωσία»;

Συγκρίνετε με τα κείμενα Β-4, Β-5 και Β-6: προσπαθήστε να κατανοήσετε πώς νοείται η «Βαλκανική Ένωση» σε κάθε μια από τις τέσσερις περιπτώσεις.

Δ-7. Γάλλος δημοσιογράφος αμφισβητεί την ιδέα μιας αυτόνομης Μακεδονίας, Αύγουστος 1912

Έχουμε σκοπό να προχωρήσουμε τις διαδικασίες προς την κατεύθυνση της αυτονομής της Μακεδονίας; Η ιδέα μιας Μακεδονίας για τους Μακεδόνες προωθήθηκε τα τελευταία χρόνια και τείνει να αντικαταστήσει την πολύ πιο επικίνδυνη ιδέα του διαμελισμού της Μακεδονίας μεταξύ των διάφορων βαλκανικών χωρών. Ωστόσο, οι αναταραχές που βα-

σανίζουν συνέχεια την επαρχία φαίνεται πως πηγάζουν από ένα βουλγαρικό μάλλον κίνημα παρά από ένα μακεδονικό. Υπό αυτούς τους όρους, θα ήταν δύσκολο να προωθηθεί η αυτονομία της Μακεδονίας χωρίς να ευνοηθεί σημαντικά η βουλγαρική μερίδα εις βάρος των άλλων εθνικοτήτων. Μια τέτοια εξέλιξη θα προκαλούσε σίγουρα απέλπιδες αντιδράσεις στην καρδιά της Μακεδονίας. Τέλος, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι οι Έλληνες και οι Κουτσόβλαχοι (Ρουμάνοι) της Μακεδονίας ευνοούν το υπάρχον *status quo*, φοβούμενοι την κυριαρχία του σλαβικού στοιχείου. [...] Στις παρούσες συνθήκες, ένας βαλκανικός πόλεμος θα αποτελούσε σημαντικό κίνδυνο για την Ευρώπη. Η Ευρώπη θα έπρεπε να προσπαθήσει να αποφύγει αυτόν τον κίνδυνο με κάθε μέσο που διαθέτει. Τίποτα δε θα ήταν πιο θεμιτό.

Albéric Cahuet, «La situation en Turquie et la proposition Berchtold», *L'Illustration*, 3626, 24 Αυγούστου 1912, σ. 123.

► Εικ. 50. Έλληνες και σέρβοι διπλωμάτες και αντιπρόσωποι του στρατού στο όρος Καϊμακτσαλάν συζητούν για τον καθορισμό των συνόρων στη Μακεδονία

Γενικές ερωτήσεις υποκεφαλαίου Ι

Ποια είναι τα κοινά χαρακτηριστικά των προσδοκιών των πολιτικών κύκλων στην Αλβανία και στη Μακεδονία μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων; Παρατηρείτε κοινά στοιχεία με τις προσδοκίες άλλων βαλκανικών εθνών και ποια είναι αυτά; Να εντοπίσετε τα σημεία στα οποία διαφοροποιούνται αυτές οι προσδοκίες και να επιχειρήσετε να εξακριβώσετε την «καλύτερη λύση».

II. Τα βαλκανικά εδάφη της Αυστροουγγαρίας

Οι βαλκανικές επαρχίες της Αυστροουγγαρίας έπρεπε να ακολουθήσουν την επίσημη γραμμή της ουδετερότητας που είχε διακηρυχθεί στη Βιέννη. Για πολλούς όμως λόγους, ο πληθυσμός των περιοχών αυτών ένιωθε ότι ο πόλεμος τον αφορούσε πολύ περισσότερο από ό,τι το υπουργικό συμβούλιο.

ΣΛΟΒΕΝΙΑ. Οι Σλοβένοι έδειξαν μεγάλο ενδιαφέρον για τους Βαλκανικούς Πολέμους και φαινόταν καθαρά η δυνατή τους συμπάθεια προς τα νοτιοσλαβικά έθνη. Ο πόλεμος παρουσιάστηκε ως ο πόλεμος των καταπιεσμένων εθνών ενάντια στην τουρκική ηγεμονία, ως πολιτισμικός και θρησκευτικός πόλεμος (η χριστιανοσύνη ενάντια στο Ισλάμ) και επίσης, ως ο πόλεμος για την ένωση των νοτιοσλαβικών εθνών. Βέβαια, η πολιτική των σλοβενικών πολιτικών κομμάτων δεν ήταν προσανατολισμένη προς την αναζήτηση τρόπων για την επίλυση του σλοβενικού εθνικού ζητήματος έξω από τα σύνορα της Αυστροουγγαρίας. Όλα ωστόσο τα κόμματα μοιράζονταν την πεποίθηση ότι η απελευθέρωση των νοτιοσλαβικών εθνών θα ενδυνάμωνε τη θέση των σλαβικών εθνών εντός των ορίων της Αυστροουγγρικής μοναρχίας.

Δ-8. «Πόλεμος στα Βαλκάνια 1912/13»: το βιβλίο που κυκλοφόρησε το 1914 αναλύει σε βάθος τις σχέσεις μεταξύ των εμπόλεμων εθνών, τις αιτίες και τις συνέπειες του πολέμου

Πριν από τον πόλεμο – οι αιτίες του πολέμου

... η διέξοδος της Σερβίας προς τη θάλασσα

Είναι φανερό ότι η Σερβία δε θα μπορούσε να αναπτυχθεί μέσα σε τέτοια σύνορα. Μόνο εάν η Σερβία μπορούσε να μετατοπίσει την Παλαιά Σερβία, από το σημείο που είχε τη συντομότερη πρόσβαση στις ακτές της Αδριατικής μέσω της κοιλάδας του ποταμού Ντρίνα (Δρείνου), στα λιμάνια του Αγ. Ιβάν, του Λιες και του Ντρατς, μόνο τότε θα υπήρχαν οι κατάλληλες συνθήκες για την ομαλοποίηση του βίου της και την οικονομική της ανάπτυξη. [...]

... η απελευθέρωση των Μακεδόνων από τη Βουλγαρία

Τώρα, που οι μακάριοι αδελφοί τους στα Βαλκάνια προχώρησαν σε πόλεμο για να απελευθερωθούν από τη φοβερή σκλαβιά, τώρα μόνο ξεσηκώθηκαν κι οι Μακεδόνες. Ξέχασαν τις κομματικές διαφορές και αγκάλιασαν ο ένας τον άλλο με αδελφικό πνεύμα, καθώς μάχονται όλοι για την πατρίδα τους. Ορισμένοι κατατάχθηκαν στο βουλγαρικό στρατό ως εθελοντές, άλλοι ανέβηκαν στα βουνά. Πολεμούσαν και οι δυο για την ελευθερία, την οποία επιθυμούσαν εδώ και τόσο καιρό και για την οποία είχαν ήδη χύσει τόσο αίμα. Ξεσηκώθηκαν για να εκδικηθούν για τα αμέτρητα λάθη και τις

κτηνωδίες που είχαν διαπραχθεί εις βάρος τους, να εκδικηθούν για τους πατεράδες και τις μανάδες τους, τις γυναίκες και τα παιδιά τους. Αυτή τη φορά, δεν αποσύρθηκαν στα βουνά για να κρυφτούν από τους Τούρκους, σαγηνεύτηκαν από το λαμπρό φέγγος, που αναγγέλλει μια νέα, ελεύθερη ζωή στην πατρίδα. Τώρα πια έφτασε γι' αυτούς η μεγάλη ημέρα. [...]

... η Ελλάδα διεκδικεί την Κρήτη

Η αιτία που παρακίνησε τους Έλληνες να ενωθούν με τα βαλκανικά κράτη σε έναν πόλεμο ενάντια στην Τουρκία ήταν η νήσος της Κρήτης. [...]

Βέβαια, η Ελλάδα είχε και άλλους λόγους που επιθυμούσε την επίθεση. Όπως οι Σλάβοι, έτσι και οι Έλληνες υπέφεραν πολύ κάτω από την τουρκική κυριαρχία. Ειδικά στην Ήπειρο, οι Τούρκοι και οι Αλβανοί προκαλούσαν ακατάπαυστα αιματοκυλίσματα. Ούτε και στα νησιά επικρατούσε ειρήνη· λίγο πριν από τον πόλεμο, μια άγρια εξέγερση είχε εκδηλωθεί στο νησί της Σάμου.

«Πόλεμος στα Βαλκάνια» (*Vojska na Balkani*), σ. 27, 42.

Ποιους θεωρούν οι Σλοβένοι ως τους κυριότερους λόγους για την έκρηξη των Βαλκανικών Πολέμων;
Γνωρίζουν τα προβλήματα που υπάρχουν στα Βαλκάνια;
Γιατί αναγνωρίζουν τα συμφέροντα των βαλκανικών εθνών-κρατών και δεν αναγνωρίζουν τα συμφέροντα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας;

Δ-9. Η σλοβενική άποψη για την κατάσταση στη Μακεδονία

Η διαμάχη για τη Μακεδονία

Οι Σλοβένοι είναι σίγουρα φίλοι των σλαβικών εθνών στα Βαλκάνια. Τρέφουν φιλικά αισθήματα για όλους. Γι' αυτό λοιπόν στενοχωριούνται πολύ που οι Σέρβοι και οι Βούλγαροι βρίσκονται σε διαμάχη. Οι Σλοβένοι δεν παίρνουν το μέρος κανενός και φέρονται αμερόληπτα. Αυτό ωστόσο δε σημαίνει ότι είναι αδιάφοροι παρατηρητές της διαμάχης. Διότι γνωρίζουμε όλοι καλά ότι αυτό που διακυβεύεται εδώ δεν είναι το πεπρωμένο ανεξάρτητων εθνικών ομάδων, αλλά το πεπρωμένο των Βαλκανίων, το πεπρωμένο όλων των Νοτιοσλάβων και των Σλάβων γενικότερα. Κανένας Σλάβος δε θα σκεφτόταν να ρίξει λάδι στη φωτιά της διαμάχης. Ακόμα και οι Ρώσοι, ως οι αρχαιότεροι αδελφοί, αποφεύγουν να παρεμβαίνουν άμεσα στη σύγκρουση, ως διαιτητές. [...]

Ο «Ρωσικός κόσμος» (*Ruskoje Slovo*) προειδοποίησε με σαφήνεια τους Σέρβους – και έμμεσα επίσης τους Βουλγάρους – ότι σε περίπτωση (πολέμου), δε θα πρέπει να υπολογίζουν στη ρωσική υποστήριξη ούτε στη συμπάθεια των χωρών της Αντάντ. Δε θα πρέπει με κανένα τρόπο να επιτραπεί ένας νέος Βαλκανικός Πόλεμος. Οι Μεγάλες Δυνάμεις διαθέτουν τα ανα-

γκαία μέσα για να θέσουν τέλος σε αυτές τις ανόητες διαμάχες και στην αδιαλλαξία που επιδεικνύει η κάθε πλευρά. Ένα τέτοιο μέτρο είναι η αυτονομία της Μακεδονίας. Είναι ωστόσο σαφές πως θα προχωρήσουν σε ένα τέτοιο μέτρο μόνο σε ακραία περίπτωση, όταν αποδειχθούν αναποτελεσματικά όλα τα άλλα μέσα. Οι απόψεις που διατυπώνει η ρωσική εφημερίδα δεν είναι άγνωστες στον κόσμο. Έχει γίνει γνωστό σε μικρούς κύκλους των Βαλκανίων εδώ και μήνες ότι υπάρχει ένα κόμμα – ένα αρκετά σημαντικό κόμμα – το οποίο θα ήθελε να δει τη δημιουργία μιας αυτόνομης Μακεδονίας. Είναι το κόμμα των οπαδών της απόσχισης. Δρουν μυστικά και μπορούμε να καταλάβουμε για ποιο λόγο. Εάν ωστόσο καταφέρουν να κερδίσουν την υποστήριξη ενός τόσο ισχυρού ετέρου όπως η Ρωσία, αυτό μπορεί να τους δώσει μεγαλύτερο θάρρος, μπορούν σύντομα να βρουν περισσότερους υποστηρικτές και το μέλλον να τους χαμογελάσει απρόσμενα.

Slovenec, 122, 31 Μαΐου 1913.

Συγγραφέας του άρθρου είναι ο Αντόν Μπενζενέκ, σλοβένος στενογράφος και μεταφραστής, ο οποίος ζούσε στη Σόφια. Η «Σλοβενική» (*Slovenec*) ήταν καθημερινή καθολική εφημερίδα.

ΚΡΟΑΤΙΑ. Καθώς βρισκόταν πλησιέστερα στα συμμαχικά βαλκανικά έθνη, η Κροατία είχε μια πιο άμεση και σαφή άποψη για τους Βαλκανικούς πολέμους. Εκτός από αναλύσεις, ορισμένοι Κροάτες κατέγραφαν και τις προσωπικές τους εντυπώσεις για τις εμπόλεμες χώρες σε εφημερίδες του Ζάγκρεμπ. Ταυτόχρονα, όλες οι απόψεις είχαν να αντιμετωπίσουν την κριτική των γελοιογραφιών.

Δ-10. Ο «Ορίζοντας» (*Obzor*), καθημερινή εφημερίδα του Ζάγκρεμπ, 10 Οκτωβρίου 1912

ΠΟΛΕΜΟΣ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ

Οι βαλκανικές χώρες σίγουρα δεν μπαίνουν στον πόλεμο μόνο και μόνο για να κερδίσουν αυτές τις λίγες υποσχέσεις για μεταρρυθμίσεις στην Τουρκία, αλλά με την ελπίδα επίσης να πετύχουν την πλήρη αυτονομία των χριστιανικών επαρχιών ή τουλάχιστον να διευρύνουν την επικράτειά τους (...) Βέβαια, η τελική επιτυχία των βαλκανικών χωρών εξαρτάται από την πολεμική τους ετοιμότητα και από την κατανόηση και την εκπλήρωση των αμοιβαίων συμφερόντων τους. Εάν αυτή η Συμμαχία στηρίζεται σε σταθερές βάσεις, η επιτυχία είναι σίγουρη· θα καταφέρουν να

αντιπαρατεθούν σε όλες τις εξωτερικές επιθέσεις ως σύνολο, ως μια νέα εξουσία.

Ο «Ορίζων», ο οποίος εκδίδετο την περίοδο 1860-1941, ήταν μια από τις πιο πολυδιαβασμένες καθημερινές εφημερίδες στο Ζάγκρεμπ. Όταν ξέσπασαν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, εκδότης ήταν ο Σλάβκο Βοντβάρκα.

Ποια στάση κρατά η κροατική κοινή γνώμη απέναντι στη βαλκανική συμμαχία και ποια απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, σύμφωνα με το παραπάνω κείμενο;

► Εικ. 51. Κροατική γελοιογραφία, 1912

🔑 **Μετάφραση:** «Μαμά, μαμά, κηρύχθηκε ο πόλεμος!»
 - «Τώρα θα σου δείξω εγώ τι σημαίνει πραγματικός πόλεμος!»

❓ **Γιατί** μια μερίδα Κροατών δείχνει τόσο ενθουσιασμό στο άκουσμα της κήρυξης του Βαλκανικού Πολέμου;
 Αντανακλάται στις παραπάνω πηγές η επίσημη στάση ουδετερότητας της Αυστροουγγαρίας;
 Ποιες διαφορές και ομοιότητες διακρίνετε στη στάση των Κροατών και των Σλοβένων;

«Τσουκνίδα» (Koprive), σατιρικό περιοδικό, 1912.

ΒΟΣΝΙΑ – ΕΡΖΕΓΟΒΙΝΗ. Ως νέα επαρχία της Αυστροουγγαρίας από το 1908 και ως μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας επί αιώνες, αποτέλεσε μια πολύ ιδιαίτερη περίπτωση κατά την περίοδο κήρυξης των Βαλκανικών πολέμων. Η προσωρινή κυβέρνηση έπρεπε να εξασφαλίσει την ουδετερότητα, ο πληθυσμός ωστόσο δεν έδειχνε την ίδια αυτοσυγκράτηση.

Δ-11. Οι επαρχιακές αψβουργικές αρχές εφαρμόζουν ειδικά μέτρα στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη

Από την αρχή των Βαλκανικών Πολέμων ο επικεφαλής της κροατικής κυβέρνησης [στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη], Όσκαρ Ποτσιόρεκ, έκανε πολλά στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη έχοντας ως στόχο την προετοιμασία της για πόλεμο εναντίον της Σερβίας και του Μαυροβουνίου. Εκείνος προσωπικά επιθυμούσε πολύ έναν τέτοιο πόλεμο, από κοινού με τον υπουργό πολέμου της Αυστροουγγαρίας. Έτσι, περίμεναν απλά την κατάλληλη ευκαιρία. Δόθηκαν στον Ποτσιόρεκ διευρυμένες στρατιωτικές αρμοδιότητες και προάχθηκε σε στρατιωτικό επιθεωρητή και γενικό διοικητή. Ξεκίνησε έτσι η επιστράτευση των κληρωτών. Ακόμα και πριν από

την κήρυξη του Α' Βαλκανικού Πολέμου, ο Ποτσιόρεκ είχε προετοιμάσει την εισαγωγή των λεγόμενων ειδικών μέτρων για τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, προκειμένου να διασφαλίσει τα νώτα του σε περίπτωση πολέμου εναντίον της Σερβίας. Η κρίση του Σκαντάρ του έδωσε ένα καλό πρόσχημα να θέσει σε εφαρμογή αυτό το ειδικό καθεστώς στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, σε συνεννόηση με τον υπουργό οικονομικών Μπιλίνσκι και τον υπουργό εξωτερικών υποθέσεων Μπέρτολντ. Την 1^η Μαΐου ο αυτοκράτορας ενέκρινε την πράξη αυτή και αμέσως, στις 3 Μαΐου 1913, τοιχοκολλήθηκαν παντού στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη αφίσες με πληροφορίες για την εφαρμογή αυτών των ειδικών μέτρων. Στο πλαίσιο των ειδικών μέτρων, περιορίστηκαν ή καταργήθηκαν κάποιες ελευθερίες των πολιτών: αναστάλθηκε η ισχύς κάποιων άρθρων του βοσνιακού συντάγματος, περιο-

ρίστηκε η ελευθερία των μετακινήσεων και η ελευθερία του τύπου. Αυτή η νέα κατάσταση πραγμάτων είχε αρνητικές επιπτώσεις στο σύνολο του πληθυσμού της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης.

Madzar, σ. 64-65.

3 Τι είδους μέτρα εφάρμοσαν οι αψβουργικές αρχές στην περίπτωση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης; Τα μέτρα αυτά υπήρξαν άμεση απόρροια της κήρυξης των Βαλκανικών Πολέμων ή είχαν και απώτερους στόχους; Γιατί ο πληθυσμός της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης ήταν αρνητικά διακείμενος απέναντι στην κρατική πολιτική;

Δ-12. Περιορισμός του εθελοντικού κινήματος στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη

Αφού οι τριακόσιοι στρατιώτες που πήγαιναν να καταταγούν εθελοντικά στον τουρκικό στρατό τον Οκτώβριο του 1912 ξεπροβοδίστηκαν, η δημόσια διαδήλωση του εθελοντισμού κηρύχθηκε παράνομη. Με αυτήν την αφορμή, μια ομάδα αποτελούμενη από κάποιες χιλιάδες μουσουλμάνους διαδηλωτές, από κοινού με τους εθελοντές, παρήλασαν με πράσινες σημαίες μέχρι το σιδηροδρομικό σταθμό. Το υπουργείο διαμαρτυρήθηκε ενάντια σε αυτή τη δημόσια υποστήριξη της μιας εμπόλεμης πλευράς. Αμέσως στάλθηκε διαταγή στις τοπικές αρχές, η οποία ανακοίνωνε ότι είχε ήδη απαγορευθεί από τη 14^η Οκτωβρίου η συγκέντρωση εθελοντών. Έκτοτε, οι εθελοντές διέσχισαν παράνομα τα σύνορα.

Ekmečić, σ. 416.

Δ-13. Σέρβοι εθελοντές στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη

Δεν ήταν απλό να γίνει κανείς μέλος των εθελοντικών σωμάτων, ειδικά όταν επρόκειτο για ειδικά σώματα. Τα κριτήρια για τη συμμετοχή στα σώματα που διοικούσαν οι διοικητές Βόγισλαβ Τανκόσιτς και Βουκ Πόποβιτς ήταν πολύ συγκεκριμένα, πολλοί ωστόσο Σέρβοι ήθελαν να συμμετάσχουν στα σώματα αυτά. Παρ'όλα αυτά μόνο ψηλοί άνδρες γίνονταν δεκτοί. Έτσι, μπροστά από το στρατηγείο του Τανκόσιτς διαδραματιζόνταν πολλές χαρωπές και θλιβερές σκηνές. Ευτυχής ήταν εκείνος που γινόταν δεκτός, και δυστυχείς, συχνά μέχρι δακρύων, ήταν αυτοί που απορρίπτονταν για διάφορους λόγους, κυρίως εξαιτίας της ηλικίας τους ή της φυσικής τους κατάστασης. Μεταξύ μιας ομάδας ανδρών που είχε απορριφθεί από τον διοικητή Τανκόσιτς, ήταν ένα κοντό, μελαψό αγόρι. Το όνομά του ήταν Γαβρίλο Πρίντσιπ.

Micevic, σ. 15-16.

3 Γιατί νομίζετε ότι νεαροί άνδρες θέλουν να πάρουν μέρος ως εθελοντές σε έναν πόλεμο, στον οποίο δε συμμετέχει το κράτος τους; Να συγκρίνετε τις συνθήκες που περιγράφονται με το εθελοντικό κίνημα που έλαβε χώρα στη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Γνωρίζετε περιπτώσεις νεαρών ανδρών που πήγαν εθελοντές σε έναν πόλεμο ορμώμενοι από κίνητρα άλλα εκτός των εθνικών (π.χ. από τη δυτική Ευρώπη στις βαλκανικές χώρες);

Σ **Γενικές ερωτήσεις υποκεφαλαίου Β**

Γιατί ορισμένοι από τις βαλκανικές επαρχίες της Αυστροουγγαρίας επιθυμούσαν να λάβουν μέρος στους βαλκανικούς πολέμους, ενώ άλλοι απλά παρακολουθούσαν τις εξελίξεις ως θεατές;

Ποιο από τα δύο νομίζετε ότι υπερισχύει: το αίσθημα ότι ανήκουν σε μια κοινότητα ή το αίσθημα της νομιμότητας στους νόμους της χώρας στην οποία ζουν;

Μπορούμε να συγκρίνουμε το αίσθημα αυτό με το αίσθημα των ανθρώπων που ζουν στις βαλκανικές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ή στα βαλκανικά έθνη-κράτη;

Σ **Γενικές ερωτήσεις κεφαλαίου Δ**

Ποιοι ήταν οι κύριοι παράγοντες που διαμόρφωσαν τη βαλκανική κοινή γνώμη στις αρχές των Βαλκανικών Πολέμων;

Πιστεύετε πώς μπορούσαν η Οθωμανική Αυτοκρατορία ή η Αυστροουγγαρία να υπολογίζουν ή να στηρίζονται στη νομιμοφροσύνη των κατοίκων τους;

Κεφάλαιο Ε: Μετά τον πόλεμο

Τα αποτελέσματα ενός πολέμου αξιολογούνται συνήθως είτε από την άποψη των νικητών είτε από την άποψη των ηττημένων. Τα πολιτικά αυτά αποτελέσματα μπορούν εύκολα να ανιχνευθούν στις νέες συνοριακές γραμμές που αποτυπώνονται στους πολιτικούς χάρτες και να υπολογισθούν με βάση τα δεδομένα των εδαφικών και πληθυσμιακών κερδών και απωλειών. Παράλληλα με αυτές τις συνέπειες, οι πόλεμοι προκαλούν μια ολοκληρωτική αναστάτωση στην καθημερινότητα κάθε κράτους, κάθε κοινωνίας και κάθε οικογένειας για πολλά χρόνια. Καταστροφές, αρρώστιες, τραυματισμοί αποτελούν άμεσα προβλήματα που πρέπει να αντιμετωπίσει κάθε κράτος και κάθε κοινωνία σε μια σχετικά περιορισμένη χρονική περίοδο. Αυτό ωστόσο που δεν μπορεί να ξεπεραστεί και κατατρέπει τη ζωή μιας ολόκληρης γενιάς είναι το ψυχολογικό τραύμα – η «φρίκη του πολέμου», όπως συνήθως αποκαλείται εκείνη την εποχή. Στη φρίκη αυτή δεν πρέπει να υπολογίζουμε μόνο τις μνήμες από τα πλέον αποτρόπαια και απάνθρωπα περιστατικά, αλλά επίσης και την οδύνη για την απώλεια συγγενικών προσώπων, της γενέθλιας πόλης ή του χωριού – των «χαμένων πατρίδων», σύμφωνα με την έκφραση εκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων. Η μνήμη του τραύματος μεταδίδεται στις επόμενες γενιές και συχνά μεταγράφεται σε ιστορικό αφήγημα. Κατ' αυτόν τον τρόπο διαιωνίζεται επ' άπειρον.

Οι συνέπειες των Βαλκανικών πολέμων δεν αποτελούν εξαίρεση. Η οδύνη και ο φόβος που προκάλεσαν συνέχισαν να υφίστανται και μετά το τέλος των πολέμων· κάποιοι άνθρωποι μετανάστευσαν αφήνοντας πίσω τους τα καμένα χωριά τους, ενώ άλλοι, όσοι παρέμειναν σε επαρχίες οι οποίες εντάχθηκαν σε ένα διαφορετικό κράτος, δυσκολεύτηκαν να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες. Η μετάβαση στο έθνος-κράτος δεν αποτελούσε μόνο πολιτική υπόθεση.

Οι συνέπειες αυτές έγιναν ακόμα πιο έντονες εξαιτίας της έκρηξης του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, έναν μόνο χρόνο μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων. Οι χώρες που είχαν βγει νικήτριες από τους πολέμους συντάχθηκαν με τους εμπνευστές της Βαλκανικής Ένωσης, τις χώρες της Αντάντ· αντίθετα, αυτές που ένιωθαν ταπεινωμένες συντάχθηκαν με τους ανταγωνιστές τους, που βρίσκονταν με το μέρος των Κεντρικών Δυνάμεων. Κάποιες από τις χώρες δεν είχαν την ευκαιρία να επιλέξουν, καθώς δεχθήκαν την εισβολή ξένων στρατών. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, ορισμένοι σύγχρονοι της εποχής και ορισμένοι ιστορικοί αντιλαμβάνονται τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ως τον «επόμενο βαλκανικό πόλεμο».

Το παρόν κεφάλαιο δεν επιχειρεί να τεκμηριώσει με λεπτομέρειες όλες τις πιθανές βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες συνέπειες των Βαλκανικών Πολέμων. Παραθέτει επιλεκτικά μόνο πηγές που βοηθούν τους μαθητές να κατανοήσουν την πολυπλοκότητα και το εύρος των συνεπειών των πολέμων.

I. Πολιτικές Συνέπειες

Πίνακας 15. Έκταση και πληθυσμός των βαλκανικών κρατών πριν και μετά τον πόλεμο

	Έκταση σε τετραγωνικά μέτρα		Πληθυσμός (κατά προσέγγιση)	
	Πριν από τον πόλεμο	Μετά τον πόλεμο	Πριν από τον πόλεμο	Μετά τον πόλεμο
Αλβανία	—	11.317	—	850.000
Βουλγαρία	33.647	43.310	4.337.516	4.467.006
Ελλάδα	25.014	41.933	2.666.000	4.363.000
Μαυροβούνιο	3.474	5.603	250.000	500.000
Ρουμανία	50.720	53.489	7.230.418	7.516.418
Σερβία	18.650	33.891	2.911.701	4.527.992
Ευρωπαϊκή Τουρκία	65.350	10.882	6.130.200	1.891.000

Carnegie, σ. [418].

**Χάρτες 2 και 3: Εδαφικές μεταβολές στα Βαλκάνια.
Η Συνθήκη του Λονδίνου και η Συνθήκη του Βουκουρεστίου**

Carnegie, σ. 70.

Μελετήστε τους χάρτες και τον πίνακα και εντοπίστε τις μεταβολές του εδαφικού καθεστώτος. Ποιο ήταν το κύριο αποτέλεσμα των πολέμων σε σχέση με την προπολεμική πραγματικότητα; Να συγκρίνετε τους χάρτες 1, 2, και 3. Ποια είναι η σχέση μεταξύ των αρχικών προσδοκιών και του τελικού αποτελέσματος;

Ε-1. *Finis Turquiae*? Τα σχόλια ενός γάλλου δημοσιογράφου, Φεβρουάριος 1913

Αυτός ο συντετριμμένος ηλικιωμένος άνδρας, τόσο κοντά στο θάνατο, που περπατούσε με τη βοήθεια ενός υπηρέτη και αυτός ο ιερέας που προσευχόταν σκυφτός προς την κατεύθυνση της Ανατολής... Μέσα στην ευρωπαϊκή επίπλωση αυτού του προσποιητά διακοσμημένου καθιστικού, αυτοί οι δύο ουλεμάδες έμοιαζαν με μορφές του 15^{ου} αιώνα, καθώς ρουφούσαν τον αρωματικό καπνό τους στο κατώφλι του ανακτόρου με τόσο ωραίες κινήσεις: πάνω απ' όλα όμως, ο υλικός και ηθικός διάκοσμος ενός τέτοιου θεάματος, η σκληρότητα ενός εχθρικού τμήματος της Ευρώπης, η προδοσία ενός άλλου στο οποίο οι άνθρωποι αυτοί στηρίζονταν, η αδιαφορία των ανθρώπων, τα πολιτικά μίση – τα μόνα αισθήματα που δείχνουν ζωντανά – τα πολεμικά πλοία των ξένων δυνάμεων που επιβλέπουν τα ανάκτορα, που επιβλέπουν την πόλη. Μπορούν όλα αυτά άραγε να εκφραστούν με λίγες μόνο λέξεις; *Finis Turquiae*? (Ήρθε το τέλος της Τουρκίας;)

Georges Rémond, «Les angoisses et les convulsions de Constantinople», *L'Illustration*, 3649, 1 Φεβρουαρίου 1913, σ. 79.

Η σκηνή που περιγράφεται στο απόσπασμα έλαβε χώρα στις 22 Ιανουαρίου μετά τη συνάντηση του «Μεγάλου Διβανίου» (αυτοκρατορικό συμβούλιο), όταν ο εξουσιοδοτημένος υπουργός Κιαμίλ Πασά παρέδωσε την Αδριανούπολη στους Βαλκάνιους Συμμάχους. Την επόμενη ημέρα, στις 23 Ιανουαρίου, ο υπουργός Πολέμου Ναζίμ Πασά, δολοφονήθηκε στο κοινοβούλιο και το πραξικόπημα των Νεοτούρκων έριξε την οθωμανική κυβέρνηση.

Ε-2. Απόσπασμα από άρθρο βουλγαρικής εφημερίδας, 26 Ιουλίου 1913

Η ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΕΥΤΙΚΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ

Η ειρηνευτική συνθήκη υπογράφηκε στο Βουκουρέστι, δεν πρόκειται όμως να υπάρξει ειρήνη στα Βαλκάνια. Δεν μπορεί να υπάρξει ειρήνη εκεί όπου βασιλεύει η βία. Η ειρηνευτική συνθήκη που υπογράφηκε στο Βουκουρέστι αποτελεί αποδοχή της πιο ωμής βίας. Η Βουλγαρία δεν πρόκειται να συμβιβαστεί ποτέ με τους όρους της. Κολοβή, με περιορισμένα σύνορα, λεηλατημένη, πνιγμένη, βιασμένη, θα αρχίσει να δουλεύει μέσα στα σύνορά της για να δυναμώσει δέκα φορές περισσότερο τις οικονομικές, πολιτισμικές και φυσικές της δυνάμεις, έτσι ώστε να κατακτήσει, το συντομότερο δυνατό, αυτό που της ανήκει – τα εθνικά και ιστορικά δικάιά της.

«Λαϊκή βούληση» [Narodna Volya]⁵⁴, σφ. 58, 26 Ιουλίου 1913 στο Kishkilo.

Προσπαθήστε να κατανοήσετε την αντίδραση της Βουλγαρίας.

Συμφωνείτε με τη δήλωση: «δεν πρόκειται όμως να υπάρξει ειρήνη στα Βαλκάνια»;

Ε-3. Από την ομιλία του Γιόβαν Σκέρλιτς, συγγραφέα και βουλευτή, στην Εθνοσυνέλευση της Σερβίας στις 18 Οκτωβρίου 1913

Όταν κάνουμε λόγο για «αποτέλεσμα», προηγείται ένας αριθμός ερωτημάτων που πρέπει να συζητηθούν. Πρώτον, είναι αναγκαίο να επιλυθεί το εξής: αποτελούν όλα αυτά ένα οριστικό αποτέλεσμα, παίρνει η Σερβία με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου, στο πλαίσιο της ισχύουσας κατάστασης, του συστήματος των συμμαχιών που κυριαρχεί σήμερα στα Βαλκάνια, παίρνει λοιπόν η Σερβία σήμερα όλα όσα μπορεί να κερδίσει, γίνεται η θέση της καλύτερη και

54 Εφημερίδα, όργανο του αντιπολιτευτικού Ριζοσπαστικού Δημοκρατικού Κόμματος.

ασφαλέστερη από την προπολεμική της θέση; Μετά την πρόσφατη εισβολή μας στην Αλβανία, μετά το ωμό τηλεσίγραφο της Αυστρίας ότι πρέπει να αποχωρήσουμε από την Αλβανία, μπορούμε να έχουμε αμφιβολίες για την αρτιότητα αυτών των αποτελεσμάτων. Έστω όμως και εάν υποθέσουμε ότι αυτά τα αποτελέσματα είναι ιδανικώς θετικά, παραμένουν ωστόσο αμφισβητήσιμα. Δεν αρκεί μόνο να είμαστε προσανατολισμένοι προς την εδαφική επέκταση, είναι αναγκαίο να βλέπουμε με ποιον τρόπο

έχουν επιτευχθεί αυτά τα αποτελέσματα· θα έπρεπε να έχει αποτιμηθεί εάν θα μπορούσαν να επιτευχθούν με λιγότερες καταστροφές και θα έπρεπε να έχει καθοριστεί σε ποιον αξίζουν τα εύσημα για αυτές τις επιτυχίες.

Skerlić, σ. 343, 347, 354.

Προσπαθήστε να κατανοήσετε τη διάθεση που εκφράζει το παραπάνω απόσπασμα.

► **Εικ. 52. Η απελευθέρωση της υπόδουλης Ελλάδας**

Αλληγορική λαϊκή λιθογραφία, με πρωταγωνιστική μορφή τον πρωθυπουργό Eleftherio Venizelos, η οποία αφιερώνεται σε όλους εκείνους που συνέβαλαν στην απελευθέρωση των υπόδουλων ελληνικών περιοχών. Η σύνθεση συνδυάζει πολυάριθμα ιστορικά σύμβολα, αλληγορικές μορφές και απεικονίσεις που συνδέονται με τη Μεγάλη Ιδέα. Πρόκειται για οικεία μοτίβα που επαναλαμβάνονται και σε άλλες λαϊκές λιθογραφίες της εποχής των Βαλκανικών Πολέμων. Η συγκεκριμένη εκδόθηκε πριν από τον ελληνοβουλγαρικό πόλεμο.

Λεζάντα: «Ο Πρωθυπουργός Eleftherios Venizelos μετά του στρατηλάτου νικητού Διαδόχου και του γενναίου στρατού συντρίβουν τα δεσμά και αποδίδουν την ελευθερίαν εις τας υποδούλους αδελφάς μας».

Αναγνωρίστε τα σύμβολα και τη σημασία τους. Μπορείτε να αναγνωρίσετε τα σύμβολα που συνδέονται με τη Μεγάλη Ιδέα; Συζητήστε τα «ιστορικά δίκαια» της Ελλάδας, όταν διεκδικεί να περιλάβει την Κωνσταντινούπολη στα σύνορά της.

Έγχρωμη λιθογραφία σε σκληρό χαρτόνι, 57x41εκ. / 64x45εκ. / Συλλογή ΙΕΕΕ, αρ. 4951/14, στο Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913..., σ. 203.

► **Εικ. 53. Η ειρηνευτική διάσκεψη του Βουκουρεστίου, ρουμανική γελοιογραφία**

Furnica, IX, αρ.48, 1 Αυγούστου 1913, σ. 12.

🔑 **Μετάφραση:** Η ειρηνευτική διάσκεψη του Βουκουρεστίου (στιγμιότυπα)

Στη διάρκεια της συνάντησης.
Στη λήξη της συνάντησης.

Ε-4. Οι συνέπειες των Βαλκανικών Πολέμων για τη Ρουμανία, σύμφωνα με το ρουμάνο ιστορικό Κωνσταντίν Κιριτέσκου

Οι ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις που διεξήγαγε ο εντεταλμένος της κυβέρνησης Μαγιορέσκου οδήγησαν στην Ειρηνευτική Συνθήκη του Βουκουρεστίου του 1913, η οποία αναγκάζει – σύμφωνα με τα λόγια του στρατηγού Φίτσεφ, στρατιωτικού αντιπροσώπου της Βουλγαρίας – τη χώρα του να πληρώσει το τίμημα για την πλεονεξία της και την έλλειψη πολι-

τικής διορατικότητας. Σε ότι αφορά στη χώρα μας, στο τέλος αυτών των γεγονότων εξέρχεται έχοντας διατηρήσει την εδαφική της ακεραιότητα, έχοντας διασφαλίσει το σύνολο της νότιας Δοβρουσάς και έχοντας αυξήσει σημαντικά το ευρωπαϊκό της γόητρο. Ταυτόχρονα όμως, εξέρχεται έχοντας αποκτήσει έναν αμείλικτο εχθρό, το μίσος του οποίου πηγάζει από το φθόνο, από την απογοήτευση και τη συνεχή ταπείνωση, η οποία έφτασε τώρα στον ύψιστο βαθμό.

Kiritescu, σ. 96.

❓ Ποιος είναι ο «αμείλικτος εχθρός» της Ρουμανίας σύμφωνα με το κείμενο; Ποιες είναι οι συνέπειες των πολέμων σε πολιτικό επίπεδο για τη Ρουμανία;

► **Εικ. 54. Οι σημαίες των Μεγάλων Δυνάμεων στο οχυρό της Σκόδρας, Μάιος 1913**

► **Εικ. 55. Ο σερβικός στρατός στο Μοναστήρι**

Marzanović, War Album.

Ε-5. Οι αναμνήσεις του Μαρτούλκοφ από την πρώτη επαφή του σερβικού στρατού με τους πολίτες της ιδιαίτερης πατρίδας του, Βέλες, το φθινόπωρο του 1912

Από την αρχή οι βαλκάνιοι σύμμαχοι – οι «απελευθερωτές» – σημείωσαν λαμπρές νίκες εναντίον της Τουρκίας. Όταν ο σερβικός στρατός κατέλαβε την πόλη μας Βέλες, εμείς οι πολίτες δεχτήκαμε τους «απελευθερωτές» με ιδιαίτερο σεβασμό και επισημότητα. Θα πρέπει επίσης να αναγνωρίσουμε το γεγονός ότι τις πρώτες ημέρες του πολέμου, το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού – με λίγες μόνο εξαιρέσεις – είχε καταληφθεί από μεγάλο ενθουσιασμό. Επιτέλους, μετά από πέντε αιώνες, είχε φτάσει το τέλος του τουρκικού ζυγού! Μας είχε πλημ-

μυρίσει η ελπίδα ότι πιο ευνοϊκές συνθήκες θα έρχονταν για τη βελτίωση της ζωής μας και την αναγέννηση του τόπου μας – συνθήκες που θα έβαζαν τέλος στο δύσκολο παρελθόν και θα προστάτευαν τα συμφέροντα του μακεδονικού λαού. Δυστυχώς, όμως, από τις πρώτες κιόλας μέρες, μπορούσε κανείς να διακρίνει ποιο πνεύμα διακατείχε τους συμμάχους «απελευθερωτές» και τι εκπλήξεις μας περίμεναν στο άμεσο μέλλον... Οι «απελευθερωτές» μας δεν έκρυβαν τους μεγαλο-σερβικούς πόθους τους. Όταν συνομιλούσαν με κάποιον κάτοικο, η πρώτη ερώτηση που του απηύθυναν ήταν «Τι είσαι;» - και αν λάμβαναν την απάντηση ότι εκείνος ή εκείνη δεν ήταν Σέρβος, συνέχιζαν: «Έτσι ήταν τα πράγματα μέχρι τώρα, θα αλλάξουν όμως στο μέλλον. Οι Βούλγαροι πάσχισαν πολύ για να σας κάνουν Βουλγάρους. Τώρα όμως θα γίνετε καλοί Σέρβοι... Ένα πρέπει να μάθετε: όπου πατά το σερβικό πόδι θα γίνεται σερβικό έδαφος».

Martulkov, σ. 243-4.

Προσπαθήστε να εξηγήσετε για ποιο λόγο άλλαξε η στάση των ανθρώπων της Μακεδονίας απέναντι στους «απελευθερωτές».

Πιστεύετε ότι αυτή η αλλαγή αφορούσε όλους τους κατοίκους της Μακεδονίας;

Σε ποιες προτάσεις του κειμένου αντανακλώνται οι αντιμαχόμενες εθνικές ιδέες στη Μακεδονία;

Να σχολιάσετε την τελευταία πρόταση. Προσπαθήστε να σκεφτείτε μέσα από ποιες διαδικασίες θα μπορούσε να μεταβληθεί η εθνική ταυτότητα ενός ατόμου.

► **Εικ. 56. Αλλαγές ονομάτων: από το Ουσκούμπ στα Σκόπια**

Ερευνήστε την ιστορία της περιοχής σας και προσπαθήστε να βρείτε τα διαφορετικά ονόματα που τυχόν είχαν η πόλη σας ή οι γειτονικές σας πόλεις (α) στην διάρκεια της οθωμανικής περιόδου και (β) μετά τη συγκρότηση του έθνους-κράτους. Γιατί νομίζετε ότι άλλαξαν (εάν άλλαξαν) τα ονόματα;

L' Illustration, t. CXL (1^η Ιουλίου-31^η Δεκεμβρίου 1912), σ. 373.

E-6. Ο σέρβος βασιλιάς Πέτρος υπόσχεται ίσα δικαιώματα σε όλους τους λαούς που ζουν στα εδάφη που προσάρτησε η Σερβία, ανεξάρτητα από την εθνική τους καταγωγή

Από το διάγγελμα του σέρβου βασιλιά Πέτρου

Προς τον αγαπητό μου λαό των απελευθερωμένων και ενωμένων εδαφών που προσαρτήθηκαν στη Σερβία Με το σημερινό μου διάγγελμα, μετά την ολοκλήρωση των διεθνών συνθηκών, ανακοινώνω ότι οι χώρες σας προσαρτήθηκαν στο Βασίλειο της Σερβίας ... Θα προσπαθήσω με όλες μου τις δυνάμεις ... να διασφαλίσω ότι όλοι εσείς, ανεξάρτητα από τη θρησκεία ή την καταγωγή σας, θα είσαστε ευτυχείς από κάθε άποψη, ελεύθεροι και θωρακισμένοι από τη δικαιοσύνη και την ασφάλεια, την οποία εγγυάται η κυριαρχία της ελεύθερης Σερβίας. Θα είσαστε όλοι σας ίσοι απέναντι στους νόμους και τις αρχές. Η θρησκεία, η περιουσία και η προσωπικότητα του κάθε ατόμου θα θεωρούνται ιερές και ως τέτοιες θα αντιμετωπίζονται με σεβασμό. Η κυβέρνησή μου θα εργάζεται αδιάκοπα για την πρόοδό σας στον τομέα της εκπαίδευσης, της οικονομίας και σε κάθε άλλο τομέα.

Εσείς από την πλευρά σας, θα πρέπει να εργάζεστε με όλες σας τις δυνάμεις, να ξεχάσετε τις πρότερες πλάνες, τις αποσχιστικές απόπειρες και τη διχόνοια και όλοι μαζί ομόψυχα, σε έναν αδελφικό εναγκαλισμό, να σβήσετε από το πρόσωπο της όμορφης πατρίδας μας τα ίχνη της μακραίωνης σκλαβιάς.

Πέτρος

25 Αυγούστου 1913, στην Ριμπάρσκα Μπάντζα (ακολουθούν οι υπογραφές των μελών της σερβικής κυβέρνησης)

Balkanski rat u slici i reči 29, 31 Αυγούστου (13 Σεπτεμβρίου) 1913.

Na συγκρίνετε το παρόν κείμενο με το προηγούμενο και να σχολιάσετε τυχόν διαφορές.

E-7. Άρθρο ρουμανικής εφημερίδας, το οποίο αναφέρεται στις αντιδράσεις του λαού των πρόσφατα προσαρτημένων περιοχών της νότιας Δοβρουτσάς μετά τη λήξη του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου

Από το Κουαντριλατέρ

Το καλοκαίρι του 1913, σ' ένα χωριό στο Κουαντρι-

λατέρ, μια εύπορη οικογένεια Βουλγάρων έδωσε καταφύγιο σε εμάς, μια ομάδα Ρουμάνων, στην οποία συμπεριλαμβάνονταν και στρατιώτες. «Από εδώ και πέρα θα είστε Ρουμάνοι στρατιώτες», τους είπαμε, και είπαμε στο νεότερο γιο ότι θα υπηρετούσε στο ρουμανικό στρατό. Όταν το άκουσε αυτό, ο νεαρός άνδρας έμεινε αποσβολωμένος σα να τον χτύπησε κεραυνός. Έτρεφαν την ελπίδα ότι η Ρουμανία μόνο προσωρινά θα καταλάμβανε το Κουαντριλατέρ και τα στρατεύματα θα αποσύρονταν μετά την έλευση της ειρήνης. Όταν όμως τους εξηγήσαμε ότι αυτή η περιοχή θα αποτελούσε πλέον μέρος της Ρουμανίας, είδαμε τον πόνο να ζωγραφίζεται στα πρόσωπά τους. Η γυναίκα ζήτησε περισσότερες εξηγήσεις και από την κακία που έλαμψε στα μάτια τους φάνηκε ότι είχαν καταλάβει τη σκληρή αλήθεια. [...]

Οι Βούλγαροι με θλίψη στα μάτια ατένιζαν τα εδάφη που περνούσαν πια στη Ρουμανία, πολύ όμως Τάταροι και Τούρκοι καλωσόρισαν τις εξελίξεις. Όσο άσχημα και εχθρικά ήταν τα βλέμματα των Βουλγάρων, τόσο φιλικά ήταν εκείνα των Μουσουλμάνων και των Τούρκων.

Universul, XXXI, αρ. 213, 5/18 Αυγούστου 1913, σ. 1.

Προσπαθήστε να αιτιολογήσετε τις διαφορετικές αντιδράσεις μεταξύ Βουλγάρων, Τούρκων και Τάταρων στο Κουαντριλατέρ. Πώς επηρεάζει τις ζωές των ανθρώπων η υπαγωγή της περιοχής που ζουν από τη δικαιοδοσία μιας χώρας σε εκείνην μιας άλλης;

E-8. Τα εθνικά συμφέροντα της Βουλγαρίας

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΟΥ ΑΝΩΤΑΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ
ΤΟΥ ΛΑΪΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ

Σόφια, 4 Ιανουαρίου 1915.

[...] εκτιμώντας με ψυχραιμία και νηφαλιότητα τα συμφέροντα της Βουλγαρίας, βλέπουμε ότι ο μόνος τρόπος για να επιλυθούν ικανοποιητικά τα ζωτικά προβλήματα της χώρας είναι η σύμπραξη με τις δυνάμεις της Αντάντ. Πρώτον, κάθε ημέρα που περνά φαίνεται ολοένα και πιο απίθανο να καταστεί νικηφόρα η αυστρογερμανική συμμαχία. Μετά την αδικαιολόγητη και ανήθικη εισβολή στο ουδέτερο Βέλγιο, ο πολεμοχαρής γερμανικός ιμπεριαλισμός συνάντησε

μια σθεναρή αντίσταση όχι μόνο από τους εχθρούς του αλλά και από τη συνείδηση της πολιτισμένης ανθρωπότητας. Αυτός ο απροσδόκητος αντίπαλος αποδείχθηκε αρκετά ισχυρός, ώστε να καταδικάσει την αυστρογερμανική συμμαχία και να την οδηγήσει σε κατάσταση ολοκληρωτικής απομόνωσης. Κατέστη ηθικά αδύνατο για τα έθνη που τηρούσαν ουδετερότητα να επέμβουν προς όφελος της Γερμανίας και της Αυστροουγγαρίας. Μάλιστα, συνέβη ακριβώς το αντίθετο· η παρέμβαση εναντίον της αυστρογερμανικής συμμαχίας έγινε εξαιρετικά δημοφιλής μεταξύ των μαζών και λάμβανε χώρα ολοένα και πιο συχνά. Το πιο σημαντικό συμφέρον της Βουλγαρίας είναι να διασφαλίσει την ευρύτερη δυνατή ένωση των εθνικών εδαφών της. Αυτό μπορεί να συμβεί μόνο με την επιστροφή των γειτονικών περιοχών, οι οποίες είχαν δοθεί με τις συμφωνίες που έγιναν στο Βουκουρέστι και την Κωνσταντινούπολη. Επιπλέον, μόνο η Αντάντ μπορεί να επιβάλει την επιστροφή των εδαφών αυτών. Και αυτό επειδή ορισμένες περιοχές των χωρών, προς όφελος των οποίων έγιναν αυτές οι συμφωνίες, είναι εχθροί της Αντάντ, ενώ άλλες περιοχές είναι σύμμαχοί της (διότι ελπίζουν ότι η Αντάντ θα ικανοποιήσει τις εθνικές προσδοκίες τους).

Ο άλλος σημαντικός στόχος για την ευόδωση του οποίου θα εργαστεί εις το εξής η Βουλγαρία, μετά το τέλος της παρούσας ευρωπαϊκής κρίσης, είναι η δυνατότητα να διαβιώσει ειρηνικά με τις γειτονικές της χώρες και μέσω αυτής της ειρήνης επιθυμεί να μπορέσει να αφοσιωθεί ολοκληρωτικά στην πολιτι-

σμική και οικονομική ανάπτυξη της Βουλγαρίας. Με άλλα λόγια, στα θεμέλια της βουλγαρικής πολιτικής πρέπει να υπάρχει το στοιχείο της συμφωνίας με τις γειτονικές χώρες. Αυτό θα αποδειχθεί ένα βήμα προς την πλήρη αλληλεγγύη και τη διασύνδεση των αμοιβαίων πολιτισμικών, οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων των διαφορετικών χωρών. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσα από την ειρηνική διευθέτηση των αξιώσεων της Βουλγαρίας με τη μεσολάβηση της Αντάντ.

Το τρίτο σημαντικό συμφέρον της Βουλγαρίας είναι η διατήρηση της ανεξαρτησίας των Βαλκανίων. Το συμφέρον αυτό έρχεται σε συμφωνία με τους στόχους και τα πολιτικά συμφέροντα των μελών χωρών της τριπλής Αντάντ. Οι χώρες αυτές θέλουν να δουν την εγκαθίδρυση ελεύθερων και ισχυρών εθνών στα Βαλκάνια, ώστε αυτά να λειτουργούν ως φράγματα ενάντια στις επιδιώξεις του επεκτατικού γερμανικού ιμπεριαλισμού στην Ανατολή. Εξέφρασαν σαφώς αυτήν την προσδοκία με τη στάση που κράτησαν απέναντι στην Α΄ Βαλκανική συμμαχία. [...]

Για τους λόγους που εκθέσαμε, το Λαϊκό Κόμμα, πιστό στις πολιτικές του ιδέες, πιστεύει σθεναρά ότι η επίλυση των εθνικών μας προβλημάτων μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσα από την ανάπτυξη μιας ειλικρινούς κατανόησης μεταξύ της Βουλγαρίας και της απελευθερώτριας χώρας, Ρωσίας, καθώς και των συμμάχων της Ρωσίας, Αγγλίας και Γαλλίας.

Εφημερίδα *Mir*, 4451, 1^η Ιανουαρίου 1915 στο V. Georgiev και St. Trifonov, σ. 258-259.

II. Κοινωνικο-οικονομικές συνέπειες

Πίνακας 16

Καταστροφές (απώλειες) στη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων

Χώρα	Πληθυσμός (σε χιλιάδες)	Οι ανώτατες στρατιωτικές δυνάμεις (σε χιλιάδες)	Νεκροί (σε χιλιάδες)	Απώλειες πληθυσμού (σε %)	Απώλειες στρατιωτικών δυνάμεων (σε %)
1. Βουλγαρία	4.430	607	30	0,68	4,9
2. Σερβία	2.910	175	5	0,17	2,8
3. Ελλάδα	2.630	90	4,75	0,18	5,2
4. Μαυροβούνιο	247	30	2	0,80	6,6
Σύνολο	10.217	902	41,75	0,46	4,9
5. Τουρκία	23.000	400	50	0,22	12,5

Georgiev, G., *Human resources of the countries which took part in the Balkan War 1912-1913. A collection of Military History*, 1983. τ. 1.

► Εικ. 57. Η αποθέωση του Βαλκανικού Πολέμου, ρουμανική γελοιογραφία

Furnica, IX, αρ. 49, 8 Αυγού-
στου 1913, σ. 1.

Μετάφραση: Η αποθέωση του δολοφονικού Βαλκανικού Πολέμου: Στην υγεία σου κι ευχαριστώ. Εάν δεν υπήρχες εσύ, θα είχα πεθάνει από τη δίψα αυτό το καλοκαίρι!

Ε-9. Απώλειες του σερβικού στρατού στους Βαλκανικούς Πολέμους

Την 13^η Φεβρουαρίου 1914, ο σέρβος Υπουργός Πολέμου ανακοίνωσε στο Κοινοβούλιο (*Skupstina*) τα ακόλουθα μεγέθη απωλειών του σερβικού στρατού στη διάρκεια των δύο τελευταίων πολέμων:

Σερβοτουρκικός πόλεμος: Νεκροί: 5.000, τραυματίες: 18.000

Σερβοβουλγαρικός πόλεμος: Νεκροί: 7.000-8.000, τραυματίες: 30.000. Δύο χιλιάδες πεντακόσιοι στρατιώτες υπέκυψαν στα τραύματά τους. Έντεκα με δώδεκα χιλιάδες πολίτες πέθαναν από αρρώστιες, ενώ 4.300 από χολέρα. Μεταξύ των τελευταίων, οι 4.000 πέθαναν στη διάρκεια του σερβοβουλγαρικού πολέμου.

Carnegie, σ. 395.

Στο βαθμό που η οικονομία των βαλκανικών κρατών στηριζόταν περισσότερο στη γεωργία, αναλογιστείτε τις διαστάσεις και τις συνέπειες των ανθρώπινων απωλειών.

Να βρείτε περισσότερες πληροφορίες για την οικονομική κατάσταση των βαλκανικών κρατών μετά τη λήξη των πολέμων.

Ε-10. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος: ένα διαφορετικό είδος πολέμου

[...] Η κατά μέτωπο συνάντηση με το μαζικό θάνατο είναι ίσως η πιο σημαντική εμπειρία του πολέμου.

[...] Στη διάρκεια του σύγχρονου πολέμου πολλοί ήλθαν αντιμέτωποι με τον οργανωμένο μαζικό θάνατο για πρώτη φορά στην ιστορία. [...] Περισσότεροι από διπλάσιοι ήταν οι άνδρες που πέθαναν στο πεδίο της μάχης ή υπέκυψαν στα τραύματά τους στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου σε σχέση με όσους σκοτώθηκαν σε όλους τους μεγάλους πολέμους μεταξύ του 1790 και του 1914. Ορισμένοι αριθμοί θα βοηθήσουν να διαφανεί το άνευ προηγουμένου μέγεθος της συνάντησης με το μαζικό θάνατο, το οποίο κυριάρχησε στις μνήμες αυτού του πολέμου. Γύρω στα 13 εκατομμύρια άνδρες πέθαναν στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ενώ ο Ναπολέων στον πόλεμο εναντίον της Ρωσίας – την πιο αιματηρή μέχρι τότε εκστρα-

τεία – έχασε 400.000 άνδρες, 600.000 λιγότερους από αυτούς που έχασαν και οι δύο πλευρές, στη δίχως νικητή μάχη του Σομ το 1916. Στο μεγαλύτερο πόλεμο του 19^{ου} αιώνα, το γαλλοπρωσικό πόλεμο (1870-1871), 150.000 ήταν οι γάλλοι νεκροί, ενώ 44.780 Πρώσοι έπεσαν στο πεδίο της μάχης. Την εποχή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η ανάμνηση των μεγάλων απωλειών των Ναπολεόντειων Πολέμων είχε ήδη ξεθωριάσει, ενώ οι απώλειες του πολέμου στον 19^ο αιώνα δεν μπορούσαν να συγκριθούν με αυτές που έμελλε να ακολουθήσουν. Εξαιτίας των νέων διαστάσεων που πήρε το φαινόμενο του θανάτου στον πόλεμο, ήταν εξαιρετικά πιο επίπονο από ότι ήταν μέχρι τότε να κρυφτεί και τελικά να ξεπεραστεί η οδύνη του θανάτου στον πόλεμο.

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος είχε επίσης και άλλες νέες και σημαντικές διαστάσεις, οι οποίες επηρέασαν τον τρόπο με τον οποίο τον αντιλαμβάνονταν άνδρες και γυναίκες. Ήταν ένας πόλεμος που έλαβε χώρα στην εποχή της τεχνολογίας, των νέων και πιο αποτελεσματικών μέσων επικοινωνίας. Αυτό επηρέασε τον τρόπο με τον οποίο διαδόθηκε η εικόνα του κι έδωσε τροφή στη φαντασία. Ωστόσο, το σημαντικότερο όλων ήταν ότι ο πόλεμος αυτός εισήγαγε ένα νέο είδος διεξαγωγής μάχης στο Δυτικό Μέτωπο, το οποίο επηρέασε το νόημα που έμελλε να πάρει ο πόλεμος στις ζωές των περισσότερων στρατιωτών. Ο πόλεμος των χαρακωμάτων αποδείχθηκε καθοριστικός όχι μόνο για τον τρόπο που αντιλήφθηκαν τον πόλεμο αυτοί που συμμετείχαν σε αυτόν αλλά και για τον τρόπο με τον οποίο τον κατανόησαν οι μελλοντικές γενιές. [...] Το Δυτικό Μέτωπο με το ιδιαίτερο και μοναδικό είδος πολέμου κυριάρχησε στον πεζό και ποιοτικό λόγο, όπως επίσης και στον τρόπο απεικόνισής του στα βιβλία ή στις ταινίες για τον πόλεμο. Καθόρισε το πώς θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί από τους σύγχρονους του και τις μελλοντικές γενιές.

Mosse, σ. 3-4.

Να συγκρίνετε τους αριθμούς που αναφέρονται στον πίνακα 16 με τους αριθμούς που αναφέρει το κείμενο του Μος. Να συγκρίνετε τις ανθρώπινες απώλειες μεταξύ των Βαλκανικών Πολέμων και του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Ε-11. Η νέα Σερβία – τα αποτελέσματα της πληθυσμιακής απογραφής

Σύμφωνα με την πληθυσμιακή απογραφή που πραγματοποιήθηκε στις πόλεις της νέας Σερβίας από τις στρατιωτικές αρχές, οι πόλεις των πρόσφατα απελευθερωμένων περιοχών της Σερβίας έχουν τους ακόλουθους πληθυσμούς: Μοναστήρι 59.856, Σκόπια 47.384, Πρίλεπ 21.783, Πρίσρεν 21.244, Πρίστινα 18.174, Βέλες 16.624, Ντρακόβιτσα 14.500, Νόβι Παζάρ 13.434, Οχρίδα 11.038, Ντέμπαρ 10.199, Τέτοβο 10.070, Μιτρόβιτσα στο Κόσοβο 9.354, Πλέβλια 7.935, Κρούσεβο 7.903, Γευεγή 6.000, Καβαντάρ (Τικβές) 5.861, Βουστρί 5.749, Κίτσεβο 5.400, Κρίβα Παλάνκα 4.893, Ρεζάν 4.756, Οράχοβατς 4.593, Σιένιτσα 4.539, Κουμάνοβο 4.421, Φερίζοβιτς (Ουρόσεβατς) 4.405, Γκόστιβαρ 4.384, Στρούγκα 4.120, Νεγκοτίν 4.050, Πριέπολιε 3.355, Κράτοβο 3.020 και Νόβα Βάρος 2.909. Πολλές άλλες κωμοπόλεις, όπως Δοϊράνη, Γκνίλανε, Πρέζεβο, Πρίμποϊ, κ.λπ., απουσιάζουν από τον κατάλογο. Ο αστικός πληθυσμός της νέας Σερβίας ξεπερνά τις 400.000 κατοίκους.

Balkanski rat u slici i red 34, 13 (36) Οκτωβρίου 1913.

Σ Με ποιον τρόπο η αύξηση του αστικού πληθυσμού θα μπορούσε να επηρεάσει την οικονομική ζωή της Σερβίας της εποχής; Θα μπορούσε αυτή η κατάσταση να προκαλέσει ένα είδος οικονομικής κρίσης και γιατί;

Ε-12. Αριθμοί και εγκατάσταση των προσφύγων στη Βουλγαρία σύμφωνα με την αναφορά του πρωθυπουργού Β. Ραντόσλαβοφ⁵⁵ στην 17^η Εθνοσυνέλευση

Σόφια, 21 Απριλίου 1914

[...] είτε 10.000 πάνω είτε 10.000 κάτω, ο αριθμός τους φτάνει περίπου στις 150.000. Ορισμένοι πρόσφυγες τακτοποιήθηκαν μόνοι τους, χωρίς τις επιτροπές, διότι δεν ήθελαν να υπακούσουν στις διαταγές των επιτροπών. Διάλεξαν κάποια χωριά και τους αφήνουμε στην ησυχία τους. Τους άφησα, παρόλο που παρουσιάζονται πολλές δυσκολίες, καθώς οι

ντόπιοι δεν τους θέλουν, γιατί φοβόνται ότι οι πρόσφυγες θα πάρουν τη γη τους. Πρέπει να ομολογήσω ότι οι ντόπιοι είτε τους φθονούν είτε φοβούνται ότι στο μέλλον θα τους πάρουν την περιουσία τους: έτσι δε δέχτηκαν τους πρόσφυγες με ιδιαίτερα φιλόξενο τρόπο. Υπήρξαν κάποια παράπονα ότι σε κάποια χωριά οι πρόσφυγες εκδιώχτηκαν από τα σχολεία, σε μια εποχή που έκανε υπερβολικό κρύο, κι έτσι αναγκαστήκαμε να παρέμβουμε και να πάρουμε μέτρα για να προφυλάξουμε τις ζωές τους.

V. Georgiev, St. Trifonov.

Σ Ποιες ήταν οι αιτίες που προκάλεσαν πλήρη προσφύγων μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων;

Μπορείτε να συσχετίσετε το ζήτημα των προσφύγων με τις οικονομικές διαδικασίες;

Γιατί νομίζετε ότι οι άνθρωποι φοβούνται γενικά τους πρόσφυγες;

Να βρείτε περισσότερες πληροφορίες για τους πρόσφυγες που κατέφυγαν στη χώρα σας.

Ε-13. Μουσουλμάνοι πρόσφυγες στη Θεσσαλονίκη

Αρ. 5. Οι αξιωματούχοι της Ισλαμικής Επιτροπής (Comité islamique) στη Θεσσαλονίκη μας πληροφόρησαν, την 1^η Σεπτεμβρίου, ότι υπήρχαν 135.000 μουσουλμάνοι πρόσφυγες μέσα και γύρω από την πόλη, οι περισσότεροι από τους οποίους είχαν φτάσει μετά το δεύτερο πόλεμο. Από τους πρόσφυγες αυτούς, έξι ή οχτώ χιλιάδες πήγαν ήδη στη Μικρά Ασία, κυρίως στη Μυρσίνη, την Αττάλεια και το Ισκεντερούν (Αλεξανδρέτα). Η ελληνική κυβέρνηση δεσμεύθηκε να διαθέσει πέντε ατμομηχανές και τις τελευταίες μέρες 3.000 άνθρωποι πήραν τα εισιτήριά τους. Η Επιτροπή θύμισε στην ελληνική κυβέρνηση ότι ήταν τώρα υπεύθυνη για τη ζωή των προσφύγων στη Θεσσαλονίκη, καθώς τους υποχρέωσε να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους. Ζήτησε από την κυβέρνηση να παρέχει ψωμί στους πρόσφυγες. Η Επιτροπή δαπανούσε μέχρι τότε πενήντα δολάρια ημερησίως για ψωμί. Σε ερωτή-

⁵⁵ Βασίλ Ραντόσλαβοφ (1854-1929): βούλγαρος νομικός, πολιτικός, ηγέτης του Φιλελεύθερου Κόμματος (Ραντοσλαβιστές), το οποίο ήταν προσανατολισμένο προς τη Δυτική Ευρώπη. Υπηρέτησε πολλές φορές ως πρωθυπουργός.

σεις που τους απευθύναμε, η Επιτροπή απάντησε ότι δεν πίστευε ότι θα δινόταν γη στην ελληνική Μακεδονία σε σημαντικό αριθμό μουσουλμάνων προσφύγων. Ίσως να τους έδιναν κάποια γη στο

Κούκουσ (Κιλκίς), η οποία ωστόσο δε θα μπορούσε να δεχθεί περισσότερους από 1.000 ή 2.000 ανθρώπους ως εργάτες γης.

Carnegie, σ. 278.

► **Εικ. 58 και Εικ. 59. Πρόσφυγες**

Carnegie, πιν. 43 και 48, σ. 253, 256.

Ε-14. Οι οικονομικές συνέπειες των πολέμων για τη Θεσσαλονίκη, όπως περιγράφονται από τη «Σοσιαλιστική Φεντερασιόν της Θεσσαλονίκης», 1913

Αφού εξετάσαμε το ζήτημα από την άποψη των διαφόρων εθνοτήτων, ας το εξετάσουμε τώρα από οικονομική άποψη, γιατί το ζήτημα της Ευρωπαϊκής Τουρκίας δεν είναι παρά ζήτημα εθνικό και οικονομικό και μάλιστα ζήτημα περισσότερο οικονομικό παρά εθνικό.

Για τις σύμμαχες βαλκανικές χώρες δεν επρόκειτο τόσο για τη λύση του προβλήματος των εθνοτήτων, δεν επρόκειτο τόσο για τη βελτίωση της τύχης των χριστιανικών πληθυσμών αυτών των επαρχιών. Ενδιαφέρονταν κυρίως να αυξήσουν τα εδάφη τους.

Αν εξετάσουμε, λοιπόν, το ζήτημα απ' αυτή την άποψη, θα δούμε ότι οι κατελημμένες περιοχές που θέλουν να μοιράσουν δεν θα φτάσουν ποτέ την οικονομική κατάσταση που γνώρισαν στο παρελθόν. Και η διαβεβαίωση αυτή αληθεύει κυρίως

σ'ότι αφορά την οικονομική κατάσταση της Θεσσαλονίκης. Η πόλη αυτή εξυπηρετούσε όλα τα βιλαέτι της Ευρωπαϊκής Τουρκίας, εκτός από το βιλαέτι της Αδριανούπολης. Σχεδόν όλες οι εισαγωγές και εξαγωγές των επαρχιών της Μακεδονίας και ενός μεγάλου τμήματος της Αλβανίας γίνονταν από το λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Με το μοίρασμα των επαρχιών της Ευρωπαϊκής Τουρκίας μερικές βιομηχανίες θα καταστραφούν και κυρίως θα ερημωθεί η καλλιέργεια και επεξεργασία του καπνού, ενώ πρόκειται για βιομηχανία σπουδαιότατη για τη χώρα: χρησιμοποιεί 160.000 εργάτες που στο μεγαλύτερο μέρος τους είναι οργανωμένοι σε ισχυρότατα συνδικάτα. Αν το μοίρασμα πραγματοποιηθεί, οι περιοχές που πριν εξυπηρετούνταν μέσω Θεσσαλονίκης οφείλουν να βρουν άλλο δρόμο. Η ενδοχώρα της Θεσσαλονίκης θα περιοριστεί εξαιρετικά, πράγμα που θα σημαίνει την οικονομική καταστροφή της πιο μεγάλης πόλης της Ευρωπαϊκής Τουρκίας, καταστροφή που θα έλθει μοιραία, εκτός κι αν πραγματοποιηθεί η τελωνειακή ένωση μεταξύ των Συμμάχων. Αλλά μπορούμε να προσδοκούμε

την οικονομική Ένωση στα Βαλκάνια μετά απ' αυτό το φριχτό πόλεμο και μετά από τόσες σφαγές που όλοι οι εμπόλεμοι έχουν στο ενεργητικό τους; Όπως είπαμε πιο πάνω, η μόνη λύση του προβλήματος είναι η αυτονομία των επαρχιών της Ευρωπαϊκής Τουρκίας, αυτονομία εγγυημένη από διεθνή συμφωνία. Στην περίπτωση αυτή, η ενότητα των λαών της Βαλκανικής θα πραγματοποιηθεί πολύ πιο γρήγορα. Επίσης, οι επαρχίες της Ευρωπαϊκής Τουρκίας οφείλουν να προσχωρήσουν στην Βαλκανική Συνομοσπονδία. Και με την Συνομοσπονδία θα μπορέσουμε να πραγματοποιήσουμε όχι μόνο πολιτικές και πολιτισμικές προόδους, όχι μόνο θα υπάρξει οικονομική ευμάρεια, αλλά ακόμη θα αποφύγουμε ένα νέο πόλεμο ρεβάνς, ένα νέο «εθνικό» και «απελευθερωτικό» πόλεμο. Οι βαλκανικές χώρες δεν θα είναι υποχρεωμένες πλέον να ζητούν βοήθεια και προστασία από τους δήθεν προστάτες των βαλκανικών λαών, όπως η Αυστρία και η Ρωσία. Αντίθετα, όντας ενωμένες, θα αποτελέσουν μια δύναμη που θα μπορέσει να αντισταθεί με επιτυχία στις επιρροές της Ρωσίας και της Αυστρίας και να αποτρέψει κάθε κατακτητική επιβουλή.

Ένας Βαλκάνιος

Ελεφάντης, σ. 49.

Πίνακας 17

Μετανάστες από τα Βαλκάνια στην Τουρκία
(Κυρίως από τη Θράκη και τη Μακεδονία)

Έτος	Αριθμός προσφύγων
1912-1913	177.352
1914-1915	120.566
1916-1917	18.912
1918-1919	22.244
1919-1920	74.848
Σύνολο	413.922

Πηγές: Cem Behar, *Qsmanli Imparatorluğunun ve Türkiyenin Nüfusu (Ο πληθυσμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Τουρκίας) 1500-1927*, Άγκυρα 1996· Daniel Panzac, «L'enjeu du nombre. La population de la Turquie de 1914 à 1927», *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée*. 1988, 4, σ. 45-67· Justin McCarthy, «Muslim Refugees in Turkey» στο *The Balkan Wars, WWI and the Turkish War of Independence*.

Essays in honor of Andreas Tietze, Κωνσταντινούπολη 1993.

III. Ιδεολογικές συνέπειες

Ε-15. Από ελληνικό αναγνωστικό της Ε' Δημοτικού, 1914

Δύο υπήρξαν οι μεγαλύτεροι εχθροί του Ελληνισμού, οι Βούλγαροι και οι Τούρκοι. Οι πρώτοι είναι πλέον επίφοβοι και απάνθρωποι. Φρίττει κανείς, όταν διαβάζει εις την ιστορίαν μας τας σκληρότητας και τας κακουργίας των θηρίων αυτών, οι οποίοι τολμούν να λέγωνται και Χριστιανοί. Είναι Τάταροι, συγγενείς με τους Τούρκους. Επέρασαν τον Δούναβιν και εζήτησαν φιλοξενίαν εις τας χώρας μας. Τοις εδώσαμεν γην να καλλιεργούν, ασφάλειαν, δικαιοσύνην, και τέλος, και την χριστιανικήν πίστην διά να σώσουν τας ψυχάς των. Όλα όμως εις μάτην. Έμειναν πάντοτε οι ίδιοι Τάταροι.

Το αναγνωστικό υπογράφεται από τη Γαλάτεια Καζαντζάκη, διακεκριμένη συγγραφέα, και παιδικών βιβλίων μεταξύ άλλων. Ο τίτλος του αναγνωστικού είναι «Ο στρατιώτης». Το εξώφυλλό του παραπέμπει τόσο στην αρχαιότητα όσο και στο Βυζάντιο: ο δικέφαλος αετός συνυπάρχει με το αρχαίο ρητό της Σπάρτης «η ταν ή επί τας», το οποίο σύμφωνα με την παράδοση, έλεγαν οι Σπαρτιάτισσες μητέρες στο γιο τους όταν έφευγε για τον πόλεμο.

► **Εικ. 60. Το εξώφυλλο του αναγνωστικού της Ε΄ Δημοτικού**

Ε-16. Κριτική των ελληνικών σχολικών εγχειριδίων από τον παιδαγωγό και δημοτικιστή, Δημήτρη Γληνό, 1926

Εάν θελήσωμεν τώρα να συνάγωμεν τα γενικά πορίσματα της μελέτης μας θα είχομεν να είπωμεν τα εξής:

1. Η ελληνική εκπαίδευσις κατά τας αρχάς του 19^{ου} αιώνος διαπνέεται από μίαν θερμήν πατριωτικήν πνοήν. Αλλ' η Μεγάλη Ιδέα των Ελλήνων, δηλ. ο πόθος προς απελευθέρωσιν από του Τουρκικού ζυγού όλων των υποδούλων Ελλήνων και ανάστασιν του Βυζαντινού Κράτους με πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολιν, στρέφεται αποκλειστικώς και μόνον κατά των Τούρκων. Τους λοιπούς χριστιανικούς λαούς της Βαλκανικής, οι οποίοι άλλως τε την εποχήν εκείνην δεν παρουσίαζον ακόμη, πλην των Σέρβων έντονα τεκμήρια εθνικής αφυπνίσεως, οι Έλληνες

τους θεωρούν μάλλον ως αδελφούς, συμπάσχοντας και τούτους, και τους καλούν εις συνεργασίαν προς κατάκτησιν από κοινού της ελευθερίας (Ρήγας Φεραίος).

Το κατά των Τούρκων κατευθυνόμενον εθνικόν τούτο ιδεώδες διατηρείται μέχρι σήμερον απαραμείωτον. Η τελευταία Μικρασιατική καταστροφή των Ελλήνων και η μετατόπισις του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας και της Θράκης, εάν η παρούσα διαρρύθμισις των ανατολικών πραγμάτων διατηρηθή αμετάβλητος, ίσως επιφέρη συν τω χρόνω άμβλυνσιν του ιδεώδους τούτου.

2. Από των μέσων του 19^{ου} αιώνος και ιδίως από του 1870 και εξής, οπότε οι Βούλγαροι διεκδικούντες και ούτοι τη εθνικήν των κληρονομίαν και αφυπνιζόμενοι με την βοήθειαν και των Ρώσων, στρέφονται και κατά των Τούρκων, αλλά και κατά των Ελλήνων με ιδιαίτεραν λύσσαν, επανέρχονται βαθμιαίως όλα αι αναμνήσεις των μεσαιωνικών αντιθέσεων και σκληρών αγώνων μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων και αναπτύσσεται φυλετικόν μίσος σφοδρότερον του κατά των Τούρκων στρεφομένου. Η ελληνική παιδεία υφίσταται τότε εντόνως την επίδρασιν της κατάστασεως ταύτης.

3. Κατά την εποχήν των Βαλκανικών πολέμων και ευθύς μετ' αυτούς το μίσος τούτο μετά μικράν ανακοπήν κατά το διάστημα της Ελληνοσερβοβουλγαρικής συμμαχίας, αναφλέγεται εντονώτερον. Η επιτυχία των Ελλήνων κατά τους Βαλκανικούς πολέμους, φέρουσα αυτούς εγγύτερον προς την ολοκληρωτικήν πραγμάτωσιν της Μεγάλης Ιδέας ενισχύει το πατριωτικόν συναίσθημα, εκτρέφει την εθνικήν υπερηφάνειαν και καθιστά αποκλειστικώτερον το εθνικιστικόν ιδεώδες. Ούτω εξηγείται διατί τα διδακτικά βιβλία όλων των κατηγοριών από του έτους 1914 μέχρι του 1917 φθάνουν εις το αποκορύφωμα της καλλιέργειας και του εθνικισμού και του φυλετικού ανταγωνισμού.

4. Από του 1917 η εισαγομένη τότε εκπαιδευτική μεταρρύθμισις εις το Δημοτικόν σχολείον, επειδή διαπνέεται από πνεύμα ελεύθερον, επειδή στηρίζεται εις πληρεστέραν γνώσιν της παιδικής ψυχής, επειδή στρέφεται προς την καλλιέργειαν των θετικών στοιχείων μιας ειρηνικής ζωής και ενός ανώτερου πολιτισμού, δημιουργεί μίαν σειράν αναγνωστικών βιβλίων δια τας τέσσαρας πρώτας τάξεις του Δημοτικού σχολείου, τα οποία είναι πολύ μακράν και από την καλλι-

έργειαν ενός τυφλού και αποκλειστικού εθνικισμού και από την υπόθαλψιν των φυλετικών παθών, χωρίς φυσικά να παραμελούν την εξύψωσιν των μαθητών προς την καλώς εννοουμένην αγάπην της πατρίδος και του ελληνικού πολιτισμού, της εθνικής αυθυπαρξίας και ελευθερίας. Το εθνικόν ιδεώδες δύναται να αναπτύσσεται χωρίς καταφρόνησιν και μίσος προς τους άλλους λαούς. Τα βιβλία αυτά αποτελούν μίαν αληθινήν αυγήν χαρούμενης ημέρας. Είναι αίθρια, αίμαι ανθρωπιστικά. Κατά τον αυτόν χρόνον όλαι αι τάξεις των σχολείων εις τα οποία δεν έχει εισαχθή η μεταρρύθμισις παραμένουν υπό την επίδρασιν των παλαιών τάσεων.

5. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμισις ανεκόπη από του 1920-1922, ήτοι κατά την εποχήν της παλινορθώσεως του Βασιλέως Κωνσταντίνου και επανελήφθη πάλιν από του 1923 μέχρι του 1926 χωρίς να προχωρήση πέραν της τετάρτης τάξεως των Δημοτικών σχολείων. Αι ανώτεροι τάξεις των σχολείων και προ πάντων η Μέση Εκπαίδευσις ουδεμίαν παρουσιάζουσι μεταβολήν από του 1914 μέχρι σήμερον.

Τα αποσπάσματα από το εγχειρίδιο και την αναφορά παρατίθενται από το: Φίλιππος Ηλιού, «Σχολικά εγχειρίδια και εθνικισμός. Η προσέγγιση του Δημήτρη Γληνού», *Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων*, σ. 271, 277-8.

Ο Δημήτρης Γληνός συμμετείχε στο σχεδιασμό της εκπαιδευτικής πολιτικής του Ελευθέριου Βενιζέλου το 1917, αργότερα όμως συντάχθηκε με τον κομμουνισμό. Το απόσπασμα εξηγεί, μεταξύ άλλων, γιατί τα χειρότερα εγχειρίδια είναι εκείνα που γράφτηκαν αμέσως μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους, όταν οι Έλληνες πίστευαν ότι είχε φτάσει η ώρα της εκπλήρωσης της Μεγάλης Ιδέας.

Πώς ήταν η εκπαίδευση των μαθητών στην Ελλάδα μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους; Ποια πιστεύετε ότι μπορούσαν να είναι τα αποτελέσματα μιας τέτοιας εκπαίδευσης; Θεωρείτε πώς είναι θεμιτό να χρησιμοποιούνται τα εκπαιδευτικά συστήματα για την προπαγάνδισις μιας παρόμοιας απεικόνισις των γειτονικών λαών; Να βρείτε σχολικά εγχειρίδια της χώρας σας αμέσως μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους και να παρατηρήσετε με ποιον τρόπο παρουσιάζονται οι γειτονικοί λαοί.

Ε-17. Η ριζοσπαστικοποίηση του εθνικού αισθήματος στη Βουλγαρία, όπως αναδεικνύεται στην ποίηση του Ιβάν Βάζοφ

α. Ο πόλεμος αυτός (Νοέμβριος 1912)

Από τις θύελλες του Λόζενγκραντ στις ακτές του Αιγαίου,

Σπαρμένα με πτώματα αγροί και λαγκάδια,
Και η πορεία μας – μια πορεία στημένη σε μνήματα
Από φλεγόμενα χωριά σε τάφους ανθρώπων.

[...]

Πόλεμος – τρόμος, διάβολος, στοιχείο μανιασμένο
Χτύπημα θανάτου, βροντή οργής, λυγμοί,
Άσπλαχνος πόλεμος, θάλασσα δακρύων, οδύνη
Ω! Θεέ μου! – κι όμως, είναι ιερός ο πόλεμος αυτός!

β. Γι' αυτό λοιπόν πολεμούσαμε; (Απρίλιος 1913)

Σωροί από ματωμένα κορμιά
Νεκρά στον αγώνα για την λευτεριά των αδελφών μας
Λαμπρό, εξάισια εκτελεσμένο, το έργο
Σε μακάβριες μάχες ενάντια στον εχθρό, στα στοιχειά και στη φύση

[...]

Γι' αυτό λοιπόν οι γενναίοι γιοι του λαού μας
Έδρεψαν τις δάφνες κι έσπειραν με μνήματα
Τη γη της Θράκης, γι' αυτό,
Για να δουν τους δούλους, δούλους ακόμα σήμερα;

[...]

Βουλγαρία, γι' αυτό λοιπόν
Έδωσες στον τάφο τούς ήρωές σου
Γι' αυτό έχυσες με γενναιότητα
Το πιο φλογερό αίμα από τις φλέβες σου.

Γι' αυτό λοιπόν πολεμούσαμε;

γ. Στη Μακεδονία (Μάιος 1913)

[...]

Δεν θα σ' εγκαταλείψουμε! Κατάρες
Ας πέσουν στα κεφάλια μας
Κατάρες ας σκεπάσουν τη μνήμη μας
Εάν με δυνατές τις γροθιές δε συντρίψουμε
Των φτωχών αδελφών μας τα νέα δεσμά.

[...]

Να συγκρίνετε τα ποιήματα του Βάζοφ με τις ιδέες του για τη Βαλκανική Συμμαχία (κείμενο Β-5).

E-18. Απόσπασμα από τις αναμνήσεις του Μιχαήλ Μαντζάροφ, βούλγαρου πολιτικού του Λαϊκού Κόμματος, στα οποία εκφράζεται η οδύνη του για το χαμό του γιου του

Το απόγευμα της 23^{ης} Ιουνίου, ένας βούλγαρος αξιωματικός έφτασε σπίτι μου και θέλησε να μου μιλήσει ιδιαίτερω. Δέχτηκα. Δείλιαζε κι ήταν διστακτικός. Μου είπε ότι είχε πάρει μέρος στις μάχες του Λαχανά στο μέτωπο της Θεσσαλονίκης. Ο στρατός μας είχε ήδη ηττηθεί. Ο γιος μου, υπολοχαγός Ιβ. Μαντζάροφ, είχε πληγωθεί από χειροβομβίδα στη διάρκεια της μάχης. Ήταν παραστάτης και υπασπιστής της 2^{ης} μοιραρχίας του 25^{ου} Συντάγματος των Δραγουμάνων. Στη συγκεκριμένη συγκυρία, ο γιος μου ενεργούσε ως αντικαταστάτης ενός από τους διοικητές του λόχου που είχε σκοτωθεί, και βρισκόταν επικεφαλής του λόχου, όταν τον χτύπησε η χειροβομβίδα. Ο αξιωματικός δε με πληροφόρησε για τις ακριβείς συνθήκες του τραυματισμού τού γιου μου· αντίθετα με άφησε με την εντύπωση ότι εγκαταλείφθηκε στο πεδίο της μάχης και ότι εάν έστελνα ένα τηλεγράφημα στο Βενιζέλο, θα ήταν εκείνοι υπεύθυνοι για τη μέριμνά του. Δε χρειάζεται να πω ότι τα νέα αυτά προκάλεσαν ανείπωτη αναστάτωση στην οικογένειά μας και σε εμένα προσωπικά. Εδώ και πολλές ημέρες κυκλοφορούσαν κακές φήμες στη Σόφια για την τύχη των δυο μου γιων, τα συγκεκριμένα νέα ωστόσο αποτέλεσαν μια οδυνηρή δοκιμασία. Έστειλα αμέσως τηλεγράφημα στο Βενιζέλο, στο οποίο ζητούσα να μάθω εάν ο γιος μου ήταν ανάμεσα στους τραυματίες αιχμαλώτους που πιάστηκαν στο μέτωπο της Θεσσαλονίκης. Μετά από μερικές ημέρες, έλαβα τηλεγράφημα από τον έλληνα πρωθυπουργό, τον οποίο γνώριζα και διατηρούσαμε φιλικές σχέσεις από τη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου. Στο τηλεγράφημα με πληροφορούσε ότι με βαθείά του λύπη έπρεπε να μου πει ότι ο γιος μου δεν ήταν μεταξύ των αιχμάλωτων τραυματιών. Έχασα και την τελευταία μου ελπίδα. Από εκείνη τη στιγμή με κατέτρεχε ο πόνος. Όλα γύρω μου μαύρισαν. Η αθλιότητα και η θλίψη της Βουλγαρίας μού φαινόταν πια πολύ μεγαλύτερες. Κάθε αντικείμενο σπίτι μου, μού θύμιζε τη χαμένη μου ευτυχία. Οι παρηγόριες των φίλων και των συγγενών μου προκαλούσαν ακόμα μεγαλύτερη δυστυχία και μπορώ να πω, ότι έφταναν στο σημείο να με εξοργίζουν. Επιθυμούσα τη μοναξιά. Κάθε κουβέντα με φίλους και

συγγενείς κατέληγε σε συζήτηση για τους άνδρες που χάθηκαν. Αυτό έμοιαζε να ξανανοίγει συνεχώς ένα επώδυνο τραύμα. Μόνο η απομόνωση και η συγκέντρωση στον εσωτερικό μου κόσμο ένιωθα ότι μου πρόσφεραν μια σχετική παρηγοριά. Η βαθιά μου θλίψη συμβάδισε με τη θλίψη της Βουλγαρίας. Η Βουλγαρία έχανε, όπως κι εγώ, όλα όσα της ήταν αγαπημένα και πολύτιμα. Μέσα σε αυτό το κλίμα της δυστυχίας, στο οποίο είχα περιοριστεί, μπορούσα να εθελουφλώ για τα λάθη και τα εγκλήματα του βασιλιά Φερδινάνδου και του μηχανισμού εξουσίας του. Αντίθετα έστρεφα την οργή μου κυρίως στους χτεσινούς μας συμμάχους που στέρησαν την πατρίδα μου από ότι της έπρεπε, που την οδήγησαν σ' ένα πικρό τέλος, καθώς δεν εγγυήθηκαν για τη Βουλγαρία όλα όσα είχαν προηγουμένως συμφωνήσει επίσημα και είχαν νωρίτερα αναγνωρίσει μέσω γραπτών συμφωνιών. Παλαιότερα, είχα καταδικάσει τη δική μας αλαζονεία και την τύφλωση, όταν όμως είδα την κακία των γειτόνων μας, κατάλαβα ότι τα ίδια ελαττώματα χαρακτηρίζουν όλους μας. Τότε, αθέλγητα στο μυαλό μου, εμφανίστηκε η επιθυμία να τους δω όλους αυτούς να ταπεινώνονται, ώστε να καταλάβουν ότι οι ιδιότητες της μεγαλοψυχίας και της συγκατάβασης είναι αναγκαίες τόσο για τα άτομα όσο και για τα έθνη.

Madjarov, σ. 185.

Ο Μιχαήλ Μαντζάροφ (1854-1944), βούλγαρος πολιτικός και μέλος του Λαϊκού Κόμματος, ήταν διπλωμάτης, δημοσιογράφος και γνωστό δημόσιο πρόσωπο. Στην περίοδο 1912-1915, ήταν αναπληρωτής πρέσβης της Βουλγαρίας στο Λονδίνο και στην Αγία Πετρούπολη. Όταν ξέσπασαν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι υποστήριξε τις ακόλουθες ιδέες: τη διατήρηση στενών σχέσεων με τη Ρωσία και τις χώρες της Αντάντ, την υπογραφή μιας βουλγαροσερβικής συμφωνίας, τη συμφιλίωση με την Ελλάδα και τη Ρουμανία. Με άλλα λόγια, υποστήριξε μια πολιτική που θα στηριζόταν σε έναν πολιτικό ορθολογισμό και όχι στο συναίσθημα και στο φανατισμό. Ωστόσο, το συγκεκριμένο απόσπασμα από τα απομνημονεύματά του εικονογραφεί τον προσωπικό του πόνο και τη δυσφορία που του προκάλεσε η είδηση του θανάτου του γιου του στο μέτωπο της Θεσσαλονίκης τον Ιούνιο του 1913 – αισθήματα που απεικονίζουν το ευρύτερο κλίμα της εποχής.

E-19. Ένας γνωστός κροάτης συγγραφέας, ο Αντόν Γκουστάβ Μάτος⁵⁶, έγραψε ένα σχόλιο στις αρχές του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, στο οποίο η οδύνη για τους σέρβους φίλους του που πέθαναν στον πόλεμο συνδυάζεται με ιδεολογική θέση

Κοιτώ τους τέσσερις φίλους μου που κείτονται μπροστά μου και τέσσερις πληγές ανοίγουν στο σώμα μου. Βλέπω ένα ξανθόμαλλο κεφάλι με μια μικρή γενειάδα, σαν του Χριστού, το κεφάλι του φίλου μου Μπράνκο Λαζάρεβιτς, που υπήρξε καμάρι της νέας γενιάς της σερβικής λογοτεχνικής κριτικής. Σήμερα, ο Λαζάρεβιτς είναι νεκρός – ευτυχισμένη να 'ναι η χώρα που τον γέννησε, τα στήθη που τον έθρεψαν. Ήταν κριτικός και δημοσιογράφος, τώρα, είναι ήρωας.

Και ο αγαπημένος μου Βλαντέτα Κοβάσεβιτς, γιος του υπουργού και λαμπρού ιστορικού Κοβάσεβιτς, συγγενής του ποιητή Ράκιτς. Έπεσε κι αυτός, Θεέ μου! Ντυνόταν σαν δανδής, εκεί στο Παρίσι, πρόσεχε τον εαυτό του όπως οι γυναίκες, έτσι κι εμείς τον αγαπούσαμε, όπως θα αγαπούσαμε κάποια όμορφη κι ευγενική κυρία. Εγώ είμαι σήμερα ζωντανός, κι αυτοί κείτονται νεκροί, δίπλα στο Μίλος και τον Λαζάρ⁵⁷ (...) Αυτές όλες οι πληγές καίνε, όχι όμως αυτόν που γνωρίζεις: αυτές οι πληγές είναι η καλύτερη ιατρική για τη μεγάλη, την οδυνηρή πληγή του Κοσόβου⁵⁸.

Antun Gustav Matos, «Οι Ζωντανοί και οι Νεκροί» (Zivi i mrtvi), πρωτοδημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Obzor*, 3 Νοεμβρίου 1912, τχ. 303, σ. 1-2: Στου ιδίου, *Pjesme/Pecalba* (Τα ποιήματα/ Γράφοντας στο εξωτερικό), Σάμομπορ 2003.

Συμφωνείτε με την άποψη του συγγραφέα ότι ο θάνατος των φίλων μπορεί να γιατρέψει «την οδυνηρή πληγή του Κοσόβου»; Νομίζετε ότι είναι σωστό να «ζητάμε εκδίκηση» για ορισμένα ιστορικά γεγονότα; Μπορείτε να φανταστείτε ποια θα ήταν τα αισθήματα και οι σκέψεις σας σε παρόμοιες συνθήκες;

E-20. Τα αποτελέσματα των πολέμων σύμφωνα με τη Διεθνή Επιτροπή για τη Διερεύνηση των Αιτιών και του Τρόπου Διεξαγωγής των Βαλκανικών Πολέμων

Από όσα είδε και άκουσε, η Επιτροπή δε νιώθει καμιά αισιοδοξία αναφορικά με το άμεσο πολιτικό μέλλον της Μακεδονίας. Η Σερβία βρίσκεται τώρα σε εμπόλεμη κατάσταση με την Αλβανία, η Βουλγαρία μηρυκάζει αυτό που θεωρεί άδικη μεταχείριση και η Ελλάδα δε νιώθει ακόμα ασφάλεια για το καθεστώς των νέων κτήσεων που προστέθηκαν στην επικράτειά της. Κανένα από αυτά τα έθνη δεν μπορεί να μειώσει το στρατό του δίνοντας θέση στην ειρήνη, διότι οι γείτονές του είναι έτοιμοι να παραβιάσουν τις συνθήκες με την ίδια ευκολία που τις υπέγραψαν. Αναμφίβολα, η μεγαλύτερη απειλή εναντίον της ηθικής και κοινωνικής ευημερίας των βαλκανικών κρατών είναι η αυξανόμενη κυριαρχία του милитарισμού, καθώς έτσι οι χώρες γίνονται έρμαιο των εμπόρων όπλων και άλλου πολεμικού υλικού, δαπανούν τεράστια χρήματα και οδηγούνται στην εθνική πτώχευση.

Έχουν ήδη γίνει αναφορές στις αντίστοιχες ψυχολογικές επιπτώσεις που έχουν αυτά τα εγκλήματα εναντίον της δικαιοσύνης και του ανθρωπισμού. Το ζήτημα αυτό γίνεται εξαιρετικά σοβαρό, εάν το σκεφτούμε ως κάτι το οποίο έχει διεισδύσει στην πιο μύχια ζωή των εθνών – ένα είδος μικροβίου που, μέσω της κανονικής ροής τού αίματος, έχει μολύνει το σύνολο του πολιτικού σώματος. Κι εδώ ακριβώς βρίσκεται η καρδιά του προβλήματος: η τρομακτική οικονομική απώλεια, ο πρόωρος θάνατος ενός σημαντικού μέρους του πληθυσμού, ένα κεφάλαιο τρόμου και πόνου που μόνο εν μέρει μπορεί να γίνει αντιληπτό και να υπολογιστεί και η συλλογική εθνική συνείδηση των μεγαλύτερων εγκλημάτων που έχουν καταγραφεί στην ιστορία. Αυτό είναι το τρομακτικό κληροδότημα των πολέμων στις μελλοντικές γενιές. Εάν αναζητούμε τα ελαφρυντικά για τα τρομερά λάθη που διαπράχθηκαν σε βάρος

⁵⁶ Αντόν Γκουστάβ Μάτος (1873-1914): Κροάτης ποιητής, διηγηματογράφος, δοκιμιογράφος, δημοσιογράφος και κριτικός. Έζησε στο Ζάγκρεμπ, στο Βελιγράδι, στο Παρίσι, στο Μόναχο. Ο Μάτος συγκαταλέγεται στους ιδρυτές της σύγχρονης κροατικής λογοτεχνίας. Ευαίσθητος λυρικός ποιητής, δοκιμάστηκε επίσης σε κάθε πεδίο της κοινωνικής κριτικής.

⁵⁷ Ο Μίλος και ο Λαζάρ είναι φημισμένοι σέρβοι ήρωες από την εποχή των πολέμων εναντίον των Οθωμανών.

⁵⁸ Στο Κόσοβο έλαβε χώρα η μεγάλη οθωμανοσερβική μάχη του 1389, στην οποία ηττήθηκε η Σερβία (παρ'όλο που μέχρι σήμερα ορισμένοι ιστορικοί εξακολουθούν να αμφισβητούν το αποτέλεσμα της μάχης).

του ανθρωπισμού και του νόμου, αυτά πρέπει να τα εντοπίσουμε στο νεαρό της ηλικίας των εθνών αυτών, στην ανωριμότητα του εθνικού και πολιτικού χαρακτήρα καθώς και στις συνθήκες που τα καταπόνησαν στη μακραιώνη περίοδο της δουλείας τους. Η ζωή κόστιζε λίγο· δεν υπήρχε ασφάλεια και σταθερότητα· η αδικία και η βία αποτελούσαν συνηθισμένα φαινόμενα της καθημερινής ζωής και κάθε είδους κίνδυνος παραμόνευε. Τα γεγονότα αυτά, όσο και αν ήταν εξοργιστικά, γρήγορα τα ξεχνούσε ο έξω κόσμος και τα έθνη υπέφεραν κυρίως από την ηθική εξαχρέωση της συνείδησής τους και την απώλεια του αυτοσεβασμού τους.

Carnegie, σ. 272.

Να σχολιάσετε τις απόψεις της Επιτροπής. Συμφωνείτε με τις θέσεις της σχετικά με τις αιτίες και τις συνέπειες των πολέμων; Θεωρείτε ότι τα σχόλια χαρακτηρίζονται από αντικειμενικότητα ή όχι; Στηρίξτε την άποψή σας με επιχειρήματα.

Ε-21. Η περιοχή του Κιλκίς μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους

α. Τα αισθήματα ενός Τούρκου, του Ιμπός Αγά

Καθισμένος σταυροπόδι σε ένα ντιβάνι, κάπνιζε ήρεμα το τσιγάρο που κρεμόταν από την άκρη ενός μακριού τσιμπουκιού και μας διηγούνταν τις εμπειρίες των τελευταίων ημερών.

«Εκεί πέρα, προς το Κιλκίς, βρίσκονταν οι Βούλγαροι», είπε «κυρίως κομιτατζήδες και κάποιοι στρατιώτες του τακτικού στρατού με κανόνια. Από αυτήν την πλευρά οι «Ρουμ», οι Έλληνες, είχαν καταλάβει το σιδηροδρομικό σταθμό». Βρέθηκε λοιπόν μεταξύ των δύο πυρών και για μια ολόκληρη ημέρα, την ώρα που οι σφαίρες και τα βλήματα σφύριζαν πάνω από το κεφάλι του, καθόταν σε αυτό το δωμάτιο που μιλάμε και προσευχόταν.

Μετά μπήκαν οι Έλληνες στην αυλή του και συνέχιζαν τους πυροβολισμούς καλυμμένοι πίσω από τους τοίχους. Του ζήτησαν να τους φέρει νερό κι εκείνος πήγε στο πηγάδι και γέμισε τα πήλινα κανάτια.

«Βαλάχ⁵⁹, Γιουντέκο», είπε, βάζοντας το χέρι στο

στήθος, «νόμιζα ότι ο Άζραελ, ο Άγγελος του Θανάτου, με είχε πλησιάσει». Σκεπτικός, έστριψε άλλο ένα τσιγάρο. «Οι μέρες του ανθρώπου είναι μετρημένες, σαν τους κόμπους του *τεσμίχ*», σχολίασε. Η ώρα του δεν είχε έρθει ακόμα κι ευχαριστούσε τον Αλλάχ για το έλεός του.

Ναι, ο καπνός που σκοτεινίαζε τον ουρανό βορειοανατολικά ήταν το Κιλκίς που καιγόταν. Την προηγούμενη ημέρα είχε πάει στο σταθμό και του το είπαν οι στρατιώτες.

Καθόμασταν λοιπόν εκεί, στην ησυχία του δωματίου που τώρα είχε πλημμυρίσει από τους ίσκιους του σούρουπου, κι ακούγαμε τον Ίμπος. Μιλούσε ήσυχα, χωρίς μίσος. Όλα, όσα έγιναν ήταν θέλημα του Αλλάχ! Και Αυτός είχε το σκοπό Του. Μόνο μια φορά αναφέρθηκε στην ήττα της Τουρκίας. «Όταν το λιοντάρι γεράσει», είπε μ' ένα στεναγμό, «ο λύκος του χυμάει». [...]

β. Συνάντηση με έναν Βούλγαρο

Στο δρόμο για το Σαριγκόλ αφού απομακρυνθήκαμε βιαστικά από το φάντασμα του Κιλκίς, συναντήσαμε στο ημίφως του σούρουπου που ερχόταν μια θλιβερή μικρή συντροφιά. Ένας βούλγαρος χωρικός οδηγούσε ένα σκελετωμένο γάιδαρο, στη ξύλινη σέλα του οποίου καθόταν ένα μικρό κορίτσι με τα πόδια γυμνά να κρέμονται από τη μια πλευρά.

Πώς είχε καταφέρει να γλυτώσει το θάνατο που τόσες μέρες τον κυνηγούσε από παντού, ήταν ένα μυστήριο το οποίο ούτε ο παππούς ούτε εγώ σκεφτήκαμε να ρωτήσουμε. Η δυστυχία, η όψη του τρόμου και της άφατης αγωνίας που έλαμπε στα μικρά μάτια του βλογιοκομμένου προσώπου με τα ξανθά μπερδεμένα γένια ενσάρκωναν τον ίδιο τον ανθρώπινο φόβο και την απελπισία. Λάθος, δεν ήταν ανθρώπινος. Ήταν ο φόβος ενός ζωντανού που προχωρούσε για σφαγή, το άψυχο βλέμμα του τρόμου ενός ζώου που βρέθηκε στριμωγμένο στη γωνιά. Ήταν ένα βλέμμα που έκανε, όποιον το αντίκριζε, να ζαρώνει από ντροπή και ταπείνωση – ντροπή που είδε αυτό το βλέμμα σε ανθρώπινα μάτια.

Ο παππούς δεν του έκανε καμιά ερώτηση. Τον οδήγησε προσεκτικά προς το σπίτι του Καρά Μαχμούτ στον Ασά Μαχαλά. «Πήγαινε από το πίσω μονοπά-

τι», είπε. «Δε θα συναντήσεις κανένα». Ο άνθρωπος σταμάτησε, μπερδεμένος και διστακτικός, στη μέση του δρόμου, καθώς θυμήθηκε ίσως πώς είχαν φερθεί οι Βούλγαροι στους Τούρκους στη διάρκεια της δικής τους κατοχής. Ο παππούς τον καθησύχασε. «Όλα θα παν καλά. Θα σε φροντίσει, και σένα και τη μικρή».

Sciaky⁶⁰, σ. 267, 269.

Να περιγράψετε τα αισθήματα του Τούρκου και του Βούλγαρου αντίστοιχα. Γιατί ο Καρά Μαχμούτ θα βοηθούσε το βούλγαρο χωρικό;

E-22. Ο φόβος. Ένα μυθιστόρημα του Νετζατί Τζουμαλί σχετικά με την κληρονομιά των Βαλκανικών Πολέμων

Τους μέτρησα, ένας, δύο, πέντε, οχτώ φαντάροι με ένα λοχία επικεφαλής. Η απόσταση που μας χώριζε ήταν περίπου διακόσια, διακόσια πενήντα βήματα. Είχαν κρεμάσει τα όπλα τους λοξά στους ώμους και ανέβαιναν χωρίς να βιάζονται. Θα έπρεπε να πέρασαν τη νύχτα στο Σοροβίτς και να ξεκίνησαν νωρίς το πρωί. Αλλά φαινότανε κουρασμένοι, σαν να περπατούσαν μέρες τώρα. Κοίταζαν προς τα επάνω, εκεί που ήμασταν εμείς. Βέβαια μας είχαν δει. Δεν άλλαξε τίποτα στην συμπεριφορά τους. Από τις κινήσεις των κεφαλιών και των χεριών καταλάβαμε ότι ορισμένοι σιγοτραγουδούσαν. Δε διέκοψαν το τραγούδι. Εγώ ένιωσα κάποιο φόβο. Ήταν χριστιανοί, ενώ εμείς μουσουλμάνοι, ήταν Έλληνες, ενώ εμείς Τούρκοι. Τα ταγάρια μας ήταν γεμάτα. Είχα χρήματα μαζί μου. Το πιο σημαντικό, ο λοχίας και ο δεκανέας του ήταν πεζοί, ενώ εμείς είχαμε άλογα. Αν συμφωνούσαν να το κρατήσουν μυστικό, τι θα εμπόδιζε έναν Έλληνα λοχία και έναν δεκανέα να σκοτώσουν σ' αυτήν την ερημιά δύο Τούρκους, για να μην πηγαίνουν πεζή σ' αυτή τη ζέστη;

[...] Ήρθαν αυτοί, πλησιάσαμε εμείς – έμειναν σαράντα με πενήντα βήματα ανάμεσά μας. Δε μιλούσαμε πια. Ακόμα είχαν τα χέρια τους αποθεμένα πάνω στις άκρες των τουφεκιών τους, που ήταν λοξά περασμένα στους ώμους τους. Έκανα να βγάλω το άλογο από το δρόμο, να κάνω χώρο να περάσουν. Ο λοχίας με πρόλαβε, βγήκε πρώτος από το δρόμο πριν από

μένα. Τον ακολούθησαν και οι φαντάροι. Όλοι ήταν νέα παιδιά. Το ρούχο του χωροφύλακα του ερχόταν μπόλικο. Ο λοχίας μας χαιρέτησε φέρνοντας το χέρι του στο πηλήκιο του.

Ησύχασα και γέλασα. Έφερα το χέρι μου στο κεφάλι κι ύστερα στο στήθος μου:

– Γειά σου, κύριε!

– Γειά σου κυρ λοχία!

– Έχεις φωτιά;

Του πρόσφερα το πακέτο με τα τσιγάρα και τα σπύρτα. [...] Είχα φοβηθεί. Κι είχα φοβηθεί με το δίκιο μου. Ο Βαλκανικός Πόλεμος είχε τερματίσει μόλις δύο χρόνια πριν. Πολλοί δολοφονήθηκαν, πολλοί ήταν οι αδικοσκοτωμένοι σ' αυτά τα μέρη. Ποιος ξέρει πόσοι νέοι είχαν χάσει την ζωή τους πάνω σ' αυτά τα ίδια χώματα που τώρα εμείς περνούσαμε με τ' άλογά μας. Στα βουνά υπήρχαν ακόμα πολλοί λιποτάκτες. Στις κωμοπόλεις οι γυναίκες άλλαζαν κατεύθυνση μόλις έβλεπαν φαντάρο, και τα μικρά παιδιά τρέχανε σπίτι τους να κρυφτούν.

[...] Συναντηθήκαμε σαν άνθρωποι μέσα στην ερημιά του πρωινού, στην άκρη του έρημου δάσους. Κανείς δεν έλεγε «χτύπα» ή «σκοτώσε». Ούτε σκέφτηκαν ότι είναι στρατιώτες, ούτε και μας είδαν σαν εχθρούς!

[...] Η χαρά ήρθε και εγκαταστάθηκε πάλι, έστησε ένα πανηγύρι απλώνοντας τις σημαίες της, υψώνοντας τους χαρταετούς της. Είναι ωραίο να υπάρχει εμπιστοσύνη κι αγάπη ανάμεσα στους ανθρώπους! Είναι ωραίο να συναντιούνται στα βουνά οπλισμένοι άνθρωποι που μιλούν άλλες γλώσσες, που έχουν άλλη θρησκεία και να προσφέρουν τσιγάρα και να εύχονται «ώρα καλή»!

N. Cumali, «Ο φόβος», μετάφραση Ηρακλής Μήλλας στο Eideneier-Toker, σ. 540, 541, 542, 543.

Ο Νετζατί Τζουμαλί (1921-2000) γεννήθηκε στη Φλώρινα και μετανάστευσε στην Τουρκία κατά την ανταλλαγή πληθυσμών. Έζησε στη Σμύρνη και σπούδασε στην Αγκυρα. Συγγραφέας και ποιητής, έγραψε το βιβλίο «Μακεδονία 1900». Σε αυτή τη νουβέλα με τίτλο «Ο φόβος», ο Μουσταφά, φοροεισπράκτορας, με τον Γιασίν, τον κεχαγιά του, ταξιδεύουν στην περιοχή της Φλώρινας τον Αύγουστο του 1914.

60 Για το συγγραφέα, Λέον Σκιάκου, βλ. κείμενο A-4.

Τι σκέφτηκαν οι Έλληνες στρατιώτες όταν συνάντησαν τους δυο Τούρκους; Σε ποια γλώσσα νομίζετε ότι συνεννοήθηκαν οι δυο ομάδες;

Γενικές ερωτήσεις κεφαλαίου Ε

Γίνονται εορτασμοί στη χώρα σας ή στην πόλη σας που να συνδέονται με τους Βαλκανικούς Πολέμους; Τι είδους γεγονότα γιορτάζονται;

Γνωρίζετε λογοτεχνικά έργα που να είναι εμπνευσμένα από τους Βαλκανικούς Πολέμους; Ποια εικόνα μεταφέρουν;

Χάρτης 4: Η Νοτιοανατολική Ευρώπη μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους

Carnegie, *Annexe*.

Βιβλιογραφία

- *Adevărul*, εφημερίδα, αρ. φ. 8353, 11 Δεκεμβρίου 1912· αρ. φ. 8443, 15/28 Μαρτίου 1913.
- *Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare, 1878-1912* [Νομοθετικές πράξεις της Αλβανικής εθνικής αναγέννησης, 1878-1912], εκδότες: Stefanaq Polio και Selami Pulaha, Τίρανα 1978.
- Constantin Bacalbaşa, *Bucureştii de altădată* [Παλιό Βουκουρέστι], τ. IV, Βουκουρέστι 1933.
- *Балканската војна през погледа на еден французин. Сборник от документи* [Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι μέσα από τα μάτια ενός Γάλλου. Συλλογή τεκμηρίων], Σόφια 1977.
- *Балканската војна или руската оранжева книга (дипломатически документи, издадени от руското външно министерство, докосващи се до събитията на балканския полуостров -август 1912 г. - юли 1913 г.)* [Ο Βαλκανικός Πόλεμος του ρωσικού Πορτοκαλί Βιβλίου. Διπλωματικά έγγραφα που δημοσίευσε το ρωσικό Υπουργείο Εξωτερικών σχετικά με τα γεγονότα στη Βαλκανική χερσόνησο, Αύγουστος 1912- Ιούλιος 1913], Σόφια 1914.
- *Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913. Ελληνική λαϊκή εικονογραφία*, Αθήνα, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδας – Γενικό Επιτελείο Στρατού, 1992.
- *Balkanski rat u slici i reči*, τχ. 2, 27 Ιανουαρίου (9 Φεβρουαρίου) 1913· τχ. 6, 24 Φεβρουαρίου (9 Μαρτίου) 1913· τχ. 7, 3 (16) Μαρτίου 1913· τχ. 12, 7 (20) Απριλίου 1913· τχ. 13, 14 (27) Απριλίου 1913· τχ. 29, 31 Αυγούστου (13 Σεπτεμβρίου) 1913· τχ. 35, 20 Οκτωβρίου (13 Νοεμβρίου) 1913, εκδ. Dušan Mil. Šijački, 2^η έκδοση, Βελιγράδι 1922.
- Cem Behar, *Osmanli İmparatorluğunun ve Türkiyenin Nüfusu* [Ο πληθυσμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Τουρκίας] 1500-1927, Ιστορικές Στατιστικές, τ. 2, Άγκυρα 1996.
- Gino Berri, *L'Assedio di Scutari. Sei mesi dentro la citta accerchiata* [Η πολιορκία της Σκόδρας. Έξι μήνες στην πολιορκημένη πόλη], Μιλάνο, Editori Fratelli Treves, 1913.
- D. Blagoev, *Bulletin Périodique du Bureau Socialiste International* [Περιοδικό Δελτίο του Διεθνούς Σοσιαλιστικού Γραφείου], Βρυξέλλες, Αρ. 9.
- Palmira Brummett, *Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press, 1908/1911*, [Εικόνα και ιμπεριαλισμός στον οθωμανικό επαναστατικό τύπο], Νέα Υόρκη, State University of New York Press, 2000.
- Carnegie Endowment for International Peace, *Report of the International Commission To Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars* [Υπόμνημα της Διεθνούς Επιτροπής Ερευνών για τα Αίτια και τον Τρόπο Διεξαγωγής των Βαλκανικών Πολέμων], Ουάσιγκτον, 1914.
- Ernil Diaconescu, *România și Marile Puteri după congresul de la Berlin până la 1914* [Η Ρουμανία και οι Μεγάλες Δυνάμεις μετά το Συνέδριο του Βερολίνου το 1914], Ιάσιο 1937.
- *Dielli* [Ο Ήλιος] εφημερίδα, 13 Φεβρουαρίου 1913.
- Ed. Driault, *Το Ανατολικό ζήτημα από τις αρχές του έως τη Συνθήκη των Σεβρών, Μέρος Πρώτο*, ελληνική μετάφραση Λίνα Σταματιάδη, *La question d'Orient depuis ses origines jusqu' à la paix de Sèvres (1920)*, Αθήνα 1997.
- M. Edith Durham, *The Struggle for Scutari* [Ο αγώνας για τη Σκόδρα], Λονδίνο, Edward Arnold, 1914.
- Niki Eideneier, Arzu Toker (επιμ.), *Kalimerhaba. Griechisch-Deutsch-Türkisches Lesebuch*, [Kalimerhaba. Ελληνο-γερμανο-τουρκικό αναγνωστικό], Κολωνία 1992.
- Milorad Ekmecic, *Utica j balkanskih ratova 1912-1913. na drustvo u Bosni i Hercegovini* [Η επίδραση των

Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913 στην κοινωνία της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης] u *Radovi iz istorije Bosne i Hercegovine XIX veka* [Μελέτες για την ιστορία της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης από το 19^ο αιώνα], Βελιγράδι 1997.

■ Άγγελος Ελεφάντης, «Η Φεντερασιόν Θεσσαλονίκης και το εθνικό ζήτημα. Από την αλληλογραφία της Εργατικής Σοσιαλιστικής Ομοσπονδίας Θεσσαλονίκης με το Γραφείο της Β΄ Σοσιαλιστικής Εργατικής Διεθνούς», *Ο Πολίτης* 28 (1979), σ. 34-49.

■ *Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913. Αναμνηστικό Λεύκωμα*, Αθήνα, Δήμος Αθηναίων-ΕΛΙΑ, 1993.

■ *Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων 1910-1914*, Αθήνα, ΕΛΙΑ, 1993.

■ *Εμπρός εφημερίδα*, Αθήνα, 27 Οκτωβρίου 1912.

■ General Ivan Fichev, *Избрани произведения* [Ανθολόγιο], Σόφια 1988.

■ *Furnica*, IX, τχ. 20, 17 Ιανουαρίου 1913· τχ. 48, 1 Αυγούστου 1913· τχ. 49, Αυγούστου 1913· τχ. 52, 29 Αυγούστου 1913.

■ Constantin Gane, *Amintirile unui fast holerici* [Ενθυμήσεις ενός πρώην χολερικού], 2^η έκδοση, Βουκουρέστι 1915.

■ *Gazeta Ilustrată*, II 6 Ιουλίου 1913· 13 Ιουλίου 1913· 10 Αυγούστου 1913· 24 Αυγούστου 1913.

■ Georgiev. G., *Human resources of the countries which took part in the Balkan War 1912-1913, A collection of Military History*, [Ανθρώπινοι πόροι των χωρών που πήραν μέρος στο Βαλκανικό Πόλεμο 1912-1913] 1983, τ. 1.

■ V. Georgiev και St. Trifonov, *История на България в документи* [Η Βουλγαρική ιστορία από τα τεκμήρια], τ. 2: 1912-1918, Σόφια 1996.

■ Gibbons, Adams Herbert., *The New Map of Europe 1911-1914*, New York: The Century Co., 1914.

■ *Gjurme te Historise Kombetare ne Fototeken e Shkodres* [Ίχνη από την εθνική ιστορία από το φωτογραφικό αρχείο της Σκόδρας], εκδότης Kahreman Ulqini, Τίρανα 1982.

■ Elias Grunberg, *Ocupațiunea mijloc de dobândirea proprietății după Dreptul Internațional Public* [Η κατάκτηση, τέχνασμα της κατάληψης εδαφών στο πλαίσιο του Διεθνούς Δημοσίου Δικαίου], Ιάσιο 1913.

■ Katia Hadjidemetriou, *A History of Cyprus*, Λευκωσία 2002.

■ Tobias Heinzmann, *Die Balkankrise in der osmanischen Karikatur. Die Satirezeitschriften Karagöz, Kalem und Cem 1908-1914*, [Η Βαλκανική κρίση στην οθωμανική γελοιογραφία. Τα σατιρικά περιοδικά Karagöz, Kalem και Cem], Κωνσταντινούπολη 1999.

■ *Hrvatski pokret* [Κροατικό κίνημα] εφημερίδα, 9 με 31 Οκτωβρίου 1912· 2 Δεκεμβρίου 1912· 28 Δεκεμβρίου 1912.

■ *L' Illustration*, τ.CXL (1^η Ιουλίου -31^η Δεκεμβρίου 1912)· Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1913.

■ Charles Issawi, *The Economic History of Turkey 1800-1914* [Η οικονομική ιστορία της Τουρκίας 1800-1914], Σικάγο και Λονδίνο, The University of Chicago Press, 1980.

■ Izzet-Fuad pasha, *Paroles de Vaincu... Après le désastre - avant la revanche* [Λόγοι του ηττημένου... Μετά την καταστροφή – πριν από την εκδίκηση], Παρίσι 1913.

■ Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics* [Οθωμανικός πληθυσμός 1830-1914. Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά], The University of Wisconsin Press 1985.

■ Ε. Γαρδίκι-Κατσιαδάκη, Γ. Μαργαρίτης (επιμ.), *Το Αιγαίο των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913*, Αθήνα, Υπουργείο Αιγαίου, ΕΛΙΑ, 2002.

■ Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru*

întregirea României 1916-1919 [Ιστορία του πολέμου για την ολοκλήρωση της Ρουμανίας 1916-1919], 3^η έκδοση, τ. Ι, Βουκουρέστι 1989.

- P. Kishkilova, *Βαλκανските војни по страници на българския печат 1912-1913* [Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι στις βουλγαρικές εφημερίδες 1912-1913], Σόφια 1999.
- *Koprive* (Τσουκνίδα) σατιρικό περιοδικό, 1912.
- Χριστίνα Κουλούρη, *Ιστορία και γεωγραφία στα ελληνικά σχολεία (1834-1914). Γνωστικό αντικείμενο και ιδεολογικές προεκτάσεις. Ανθολόγιο κειμένων. Βιβλιογραφία σχολικών εγχειριδίων*, Αθήνα 1988.
- M. Jackson και J. Lampe, *Balkan Economic History, 1550-1950* [Βαλκανική οικονομική ιστορία, 1550-1950], Μπλούμινγκτον 1982.
- Dragiša Lapcević, *Rat i srpska socijalna demokratija* [Πόλεμος και σερβική σοσιαλδημοκρατία], Slovo Ljubve, Βελιγράδι 1978.
- *Liri e Shqiperise* [Η ελευθερία της Αλβανίας] εφημερίδα, 12 Οκτωβρίου 1912.
- *Mur* [Mir], Αρ. 3887, 17 Μαΐου 1913.
- Mihail Madjarov, *Дипломагическа подготовка на нашите војни. Спомену, частни писма, шифровани телеграми и поверителни доклади* [Διπλωματική προετοιμασία των πολέμων μας. Ενθυμήσεις, ιδιωτικές επιστολές, μυστικές αναφορές], Σόφια 1998.
- Bozo Madzar, *Balkanski ratovi i iznimne mjere u Bosni i Hercegovini 1912-1913. godine* [Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και τα ειδικά μέτρα στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη 1912-1913] *u Godisnjak Drustva istoricara Bosne i Hercegovine XXXV* [στην Επετηρίδα της Ιστορικής Εταιρείας της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης XXXV], Σεράγεβο 1984.
- Rista Marjanović's War Album 1912-1918, Βελιγράδι 1987.
- Alekso Martulkov, *Moeto učevstvo vo revolucioner-*

nite borbi na Makedonija [Η συμμετοχή μου στους επαναστατικούς αγώνες στη Μακεδονία], Institut za Nacionalna istorija, Σκόπια 1954.

- Antun Gustav Matos, *Pjesme / Pecalba* [Τα ποιήματα / Δουλεύοντας στο εξωτερικό], Σάμομπορ 2003.
- Martin Mayer, «Grundshülen in Serbien während des 19. Jahrhunderts...» [Δημοτικά Σχολεία στη Σερβία το 19ο αιώνα], στο Norbert Reiter, Holm Sundhassen (επιμ.), *Allgemeinbildung als Modernisierungsfaktor. Zur Geschichte der Elementarbildung in Südosteuropa von Aufklärung bis zum Zweiten Weltkrieg*, [Η γενική εκπαίδευση ως παράγοντας εκσυγχρονισμού: Για την ιστορία της στοιχειώδους εκπαίδευσης στη Νοτιοανατολική Ευρώπη από το Διαφωτισμό ως το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο], Βερολίνο 1994.
- Justin McCarthy, «Muslim Refugees in Turkey» [Οι μουσουλμάνοι πρόσφυγες στην Τουρκία], στο *The Balkan Wars, WWI and the Turkish War of Independence. Essays in honor of Andreas Tietze* [Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος και ο τουρκικός πόλεμος της Ανεξαρτησίας. Μελέτες στη μνήμη του Andreas Tietze], Κωνσταντινούπολη 1993.
- Γιάννης Μέγας, *Ενθύμιον από τη ζωή της Εβραϊκής κοινότητας, Θεσσαλονίκη 1897-1917, Souvenir. Images of the Jewish Community, Salonika 1897-1917*, Θεσσαλονίκη 1993.
- Slavko Mika Micevic, *Srpski dobrovoljci u ratovima 1912-1918* [Σέρβοι εθελοντές στους πολέμους 1912-1918], Μπάνια Λούκα 1998.
- *Miscarea* εφημερίδα, Βουκουρέστι, 20 Μαρτίου/2 Απριλίου 1913· 8/21 Ιουλίου 1913.
- George L. Mosse, *Fallen Soldiers. Reshaping the Memory of the World Wars* [Χαμένοι στρατιώτες. Ανασυνθέτοντας τη μνήμη των παγκοσμίων πολέμων], Οξφόρδη, Oxford University Press, 1990.
- Riza Nur, *Hayat ve Hatiratim I* [Η ζωή μου και οι αναμνήσεις μου], Κωνσταντινούπολη 1992.
- *Odrani tekstovi za istorijata na makeonskiot narod*

[Επιλεγμένα κείμενα από την ιστορία του μακεδονικού λαού], μέρος II, Univerzitet Kiril i Metodij, Σκόπια 1976.

■ Daniel Panzac, «L'enjeu du nombre. La population de la Turquie de 1914 à 1927» [Η πρόκληση των αριθμών. Ο πληθυσμός της Τουρκίας από το 1914 έως το 1927], *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée*, 1988, 4, σ.45-67.

■ Π. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι. Συμβολή στην ιστορία του Κυπριακού εθελοντισμού*, Λευκωσία 1997.

■ Λεωνίδας Παπάζογλου, *Φωτογραφικά πορτραίτα από την Καστοριά και την περιοχή της την περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα. Συλλογή Γεωργίου Γκολομπία*, Φωτογραφικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2004.

■ Constantin Popescu, *Din impresiile unui mobilizat* [Οι εντυπώσεις ενός νεοσύλλεκτου], Βουκουρέστι 1913.

■ Qeveria e Përkohëshme e Vlorës dhe Veprimtaria e Saj, *Nentor 1912-Janar 1914* [Η προσωρινή κυβέρνηση της Βλόρας και οι δραστηριότητές της, Νοέμβριος 1912-Ιανουάριος 1914,] Εκδότες: Dh. Kotini, Xh. Struga, F. Veizi, M. Shuteriqi, K. Dedi, Τίρανα 1963.

■ St. Radev, *Това, което видях от Балканската војна* [Τι είδα στους Βαλκανικούς Πολέμους], Σόφια 1993.

■ Mihail Sadoveanu, *44 de zile in Bulgaria* [44 ημέρες στη Βουλγαρία,] Βουκουρέστι 1916.

■ Leon Sciaky, *Farewell to Salonica. City at the Crossroads* [Αποχαιρετισμός στη Θεσσαλονίκη. Μια πόλη στο σταυροδρόμι], Φιλαδέλφεια, Paul Dry books, 2003.

■ Selirn bey lieutenant, *Carnet de campagne d'un Officier Turc (Octobre-Décembre 1912) De Sul-Oglou à Tchataldja* [Τετράδιο εκστρατείας ενός τούρκου αξιωματικού (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1912). Από το Σουλ-ογλού στην Τσατάλτζα], Παρίσι-Νανού 1913.

■ Ömer Seyfeddin, *Ashab-Kehfimiz - Bir Ermeni Gençinin Hatıraları* [Οι εφτά κοιμισμένοι. Οι Αναμνήσεις ενός

Αρμένιου νέου], 1918.

■ Jovan Skerlić, *Fejtoni, skice i govori* [Επιφυλλίδες, προσχέδια και ομιλίες], Βελιγράδι 1964.

■ S. Skoko, *Drug: balkanski rat 1913* [Ο Β' Βαλκανικός Πόλεμος 1913], Βελιγράδι 1968.

■ Slovenec [Σλοβενική] 122, 31 Μαΐου 1913.

■ Holm Sundhaussen, *Historische Statistik Serbiens 1834-1914 Mit europäischen Vergleichsdaten*, [Ιστορική στατιστική της Σερβίας 1834-1914. Με συγκριτικά στοιχεία από την Ευρώπη] Μόναχο, R.Oldenbourg Verlag, 1989.

■ Λ. Τρίχα (επιμ.), *Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1914*, Αθήνα, ΕΛΙΑ, 1993.

■ Διονύσης Φωτόπουλος, *Το ένδυμα στην Αθήνα στο γύρισμα του 19ου αιώνα*, Αθήνα, ΕΛΙΑ, 1999.

■ Χρ. Κατζηωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα 1900-1922. Οι Απαρχές*, τ. Α2, Αθήνα, Βιβλιόραμα 1999.

■ Χρ. Κ. Χριστοδούλου, *Τα φωτογενή Βαλκάνια των αδελφών Μανάκια*, Θεσσαλονίκη 1989.

■ *Universul*, XXXI, 176, 29 Ιουνίου/12 Ιουλίου 1913-213. 5/18 Αυγούστου 1913.

■ Ivan Vazon, *Cbdrapn Свучинення* [Ανθολόγιο], τ. 3, Σόφια 1943.

■ *Viitorul* εφημερίδα, VI, αρ. 1921,16/29 Ιουνίου 1913, σ. 1.

■ Ev.C. Vlachos, *The Assimilation of Greeks in the United States* [Η αφομοίωση των Ελλήνων στις Η.Π.Α.], Αθήνα 1968.

■ *Vojska na Balkanu* [Πόλεμοι στα Βαλκάνια], επιμ. Anton Susnik και Vinko Sarabon, βασιλικοί καθηγητές στο Katoliska bukvarna v Ljubljana, Λιουμπλιάνα 1914.

Αξιολογήστε αυτό το βιβλίο!

Αναγνώστη! Αναγνώστριά! Η γνώμη σας γι' αυτό το βιβλίο έχει μεγάλη σημασία για μας, τόσο για την αξιολόγησή του όσο και για τον σχεδιασμό των μελλοντικών μας δραστηριοτήτων. Το Κέντρο για τη Δημοκρατία και τη Συμφιλίωση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, μαζί με όλους τους συναδέλφους και τους συνεργάτες του, έχει επενδύσει πολλή και σκληρή δουλειά καθώς και χρόνο και πολύτιμους πόρους στο πρόγραμμα «Διδασκαλία της νεότερης ιστορίας της Νοτιοανατολικής Ευρώπης». Καρπός του είναι το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας. Προκειμένου να αποτιμήσουμε την αποτελεσματικότητα της διδακτικής μεθόδου, τη χρησιμότητα του εγχειρήματός μας και την απόδοση της επένδυσής μας, θα θέλαμε από εσάς να αξιολογήσετε αυτό το πρόγραμμα. Σας παρακαλούμε να μας ενημερώσετε για την άποψή σας, γράφοντάς μας αυτά που πραγματικά πιστεύετε. Γνωρίζουμε βεβαίως, ότι γι' αυτό θα χρειαστεί να αφιερώσετε κάποια φροντίδα καθώς και λίγο από το χρόνο σας. Σας παρακαλούμε λοιπόν, όταν θα έχετε ολοκληρώσει την ανάγνωση αυτού του βιβλίου, να επισκεφθείτε την ιστοσελίδα μας και να συμπληρώσετε τη φόρμα αξιολόγησης που θα βρείτε εκεί, στο τμήμα για τα εγχειρίδια ιστορίας. Μπορείτε να βρείτε την ιστοσελίδα στην ηλεκτρονική διεύθυνσή μας: www.see-jhp.org

